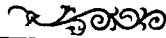

ELDAR İSMAYIL

BİR İGİDİN ÖMRÜ

BAKI - 2013

*Kitab Tofiq İbrahim oğlu Süleymanovun
xeyriyyəçiliyi ilə çap edilmişdir.*

Redaktorlar:
*Arif MƏMMƏDLİ,
MƏNSUR*

Ön sözün müəllifi:
*Buludxan XƏLİLOV,
filologiya elmləri doktoru, professor*

Eldar İsmayıl
BİR İGİDİN ÖMRÜ
Bakı, 2013. – 294 səh.

“Bir igidin ömrü” tarixi-sənədli romanı tanınmış şair, yazıçı, publisist və jurnalist Eldar İsmayılın sayca qırkıncı kitabıdır. Müəllifin dördüncü irihəcmli əsəri olan bu romanda cərəyan edən hadisələr XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan) Göyçə mahalında və ona yaxın ərazilərdə baş verir.

Bu əsərdə yazıçı Dəli İsmayılın simasında olduqca bacarıqlı, Vətəninin, xalqının qədrini bilən mərd, cəsur bir igidin obrazını yaratmışdır. Kitabda oxucular qəhrəmanın mənfur erməni daşnaklarına qarşı apardığı mübarizələrlə dolu səhnələrlə tanış olacaqlar.

Əsər kitabın adından da göründüyü kimi bir el təəssübü çəkən əsl qəhrəmanın keçdiyi məşəqqətli və şərəfli həyat yolundan bəhs edir.

“Bir igidin ömrü” romanı reallıqları özündə əks etdirən bir əsər kimi müasir gənclik və gələcək nəsillər üçün çox faydalı sayıldığından geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

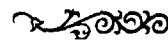
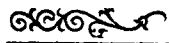
ISBN 978-9952-8213-0-4

HƏQİQƏT AXTARIŞINDA OLAN ELDAR İSMAYILIN YENİ ƏSƏRİ

Görkəmli şair, yazıçı, publisist, Əməkdar jurnalist Eldar İsmayıl həmişə olduğu kimi indi də oxucularının görüşünə gəlir. Həmişə olduğu kimi indi də gerçək tarixi faktlara istinad etməklə dəyərli bir əsər yazıb. Onun yazdığı bu əsər həmişə olduğu kimi indi də bən-zərsizdir. Bu əsər bir daha təsdiq edir ki, Eldar İsmayılın vətənə, torpağa, xalqa bağlılığı və sevgisi güclüdür.

Əslində bu mövzuda əsərləri yazmaq üçün millətin ağırlarını, dərdlərini duymaq və onu ifadə etməyi bacarmaq lazımdır. Məhz Eldar İsmayıl dərdləri duyan, ağırları yaşamağı bacaran, bu yükləri çəkmək gücündə olan istedadlı sənətkardır. Onun belə bir mövzuya müraciəti həm də yazıçı istedadından qaynaqlanır. Hiss edirsən ki, onun yazıçı istedadı xalqına, millətine, torpağına olan məhəbbətə, sevgiyə xidmət edir. Belə olanda sənətkarın (yazıcının, şairin) vətəndaşlıq mövqeyi çox aydın bir şəkildə görünür. Təsadüfi deyildir ki, Eldar İsmayılın vətəndaşlıq mövqeyi hər bir insanı, o cümlədən oxucunu özünə çəkir. Hər dəfə onun müraciət etdiyi mövzular oxucunun qəlbindən tikan çıxır. O, hədəfləri o qədər düzgün və dəqiq seçir ki, istər – istəməz oxucunun ürəyindən xəbər verir, oxucunun qəlbinə yol tapır. Eldar İsmayıl bu dəfə də oxucularının görüşünə belə bir əhval – ruhiyyədə gəlmiş, qələmini belə bir ovqatla kökləmişdir. Adətən bu qəbildən olan tarixi mövzulara müraciət etmək o qədər də asan deyildir. Ən azı ona görə ki, tarixi mövzulara müraciət edən kəs tarixi dərinədən bilməli və zərgər dəqiqliyi ilə tarixə qiymət verməyi bacarmalıdır. Eyni zamanda

tarixiliklə müasirliyin vəhdətini görmək, bu istiqamətdəki təhlili aparmaq səviyyəsinə qadir olmalıdır. Məhz Eldar İsmayıl şairliyindən başqa, “Göyçənin qisası qalır”, “Səttar oğlu” tarixi romanları ilə ədəbi ictimaiyyətə çox şey dedi. Ədəbi ictimaiyyət onun yazdıqlarından belə bir qənaətə gəldi ki, Eldar İsmayıl tarixi mövzulara müraciət etməyi bacarır, tarixiliklə müasirliyin vəhdətini yazıçı təfəkkürü və təxəyyülü ilə təsvir etməyi bilir. Bu bilik və təcrübə imkan verir ki, Eldar İsmayıl öz istedadını üzə çıxara bilsin, yaradıcılığında dərdlərimizi dilləndirsin.

Eldar İsmayıl tarixi mövzuda roman yazmaq təcrübəsini bu romanda da uğurla nümayiş etdiribdir. Romanın mövzusu xəyanətkar ermənilərin azərbaycanlılara olan münasibətlərindən, törətdikləri olmanın oyunlardan bəhs edir. Hadisələr Göyçədə və onun ətraf ərazilərində cərəyan edir.

Yazıçı İsmayıl adlı bir igidin qorxmazlığını, cəsəətini, yenilməzliyini oxucuya çatdırır. İsmayıl Göyçənin Ağbulaq ərazisində azərbaycanlılara qarşı ərköynlük edən erməni quldur dəstələrini, erməni işğalçılarını yerində oturdur. 1919-cu ildə İsmayıl ailəsi ilə birlikdə Şəmkinin Düyərli kəndində məskunlaşmalı olur. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra qaçqınların böyük əksəriyyəti kimi İsmayıl da öz doğma vətəninə qayıdır. Qayıtdıqdan sonra onu Çəmbərəkdə həbs edib zindana salırlar. O, zindandan qaçır, yenidən Şəmkinin Düyərli kəndinə gəlir. İki dəfə həbs olunur və həbsdən öz qəhrəmanlığı və şücaəti ilə azad olur: birində qaçır, birində isə atamanı vurduğunu siyasi baxımdan əsaslandırdığı üçün azad edilir.

Əsərdə İsmayılın qəhrəmanlığı ilə bağlı xeyli süjetlər vardır. Məsələn, süjetlərin birində Krasnoselo rayonunda

raykom katibi Martirosyan adlı erməninin özbaşınalığına və kobudluğuna İsmayılın cavabı olduqca orijinaldır. İsmayıl kobud, sərt raykom katibinin (Martirosyanın) yekəbaşlığına dözmür ona kəskin cavab verir: “ – Katib, sən niyə burdakı işlərin gedişatı ilə maraqlanmırsan, atmacalar atmaqla məşğulsan? Bu, raykom katibinə yaraşır mı?” Nəhayət, İsmayılın mərdliyi, kişiliyi qarşısında Martirosyan aciz bir vəziyyətə düşür, İsmayılın əlini sıxaraq deyir: – Siz türklərin bir atalar sözü var, çox gözəldi: “Kösöv yana-yana gödələr”.

Eldar İsmayıl Martirosyan obrazı ilə oxucuya çatdırır ki, erməninin vəzifəsi olsa da, o, kölədir, qorxaqdır, çünki ermənidir. Hiss edirsən ki, Eldar İsmayıl Martirosyan obrazının milli kimliyini oxucuya çatdıran zaman erməni barədə Əmir Teymurun, A.S.Puşkinin, Aleksandr Dumanın, Sədi Şirazinin, Vilsonun və digərlərinin dediklərini dəfələrlə oxumuş və təcrübədən keçirmişdir.

Əsərdə tarixi faktlar yazıçı təxəyyülü ilə yazıçı üslubunun vəhdətində bədii bir formaya salınır və oxucuya çatdırılır. Məsələn, 1828-ci ildə İrəvan torpaqlarının və onun ətraf mahallarının Çar Rasiyası tərəfindən işğalı, bu ərazilərə İrandan, Türkiyədən ermənilərin köçürülməsi, türklərin (yerli əhalinin, azərbaycanlıların) sıxışdırılması bədii cəhətdən çox təsirli və oxucunu əsəri oxumağa sövq edəndir.

Əsərdəki obrazların hər biri – Telli Çəmil, Məşədi Səməd, Hacı Sadıq, Kalva Aslan, Seyid Əhməd ağa, Hacı Kazım, Kalvayı Nəsim, Kalvayı Rza, Ağakəşi oğlu Bayraməli, Camal oğlu İbrahim, Ələkbər oğlu Allahverdi, Kalva Abbas oğlu Yolçu, Kalvayı Bayram, Məşədi Məcid və digərləri əsil azərbaycanlı – türk kişisinin xarakterini

açan, oxucuya əsil kişilərin simasını təqdim edən obrazlardır. Bu obrazlar vasitəsilə Eldar İsmayıl öz əsərində azərbaycanlıların milli – psixoloji xüsusiyyətlərini, mərdliyini, vətənə, yurda, torpağa bağlılığını, qeyrətini və digər məsələləri aydın bir üslubda oxucuya çatdırır.

Eldar İsmayıl cərəyan edən hadisələrin coğrafiyasını da çəkir və bu da tarixi torpaqlarımızın dünəni barədə oxucuda (xüsusilə gənc oxucularda) geniş təsəvvür yaradır. Məsələn, Ağbulaq, Çəmbərək, Göyçə, Toxluca, Ardanış, Cil, Babacan, Bala Məzrə, Basarkeçər, Pəmbək, Böyük Məzrə, Qanlı, Kərkibaş və s.

Çox istərdim ki, belə əsərlər dünyanın beynəlxalq dillərinə tərcümə olunsun. İngilis, fransız, alman, ispan, ərəb, rus və s. dillərdə işıq üzü görsün. Ona görə ki, dünyaya ictimaiyyəti, dünyanın oxucu auditoriyası ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri cinayətlərdən çox az məlumatları var. Belə əsərlər beynəlxalq dillərdə çap olunmaqla kimin kim olduğunu dünyaya tanımaqda böyük yardımçı ola bilər.

İnanıram ki, Eldar İsmayıl bu mövzuda yeni – yeni əsərlər yazacaq, başımıza ermənilər tərəfindən gələn minbir bəlani oxuculara çatdıracaqdır. Eldar İsmayılın yaradıcılığı barədə vaxtilə söylədiyim bir fikir yenə də qüvvəsindədir. O, həqiqət axtarışındadır. Həqiqəti tapmaq yolunda qələmini süngüyə çeviribdir. Əziz Eldar İsmayıl, qələmin iti, sözün kəsərli, ruhun həmişəki kimi duru olsun. Yeni-yeni əsərlərinizi gözləmək arzusuyla hələlik deyirəm.

Buludxan Xəlilov,
filologiya elmləri doktoru, professor
11.02.2013-cü il

BİR İGİDİN ÖMRÜ

«Arxanc» məhəlləsinin adamları həmişə «Xırmanlar» deyilən yerdə toplaşar, keçmişdə baş verənlərdən, bu günkü hadisələrdən söhbət edərdilər. Onların söhbətləri Göyçəlilərə məxsus bir istiqanlıqla daha çox sazdan-sözdən gedərdi. «Xırmanlar» deyilən yer otun, ələfin, taxıl ambarlarının cəmləşdiyi bir baza idi. Buraya gəlib-gedən çox olurdu. Ona görə də kənd camaatı buradakı çardağın altında, yaxud olacaqlarda və tayaların ətəyində əyləşib söhbət edərdilər.

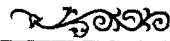
Kəndin hörmətli ağsaqqallarından olan, Göyçə şifahi ədəbiyyatının, xüsusilə Miskin Abdal, Aşıq Allahverdi, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər yaradıcılığının mükəmməl bilicisi olan Kalva Məsim baba buraya gələndə sanki toy-bayram olardı. Hamı onun başına toplaşar, şirin, dadlı-duzlu söhbətinə qulaq asardı. O, xüsusilə Aşıq Alı və Aşıq Ələsgər yaradıcılığını demək olar ki, bütövlükdə bilirdi. Kalva Məsim babaya verilən sualların ardı-arası kəsilməzdi. Ancaq o, özünəməxsus bir təmkinlə, səbrlə hər kəsin sualını cavablandırmağa səy edərdi. Göyçə aşıqlarından, el sənətkarlarından danışmaqla doymazdı. Sinəsi söz xəzinəsi olan Kalva Məsim baba xalqımızın tarixi ilə bağlı məsələlərə də aydınlıq gətirərdi. O zamanlar Bakıdan gəlmiş ədəbiyyat alimlərindən biri demişdi: «sinəsi söz xəzinəsi olan Kalva Məsim baba ensklopedik biliyə malik bir şəxsdir».

Bir gün yenə Kalva Məsim babanın şirin söhbəti zamanı bir nəfər orta yaşlı adam irəli yeriyib dedi:

-Kalva əmi, üzr istəyirəm, bir söz demək olarmı?

Kalva Məsim onu süzüb başını buladı və dedi:

-Oğul, bu nə sözdü, bura padşah məclisi-zad deyil ki... Nə demək istəyirsən de...

-Mən müxəmməs üstə bir şeir yazmışam, oxuyum qulaq asın.

-Nəylə bağlıdı, atam?

-Əhməd oğluna həsr eləmişəm. Əhməd oğlu İsmayılı deyirəm.

Kalva Məsim sözüne bir qədər ara verib dilləndi:

-Sən şeir yazırsan?

-Düşəndə, - deyə o, cavab verdi.

-Bilirsənmi Əhməd oğlu elə-belə, sıradan adam deyil. Ona şeir həsr etmək heç də xam adamın işi deyil.

Söhbətə qulaq asanlardan bir nəfər söhbətə qoşuldu:

-Yox, Tapdıq xam adam deyil, yeri gələndə yazır, ancaq hər kəsə göstərmir. Kalva Məsim əsasının ucunu torpağa bərkidib çənəsinə söykədi, gözlərinin altından Tapdığı süzdü və soruşdu:

-Sən Cahangirin oğlu deyilsənmi?

O, utancaq bir tövrlə:

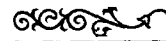
-Bəli, adım da Tapdıqdır!

-Bildim oğul, bildim... Hələ şeirini saxla, mən hekayəti danışım qurtarım, sən sonda oxu. Razısanmı?

Tapdıq həyəcədən alnına gəlmiş tər damcılarını dəsmal ilə silib əlindəki dəftəri pencəyinin döş cibinə qoydu:

-Olar, siz söhbətinizi eləyin, qulaq asaq, mən şeiri sonra oxuyaram. Kalva dilləndi:

-Halal olsun oğul, sən ki, Əhmədoğluna şeir həsr edibsən, çox sevindim. Mən İsmayılın yaxın dostu olmaqla onun başına gələnləri yaxşı bilirəm. Həmin hadisələri qələmə almaq istəyən varsa məni yaxşı dinləsin. O, kəkotundan dəmlənmiş çaydan bir qurtum alıb sözə başladı...

I HİSSƏ

1909-cu ilin iyun günləri idi. Yenə aran elləri Göyçənin üstü dağlara yaylağa çıxmışdı. Baharla yayın qovuşduğu bu günlərdə Göyçə özü boyda əlvan bir xalını xatırladırdı. Başından hələ də ağ çalmasını açmayan «Pir dağı»nın, «Kirkitli»nin, «Sarı nər»in qovuları ilə sellənib dərələrə axan suların səsi quşların şirin nəğməsinə qoşulub könül oxşayırdı. Çiçəkdən çiçəyə uçub qonan arıların vızıltısı, ağ kəpənəklərin rəqs edəcəyə qantəpərin, gülxətminin, lilparın yarpaqları üstünə ahəstə qonması insanın zövqünə, rahatlığına xoş təsir bağışlayırdı. «Şah dağ» silsiləsi «Murguz» baxarınca Gəncə, Eldar, Şəmkir, Tovuz, Qazax ellərinin elat camaatı ilə daha da gözəlləşmişdi. Yaylaqlarda möhtəşəm bir qələbəlik duyulurdu.

El yaylağa çıxanda Göyçə daha da şənələnir, gözəlləşir, qüvvətlənirdi. Elat camaatı əksər hallarda kəndlərə enir, alış-veriş edir, əyər-əksiklərini yerli camaatın köməkliyi ilə düzəldirdilər. Göyçə camaatı ilə aran camaatı arasında böyük bir əlaqə, dostluq, tanışlıq və qohumluq körpüləri yaşanırdı. Adətən el yaylağa dönəndən sonra qohumlar, dostlar bir-birini arayıb axtarar, qonaq gedərdilər. Hər iki tərəfin tanınmış ağır kişiləri mütləq görüşməyə can atardılar. Ağbulağın adlı-sanlı, varlı-dövlətli, səxavətli kişilərindən biri olan Hacı Hüseynin həyatında böyük bir qələbəlik var idi. Yan-yana düzölmüş samovarlardan burula-burula qalxan tüstü qulplu mis qazanların buğuna qarışıb səməyə çəkilirdi. Kəndin hörmətli ağsaqqallarından Hacı Sadıq, Kalva Aslan, Seyid Əhməd ağa da Hacı

Hüseynin Eldar mahalından olan hörmətli qonaqlarını qarşılamağa çıxmışdılar. Gün günortaya yaxınlaşan vədələrində kəndin şərq tərəfindən, «Arxanc» məhəlləsindən bir dəstə atlı girib, kəndin içi ilə irəlilədilər. Bir azdan iyirmi nəfərə qədər atlı qonaq Hacı Hüseynin həyətinə yerə endi. Gənc oğlan Hacı Əsəd ağanın atının cilovundan tutub onu ehtiramla qarşıladı. Hacı Hüseyn irəli yeriyib Hacı Əsəd ağa ilə qucaqlaşib səmimi görüşdü. Qonaqların hamısına ehtiram göstərən xidmətçilər onları içəri dəvət etdilər.

Hacı Hüseyn gülər bir üzlə:

-Hamınız xoş gəlibsiniz. Buyurun içəri keçin, - deyə qonaqlara üz tutdu.

-Buyurun, buyurun, - deyə qonaqları qarşılamağa çıxan adamlar da nəzakət göstərdilər.

Qonaqlar Hacı Hüseynin küncü qara kəvək daşdan hörlümlü, əhənglə suvadılmış hündür işıqlı, iri pəncərələri olan qonaq otaqlarına yerləşdirildi. Xalı-xalça döşənmiş otağın bir tərəfinə yerdən xalça, kilim və müttəkkə-yastıq döşənmiş, digər tərəfə isə qabaq stolları qoyulmuşdur. Qonaqlar stollarının arxasına keçdilər.

Hacı Cəmil Gəncəbasarda sayılıb-seçilən kişilərdən biri idi. Qırx ildən artıq idi ki, Hacı Hüseynlə dostluq edirdi. Hər il yaylağa çıxanda öz elinin bəzi kişilərini də başına yığıb, dostu Hacı Hüseynlə görüşə gələr, bir qədərdən sonra isə Hacı Hüseyni «Çiçəkli bel» yaylağına qonaq dəvət edərdi.

Hacı Hüseyn qonaqları xoş bir əhval-ruhiyyə ilə süzüb dostunun üzünə baxdı:

-Çox şükür Tanrının böyüklüyünə, qardaş, hələlik gümrah görünürsən. Nə var, nə yox, canın-başın yaxşıdımı, - deyə Hacı Əsəddən soruşdu.

-Şükür Allaha, hər şey yaxşıdır, özüm də belə, gördüyün kimi, - Hacı Əsəd cavab verdi.

-Qocalıq bizi yaxalayıb, bu yaxınlarda xeyli xəstə oldum, yatağa düşdüm.

-Eşitmişəm. Keçmiş olsun. Maşallah indi gümrah görünürsən.

-Sağ olun, hamıya Allah can sağlığı versin. Adam yaşlaşandan sonra cansağlığının qədrini bilərmiş.

-Doğrudur, gənclikdə insan güclü olur, sağlam olur, çox şeyə fikir verməyi unudur. Qardaş, deyilənlərə görə Avetis ağadan inciyibsən...

-Eh, ay Hacı Əsəd, adamlarda kişilik, böyüklük qalmayıb. Xüsusilə də bu ermənilər çox çörək itirən adamlardı.

Hacı Əsəd:

-Erməniləri yaxşı tanıyırdıq. Rəhmətlik anam erməni görəndə deyərdi: «Dağarcıqda unları, kim tanımır bunları».

Hacı Hüseyn:

-Elədi qardaş, hamımız tanıdığımız ac-çılpaq ermənilər dünyanın o başından gəlib burda ağalıq eləyirlər. Nə təhəri deyərlər «dağ iti gəlib bağ itinə hürür-yür». Bu Avetis ağa var ha, həmişə bu kəndə gələndə qabaqca evimə gələr, sonra işi-gücü ilə məşğul olardı.

Bir ayın söhbətidir. Yataqda xəstə yatırdım. Nəvəm Xalıqverdi gəldi ki, baba, Avetis ağa camaatı xırmana yığıb dizi üstə çökdürüb. Soruşdum ki, səbəbi nədir? Dedi ki, vergiyi verməyənləri cəzalandırır. Qan bey-

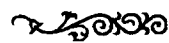
nimə vurdu. Dədən hanı deyə soruşdum, tap yanıma göndər, - dedim. Xalıqverdi böyük oğlum Hacı Kazımın oğludu. Bir azdan sonra Hacı Kazım içəri girdi, hiss etdi ki, çox qəzəblənmişəm. Dinməz-söyləməz yatağımın ayaq ucunda dayandı. Avetis ağanın əməllərini eşidibsənmi, deyə soruşdum. Cavab verdi ki, indicə eşitmişəm. Əgər o yaramaz erməni camaatı vergiyə görə incidirsə, sən niyə durub baxırsan? Tez Avetis ağanı çağır bura gəlsin. Heç yarım saat çəkmədi ki, Avetis ağa içəri girdi. Üz-gözündən hiyləgərlik yağırdı. Salam verib əlimdən tutdu. İndi o, bilirdi ki, mən ona nifrət eləyirəm. Məndən əvvəl o dindi. «Bağışla, Hacı, səhv eləmişəm. Acığım tutmuşdu, hər şeyi unuttum».

Gərək mənə unutmayaydın, deyə onu məzəmmət etdim. Yenə qayıtdı ki, Hacı, bağışla, nə təqsirim var, bağışla. Vergilərin vaxtında yığılmaması qubernatoru da hövsələdən çıxarıb. Qayıtdım ki, Avetis ağa, sən mənim yanıma dəyərdin, camaatın vergisinin miqdarını mənə deyərdin. Bununla da bu biabırçılıq çıxmazdı. Sən bilirsən ki, mən camaatımın tapdanmasını götürə bilmərəm. Camaatın vergisini bağlayıb pristavı yola saldım.

-Atana rəhmət, qardaş, sən həmişə də elin-obanın köməyinə çatıbsan, - deyə Hacı Əsəd dilləndi. - Aşıq Alı təsadüfən deməyib ki...

-Sözünüzü balla kəsim, deyə dillənən Aşıq Allahyar sazını köynəkdən çıxarıb ayağa qalxdı. Bildim ki, söhbəti hara gətirirsiniz, icazə versəniz onu mən deyərəm. Üzr istəyirəm söhbətin arasına girdiyimə görə. Əgər incimirsinizsə...

Hacı Əsəd xoş bir təbəssümlə dilləndi:

-Ay rəhmətliyin oğlu, incimək nədi. Sazı sinənə sıx, səni dinləyirik.

Aşıq Allahyar:

-Onda icazə verin əhvalatı olduğu kimi danışım.

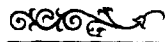
Günlərin bir günü Aşıq Alı dostu Qiyas Ağadan bir məktub alır. Oxuyanda görür ki, dostu onu Qazağa oğlunun toyunu keçirməyə çağırır. Daha durmağın yeri deyildi. Aşıq Alı hazırlaşdı şeyirdi Mehdi ilə birlikdə yola düşür. Basarkeçərdə Mehdiyə deyir ki, bala, atımın ayağı nalsızdı, gətir nalladaq, sonra gedək. Atı nalbəndə çəkib nalladırlar. Nalladandan sonra atların ağzını çevirirlər Qazağa tərəf. Məzrə kəndini keçəndə görürlər ki, at axsayır. Şişqayada daha at çox çətinliklə ayağının birini yerə basır.

-Ayə, ay Mehdi, bu çərləmiş yoxsa bizi yolda qoya, atın mayasına mıx dəyib, - deyə Alı dillənir.

Uzun sözün qıساسı onlar bir təhər gün varkən Ağbulağa çatırlar. Hacı Hüseyinlə Aşıq Alı çox mehribanlıqla görüşürlər. Hacı qonaqları otağa dəvət etdikdən sonra eşiyə çıxıb uşaqlara deyir ki, Alıgilin atlarını tövləyə çəkin. Uşaqlar atı içəri çəkəndə görürlər ki, aşığın atı axsayır.

Axşam yaxşı qonaqlıq düzəldirlər. Kəndin ağsaqqalları, saz-söz həvəskarları Alının başına toplaşır. O da gecəyə əməlli-başlı bir körpü atır. Düz gecə yarıya kimi çalır-oxuyur, şirin söhbətlər eləyir. Səhər açılanda Aşıq Alı Qazağa yola düşməli olur. Bu vaxt onun qabağına özgə at çəkirlər. Alı bir qədər tərəddüd eləyir.

-Alı, min sür, sən atının mayasına mıx dəyib, nalını sökdürmək lazımdır, - deyib Hacı Hüseyin irəli yeri-yib atın cilovundan tutur.

Aşıqlar yola düşürlər. İki gün sonra Hacı Hüseyn Alının atını Qızılvangə qaytarır. Deyilənlərə görə, Aşıq Alı Qazaxda çox ləngərli bir toy keçirir. Aşığı on dörd gün Qazaxdan buraxmırlar. Yarım aydan sonra Alı yenə Ağbulağa qayıdır. Dostunun evinə düşür. Dincini aldıqdan sonra Qızılvangə gedəcəyini bildirir.

Hacı Hüseyn deyir ki, Alı, sənin atını ilxıya buraxmışam, at atdır nə fərqi var, elə bu atı min get. Alı dostunun bir sözünü iki eləməzdi. Bilirdi ki, Hacı belə şeylərdən inciyən adamdı. Odur ki, Aşıq Alı görüşüb yola düşməli olur.

Aşıq gəlib Qızılvangə çatanda görür ki, öz atı həyətdə hörüklənib. Aşıq Alı elə-belə adam deyildi. Hər şeyi o saat başa düşür. Bilir ki, Hacı Hüseyn atı ona bağışlamışdır.

Axşam qohum-qonşu toplaşib Alıdan Qazaxda görüb-bildiyindən danışmağı xahiş edirlər. Alı Qiyas bəyin dostluğundan, Qazax camaatından, keçirdiyi toyun böyüklüyündən ürəkdolusu danışır. Sonra da qayıdır ki, Ağbulaqlı Hacı Hüseyn bir görün başıma nə oyun açıb... - Onu da bilmişik, - deyə kimsə yerdən dillənir. Canın sağ olsun bir gün olar sən də onun yaxşılığından çıxarsan.

Sazımı gətirin görüm mən də Hacıya öz ürək sözü-mü necə çatdırı bilərəm...

Bu dari dünyada, Göyçə elində,
Hörmətdə, izzətdə birsən, ay Hacı.
Sənə qismət verib xaliqi sübhan,
Həqiqət yolunda şirsən, ay Hacı.

Başı yığıncaqlı, cövrü-cəfali,
Qohuma-qonşuya, dostu vəfali.
Qonaqlı-qaralı, hatəm səxali,
Süfrələr açmaqda birsən, ay Hacı.

Tanıyır el-oba düz insan səni,
Tutammaz şöhrətdə nə bəy, xan səni.
Azmi eyləmişəm imtahan səni,
Ərlər meydanında ərsən, ay Hacı.

Süfrəsi, dövləti, halal əməyi,
Yüzlüklər xərcləyər, əsməz ürəyi.
Yetimlər köynəyi, yoxsul çörəyi,
Əvvəldən bir açıq dərssən, ay Hacı.

Yanında xəcalət bu Aşıq Alı,
Bağışla sən Allah bu qeylü-qalı.
Seyiddən, molladan elə daldalı,
Vallah ziyarətsən, pirsən, ay Hacı.

Hacı Hüseyn köksünü ötürüb üzüntülü bir kədərlə dilləndi:

-Eh, Aşıq Alı da varıymış... Saz-söz sənətinin sultanı da köçdü.

-Aşıq Alı rəhmətə gedib? - deyə Hacı Əsəd soruşdu.

Hacı Hüseyn:

-Bəli, bu il Novruz bayramına bir həftə qalmış dünyasını dəyişdi.

Hamı bir-birinin üzünə baxdı.

-Allah rəhmət eləsin! - Hacı'nın və oradakıların səsi eşidildi.

-Bəli, demək Aşıq Alı da öləmiş. Hacı Hüseyin hüznə başını tərpetdi və əlavə etdi-gördüyünüz bu otaqda Alı çox olub.

Təxminən məclis üzvlərindən 45-50 yaşlarında olan qarayanız, ortaboylu, dolubədənli bir kişi diləndi.

-Hacı əmi, Aşıq Alıya at bağışladığınızı eşitmişəm, ancaq təfəsilatı ilə bilmirdim. Aşıq hər şeyə bir aydınlıq gətirdi.

Süfrəyə müxtəlif yeməklər düzülüşdü. Kabab, bozartma, balıq, toyuq əti və başqa nemətlər...

Qonaqlığın müəyyən hissəsindən sonra qonaqlar havalarını dəyişmək üçün bayıra çıxdılar. İnsanlar dəstə-dəstə bölünüb söhbət edirdilər. Hacı Əsəd onunla birlikdə gələn cavanlardan dörd nəfərinin yaxşı güllə atan olduğunu iftixarla Hacı Hüseyinə danışanda Kalva İbrahim bunu eşitdi:

-Hacı əmi, bəlkə icazənilə bir nişan qoyaq, - deyə fikrini bildirdi.

Hacı Hüseyin gözucu Kalva İbrahimi süzüb ötkəm səslə dedi:

-Əşi, lazım deyil, camaat söhbət edir!

Hacı Əsəd xoş bir təbəssümlə:

-Boşluqdu, qoy uşaqlar nişan qoyub özlərini sınısınlar.

Bu sözün müqabilində Hacı Hüseyin heç nə demədi. Ancaq nişan qoymaq Hacı Kazımın ürəyindəndi. Çünki bu gün qonaqlardan, eləcə də burada olan ağbulaqlılardan özünü mahir güllə atan kimi öyənələr az

deyildi. O, isə istəyirdi ki, onlar İsmayılın da güllə atmaq qabiliyyətini görsünlər. Kalva İbrahim nazik bir tubulğu çubuğu gətirib «yarış iştirakçılara» göstərdi. Razılıq alandan sonra nişanın yerini müəyyənləşdirdilər. Hacılar məsafəni razılaşandan sonra İsmayıl irəli yeriyib çubuğu bir qədər də uzaqlaşdırmağı təklif etdi.

-Nə danışsən, onda çox uzaq olur, onu göz kəsməz, - deyə Qəhrəman adlı adam etirazını bildirdi.

-Kimin gözü kəsir o, irəli dursun, - deyə İsmayıl özünəməxsus bir tərzdə cavab verdi. Sonra - «çubuğu bir on addım genə dala çək» - deyə Kalva İbrahimin üzünə baxdı.

Kalva İbrahim özünəməxsus bir cəldliklə çubuğu xeyli uzaqlaşdırdı. Bundan sonra irəli durub nişan atmaq istəyənlərin bir neçəsi geri çəkildi. Onlar bu işin öhdəsindən gələ bilməyəcəklərini anlayıb biabır olmaq istəmirdilər.

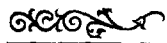
-Birinci kim atacaq? - deyə Kalva İbrahim üzünü nişan atmağa hazırlaşanlara tutdu.

-Məhərrəm, ya Allah de görüm, - Hacı dəstəsində olan, yaxşı atıcılardan sayılan təxminən 30-32 yaşlı oğlana müraciət etdi.

Başında qaragil dərisindən çərkəzi papaq qoymuş ağbənizli, qaynar baxışla gənc irəli yeriyib nişana zəndlə baxdıqdan sonra dedi:

-Nişanınız çox uzaqdı, uzanıb atmaq yaxşıdır.

Onun sözünü başqaları da təsdiqlədi. Bir dərmə kilim gətirib yerə sərdilər. Məhərrəm ağzı üstə kilimin üstünə uzanıb beşaçılan tufəngini nişana tuşladı. Güllə açıldı, amma hədəfə dəymədi. Üç güllə atmağa icazəsi var idi. O, daha iki gülləsini də boşa keçirdi. Bundan

sonra qonaqlardan bir özgəsi irəli yeridi və üç güllə atıb ayağa durdu və etiraz etdi:

-O qədər uzağa qoyulub ki, çubuğu çətinliklə seçirsən. Bu cür nişan olmaz.

Kalva İbrahim:

-Hamı atsin, sırasını soğsun. Heç kəs vura bilməsə nişan yerini dəyişərik. O, bu təklifi verəndə nə demək istədiyini bilirdi. Bir-birinin ardınca on nəfərə qədər adam sınaqı. Bunların arasında ağbulaqlılar da vardı. Hətta onlardan Qəşəm adlı birisi hardasa belə bir söz işlətməmişdi: «Yeri gəlsə Hacı Kazımın gözünə ataram». Qəşəm də daxil olmaqla heç kəs «yaxşı atıcı» kimi özünü göstərə bilmədi. Vəziyyəti buraya qədər gətirib çıxaran Kalva İbrahimin istədiyi məqam çatmışdı. O, istəyirdi ki, əmisi oğlu İsmayılın qabiliyyətini bu gün nümayiş etdirdirsin. O, İsmayılın üzünə baxıb dedi:

-İsmayıl, sən də özünü sınamaq istəyirsənmi?

İyirmi, iyirmi bir yaşlarında olan gənc İsmayıl kili-min üstünə çıxıb ayaq üstə tufəngi üzünə götürdü.

Allahverdinin səsi eşidildi:

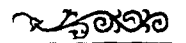
-İsmayıl, sən də uzan, sonra nişan al.

-Əmi oğlu, narahat olma, çubuq məni görmür, tülküyə güllə atanda görməsin deyə uzanmaq olar.

Bu sözü qurtaran kimi güllə açıldı, dalbadal üç güllə... İsmayılın gülləsi çubuğu üç yerdən üzüb yerə salmışdı.

Hamını heyrət bürümüşdü. Hacı Əsəd qabağa yeriyib İsmayılın alnından öpdü.

-Halal olsun, oğul, sən demə papaq altıda yatan oğullar varmış.

Hacı Hüseyin üzü güllürdü. O, bir qədər kövrəlmişdi. İndi onun gözünün qabağına İsmayılın ata-anasını vaxtsız itirməsi səhnəsi gəlirdi. Ancaq əmisi Kalva Abbas onu atalı-analı uşaqlardan çox ərköyün böyütmüşdü. Bu ərköyünlük indi Hacı'nın gözünün qabağında özünü göstərirdi. Ruhən, mənən zəngin böyüməyən, sıxıntılar, sarsıntılar keçirən, korluq çəkən uşaq böyüyəndə yaxşı güllə ata bilməz.

İsmayıl irəli yeriyib çox adlı-sanlı, şöhrətli İxtiyar əmisinin əlindən öpdü. Hacı isə onun gözlərindən öpüb dedi:

-Allah bu gözlərə elə işıq, bu ürəyə elə tərər verib ki, onu üstələmək mümkün deyil.

Hacı Kazım da İsmayılı bağına basdı. Çoxdan bəri Qəşəmin ürəyində gözlədiyi «Yeri gəlsə Hacı Kazımın gözünə ataram» sözünü elə burdaca cavablandırdı:

-Eşitmişəm dalda yekələnib «gözə güllə atmaqdan» danışanlar da olub. Yaxşı ki, hamı burdadı, gözə yalnız İsmayıl kimi oğullar ata bilər!

Məclis yenidən qızıxdı. Məmməd Yolçu ilə Allahverdiyə üz tutdu:

-Tez iki erkək gətirin kəsin, kabab eləyin. Qonaqlar ertəsi gün günorta üstü «Şahdağ»a tərəf üz tutdular.

Hacı Hüseyin qonaqları böyük ehtiramla yola saldı və Hacı Əsədın dəstəsini «Topaşan»a qədər ötürməyi İsmayıla, Kalva İbrahimə, Məmmədə, Yolçuya və Allahverdiyə tapşırırdı.

İsmayıl sərrast güllə atmaqda ad çıxarmışdı. Onun mahir atıcılıq qabiliyyəti qonşu kəndlərə də yayılmışdı. Orta boylu, ağ bənizli, qartal baxışlı bu gəncin sirsifətində, baxışlarında adamı vahiməyə salan ağır bir zəhm hökm sürürdü. İsmayıl təkə güllə atmaqda deyil, eyni zamanda olduqca cəsarətli, mərd və əyilməz igid kimi də ad çıxarmışdı. Artıq «mənəm-mənəm» deyən özündən razı cavanların çoxu İsmayılın qabağma çöp atmağın müşkül iş olduğunu bilirdilər. Hələ uşaq-lıq illərində o, tay-tuşları arasında sözgötürməzliyi, qorxmazlığı ilə seçilirdi. Hətta özündən böyük uşaqlar da onunla dalaşmaqdan, mübahisəyə girməkdən ehtiyat edirdilər. İsmayıl özü belə bir əhvalat danışır.

Payız girməyə az qalmışdı. Xırmanda küləş döymək üçün vələ qoşulan öküzləri axşamlar otarmağa aparırdılar. Qohum-qonşu uşaqları öküzləri çölə birlikdə haylayır, birlikdə otarırdılar. Otaraq əsasən kəndin «Tap» adlanan sərnəsinə, «Quzeyin başı»ndakı sahələr seçilmişdi. Başqa məhəllədən olan iri yaşlı uşaqlar öz öküzləri daha yaxşı otarmaq məqsədi ilə qərara gəldilər ki, nisbətən kiçik uşaqları qorxudaq, öküzlərini aparıb getsinlər. Onlar əvvəlcə uşaqların yanında bir-biri ilə söhbət edirdilər ki, hər yerdə danışır ki, «Çətin də»də ölü xortlayıb, kəfəndə gəzir. Ehtiyatlı olmaq lazımdır. Bir başqası onun sözünə qüvvət verərək dedi ki, hə, bəs deyirlər ki, həmin ölü bu qaranlıq gecədə ağ kəfəndə gəzir.

Dərhal mən başa düşdüm ki, öz öküzlərini sərbəst otarmaq üçün bizi qorxudurlar. İstəyirlər ki, biz çıxıb

gedək. Mən bu söhbəti əmimə deyəndə o, gülümsünüb dedi: «Onlar sizi qorxudurlar ki, öküzlərinizi oradan çıxarasınız. Ölü heç vaxt xortlamaz. Belə şeylərə inanmayın».

Ertəsi gün qonşu uşaqları Seyidlilər Zülfüqar, Yolçu və mən öküzləri yenə «Tap» sərnəsinə apardıq. Çünki bura qalın otu ilə seçilirdi. Bizə uzaq qonşu olan gənc oğlanlardan Qələndər adlı birisi mənə yaxınlaşıb dedi:

-İsmayıl, qorxmursan, qaranlıq düşən kimi buralarda ağ paltarlı bir adam gəzir. Deyilənlərə görə o, gordan xortdamış ölüdür.

-Mən inanmıram, - deyə Qələndərə ötəri cavab verdim. O ayrılıb getdi.

Qaranlıq düşüb. Ulduzlu payız gecəsidir. Öküzlərimizi ötürüb, göz-qulaq oluruq. Uzun bir dikdirin üstündə oturmuşuq. Bizlərdə yerarası dikdirlərə rənd deyirlər. Yolçu məndən bir qədər aralıda oturub. Ayın parlaq işığı gecəyə bir yaraşlıq verir. Mən birdən gördüm ki, ayın işığı altda otların arasında ağ libaslı bir adam göründü və gözdən itdi. Mən sıçrayıb ayağa qalxdım. Bir az keçmişdi həmin ağ libaslı adam rəndin dibində göründü. Mən ondan yuxarıdayam. Əlimdəki gərməşov ağacı bunun təpəsinə endirdim. Ağ paltarlı adam «vay» eləyib otların arasına düşdü. Vahiməli səsə hamı yüyürüb buraya topladı. Məlum oldu ki, dedikləri ölü Qələndər imiş. Onunla birlikdə öküz otaran tay-tuşları mənə qışqırdılar ki, niyə vurdun? Dedim ki, yaxşı elədim. Mən Qələndəri yox, «xortdamış ölü»nü vürmüşəm. Onlar deyəndə ki, o zarafat eləyirdi. Cavab verdim ki, mən də zarafat eləmişəm...

Qələndərin başının qam ağ köynəyini qıp-qırmızı eləmişdi. Ağı üstündə deyildi. Onu evə apardılar. Qohum-qonşuya xəbər düşüb ki, İsmayıl Qələndərin vurub başını yarıb. Yolçu ilə mən də öküzlərimizi aparıb getdik.

Kalva Abbas da eşitmişdi. Kalva Abbas götürümlü, səxavətli, yeri gələndə qəzəbindən kükrəyib daşan bir kişi idi. İsmayıl evə qayıdan kimi Kalva Abbas onu həyətdə qarşıladı.

-Nə olub? - deyə ciddi bir əhval-ruhiyyə ilə soruşdu.

Kalva Abbas bilirdi ki, İsmayıl yalan danışmağı sevmir, hadisəni olduğu kimi danışacaq.

İsmayıl hürkək baxışlarla əmisinin zəhmli, qəzəb dolu gözlərinin içinə baxdı. İndi o gözlərdə oxuyurdu: «sən hər şeyi düz deməlisən!»

-Əmi, mən hər şeyi düz danışacağam.

Əhvalatı olduğu kimi danışdım.

-Beləmi oldu? - Kalva Abbas soruşdu.

-Belə oldu!

Kalva Abbas daşdan hörülmüş alçaq çəpərdən çölə çıxdı. Evləri kəndin içində olduğundan camaat yaxınlıqdakı dükanın qabağına toplaşdı.

Məhəllədə böyük qələbəlik vardı. Bizim gəldiyimizi görüb yaşlı kişilər bizə tərəf gəldi. Qələndərin atası soruşdu:

-Ay oğul, elə də adam vurularmı, demirsənmi ölər?

Mən dedim:

-Mən kimi vurmuşam ki...

-Bilmirsənmi, Qələndəri, - deyə atası dilləndi.

-Mən «xortdamış ölü»nü vurmuşam.

Bu sözə oraya toplaşanlar qəhqəhə çəkib güldülər.

-Doğrudanmı elə olub?

-Bəli, hamının yanında olub bu əhvalat.

-Onda bəri dur, ay İsmayıl, gözündən öpüm. Çox yaxşı eləyib, əsil kişilik göstəribsən.

Əmim irəli yeriyib qürurla dedi:

-İsmayıl, sağ adamlarda işin yoxdu, ancaq ölümlər xortdayanda aman vermə!

İsmayıl deyirdi ki, atamın əmisi Hacı Hüseyn çox səxavətli, el-oba içində hörməti olan müdrik ağsaqqallardan biri idi. Hacı Hüseyn dəfələrlə camaatın vergisini vermiş, insanların əlindən tutmuşdu. Böyük oğlu Hacı Kazım da bir Hacı kimi, Allah adamı kimi dürrüst və mərhəmətli adamıydı. Mən həmişə Hacı Hüseynin oğlu Məmmədlə və Hacı Kazımın oğlu Xalıqverdi ilə Hacı Hüseynin yanına gedirdim. O, Məmmədlə Xalıqverdinə evdən çıxarıb, mənə yanında saxlardı. Qapını arxasından kilidləyib bir sini qızıl gətirib kürsünün üstünə tökər, məxmər parça ilə silərdi. Bir az da mən silərdim. Hər dəfə bir qızıl beşlik mənə verərdi.

Hacı Hüseynin hər gün qonaqları olardı. Basarkeçərdən, Kəvərdən, Dərəçiçəkdən, Qaraqoyunludan, Şınıxdan, Tovuzdan, Qazaxdan, Şəmkirdən dostları gələrdi. Qulplu qazanlarda xörək asılar, samovarlar qaynayırdı. Ət və plov qazanlarından qalxan xoş ətirli buğ adama ləzzət verərdi.

Bizim tayfanın evləri «Şahdağ» silsiləsinin ətəyində, kəndin şimal qərbində yerləşirdi. Biz əmi oğlanları – Kalva İbrahim, Allahverdi, Kalva Məhərrəm, Yolçu, Məmməd bir yerdə olardıq.

Məmməd Hacı Hüseynin ikinci oğludur. O, kənddə ən yaxşı paltar geyən gənclərdən biri, yaxud birincisi idi. Başına buxara papaq qoyar, əyninə qara kostyum geyər, şalvarın ayağını uzunboğaz tumaş çəkmənin içinə qoyardı. Ucaboylu, yaraşlıq bir cavandı.

Yolçu Kalva Abbasın oğludu. Ucaboylu, enlikürək, qabağmdan yeməyən bir cavandı. Kalva Məhərrəm Alı əmimin oğludur. Sakit təbiətli və ticarəti yaxşı bilən gözüaçıq bir cavandı. Allahverdi Ələkbər əmimin oğludu. Qoçaq, diribaş, təsibkeş adamdır. Kalva İbrahim Məhərrəm əmimin oğludu. Anası Səlvi xanım Hacı Hüseynin qızıdır. Kalva İbrahim çox güclü bir insandır. Dəfələrlə pəhləvanın dizini yerə gətirmişdi.

Belə bir hadisə oldu bir gün. Hacı Hüseyn əmimin həmişə olduğu kimi yenə qonağı gələsiydi. Bu dəfəki qonaqlar Çubuqlu erməniləri olmalıydı. Onları qarşılayaq, yaxşı yola salaq ki, yatağı bizə satsın. Bir qərdərdən sonra qonaqlar gəldilər. Həyətdə biz qarşıladıq. Bundan sonra Hacı gəldi. Qonaqlara xoş gəldiniz dedi.

Qonaqlar üç nəfər idi. Onlardan biri 45-50 yaşlarında geyimli-geçimli bir kişi idi. İlk görünüşdən hiss olunurdu ki, qoyun yatağının sahibi bu adamdır. Digər bir nəfər isə 30-32 yaşlarında ədalı görünən cavan idi. İlk görünüşdən hiss olunurdu ki, bu cavan erməni

özündən çox razı, yanındakılara yuxarıdan aşağı baxan, dar düşüncəlinin birisidir.

Üçüncü adam isə 35-40 yaşlarında faytonçu idi.

Deyəsən həmin cavanın özünü düzgün aparmadığını Hacı əvvəlcədən başa düşmüşdü. O, yaxşı bilirdi ki, belə hərəkətləri nə mən, nə də Kalva İbrahim sındirəsi deyilik. Qonaqları qonaq otağında oturdub, həyətdə çıxdı, bizi çağıraraq dedi:

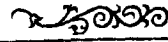
-Mənim bunlarla alış-veriş işim var, heç kəsin xətrinə dəyməyin. O cavan bir az deyəsən yekəxanadır, işiniz yoxdu. Biz bir ağızdan:

-Baş üstə, - dedik.

Bir azdan sonra süfrəyə löyün-löyün xörəklər gətirildi. Erməni qonaqlar daha çox cızdaqlı xəngələ meyl göstərdilər. Xəngəl qalaylı mis sinidə gətirilmişdi. Hər kəs xəngəli qaşıqla götürüb öz boşqabına qoyur və iş-taha ilə yeyirdi. Hacı ilə qonaqlar arasında şirin söhbət gedirdi. Xəngəl yeyilib qurtarandan sonra cavan erməni mis sinini çəkib kağız kimi bükməyə başladı. Bu işi o, elə bir cəldliklə elədi ki, hamı donub qaldı. Pəzəvəng erməni bu oyunu törətməklə bizə həm gücünü, həm də saymazlığını göstərmiş oldu. Bu işdən pərt olan Hacı Hüseyn bilmədi ki, nə desin. Sahak erməni bu nöqsana haqq qazandırmaq üçün dedi:

-Karlen çox güclü pəhləvandır. İndiyə kimi onun qolunu əyən olmayıb.

Bu sözdən dərhal sonra Kalva İbrahim əlini atıb yumaqlanmış sinini əlinə götürüb açmağa başladı. Cəld bir hərəkətlə sinini cırıq-cırıq eləyib masanın üstünə tökdü. Ortalığa soyuq bir sükut çökdü. Artıq bu

hərəkət Karlenin quduzluğuna cavab idi. Vəziyyət ağırlaşdı.

Karlen sərt bir təpki ilə Kalva İbrahimə:

-Sən gücünü mənə göstərirsən?

-Xeyr, - deyə Kalva İbrahim dilləndi, - sən bük-müşdün, mən də açdım.

Karlen bir də qayıtdı:

-De görüm, gücünü sən mana göstərirsən?

Kalva İbrahim:

-Bəli, gücümü sənə göstərirəm!

Karlen:

-Qalx, çıxmaq çölə!

Kalva İbrahim sıçrayıb qalxdı:

-Gəl! - deyə sərt bir səslə cavab verdi.

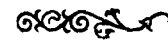
Hacı ayağa qalxıb təmkinini pozmadan gülərlə dedi:

-Mən sizin ikinizin də gücünü yoxlamışam. Qonaqla ev sahibinin gülşə çıxması olan iş deyil. Araba örkəni var, keçi qəzilindən toxunub, kim onu qırsa güclü hesab olunsun.

Bayaqdan bəri donub qalmış və yanında gətirdiyi cavanın nalayiq hərəkəti Sahakı məyus etmişdi. Hacı-nın bu təklifindən sonra o məmnunluqla razılığını bildirdi.

Evin arxasında geniş xırman yeri vardı. Hamı çıxıb xırmana toplaşdı. Məmməd araba örkənini gətirib xırmanın ortasında yerə qoydu. Örkən çox uzun idi. 14-15 metr olardı.

Hacı Hüseyin dilləndi:

-Birinci kim istəyir örkəni götürüb gücünü yoxlasın. Dabanının altına qoyub çiyindən döşünə endirib əli ilə dartsın.

Karlen:

-Birinci mən eləyəcəm!

-Buyur, - deyə kimsə dilləndi.

Pezəvəng Karlen örkənin ucunu dabanının altına qoyub çiyinə verdi. Çəkdikcə örkən nazilir, daha da bərkiyirdi. Nə qədər güc göstərdisə qıra bilmədi. Nəhayət növbə Kalva İbrahimə çatdı. O, kəndiri dabanına verən kimi örkən iki bölündü.

Karlen razılaşmadı:

-Mən onu naziltmişdim. O biri başını çiyinə alsın.

Kalva İbrahim-baş üstə deyib çiyini örkənə verdi.

Hər təkən verdikcə qıra-qıra getdi.

Hacının səsi eşidildi:

-Ayə, ay İbrahim, arabanın örkənini qırıb tökmə.

Hiss olunurdu ki, Sahak çox məyus olmuşdu. O, Karleni gözücü süzüb dedi:

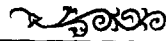
-Ağılsız baş sahibini xar elər. Çox atılıb-düşürdün, payını aldın... Türklərin bir məsəli var, deyirlər: «Dəmir özünü öydü, eşşək nalı düzəldilər».

Hacı Hüseyin yenə sözün arasına girdi:

-Cavanlıqda hər şey olur, ay Sahak kişi, öhdünə varma.

-Hər insan bilməli ki, ondan qat-qat hörmətli, bilikli, ağıllı və güclü adamlar var. Ona görə də özündən razı olmaq məğlubiyyətə gətirib çıxarır.

Ancaq bu əhvalata baxmayaraq Sahak dənizkənarında yerləşən qoyun komunu Hacı Hüseyinə satmaq qərarına gəldi.

Bu gün Beryabad kəndindən qonaqlar gələsiydi. Qohum-qonşu qonaqlar üçün hazırlıq görürdü. Süleyman oğlu Baxşəli İsmayılın kiçik bacısı Havanı istəyirdi. Beryabadlı qonaqlar bu münasibətlə elçiliyə gəlirdilər.

İsmayıl taxtın üstündə uzanmışdı. Mələk xanım içəri girib nəsə demək istəsə də cürət eləmədi. İsmayıl yuxuda idi. Onu qaldırmaq istəmədi. Həm də bilirdi ki, onu yuxudan yarımçıq qaldıranda əsəbləşir. Mələk xanım geri dönüb həyəətə çıxdı. Allahverdi onun üzünə baxıb soruşdu:

-Nə oldu, İsmayıl gəlmir?

-Yuxudaydı, daha qaldırmaq istəmədim.

-Sən də o qədər fağır bir adamsan ki, öz kişini də oyatmağa cürət eləmirsən.

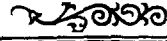
Mələk xanım doğrudan da çox abırlı, utancaq, ismətli bir qadın idi. Son dərəcə həyalı olması onu hamının gözündə fağır bir adama çevirmişdi. Allahverdi İsmayıl yatan otağa keçdi. İki kiçik pəncərəsi olan o otağın çox da böyük olmayan qapısı ev damına gedən küçəyə açılırdı.

-İsmayıl, İsmayıl, - deyər Allahverdi alçaq səslə onu çağırırdı. İsmayıl gözünü açıb Allahverdinə süzə-süzə qalxıb oturdu.

-Əyləş görüm, - deyib onu dinləyirmiş kimi sükuta daldı.

Allahverdi taxtın böyründəki kətlin üstündə oturub özünəməxsus sakit bir tərzdə dilləndi:

-Qonaqlar yəqin ki, günortadan sonra gələrlər.

-Mən də elə düşünürəm, - İsmayıl onun sözüne qüvvət verdi.

-Dürlü bulağa tərəf gedib-gələ bilərikmi?

-Orda nə var?

-Yenə çobanlar bizim örüşü basıb otarıblar. Kalva İbrahim gedib, özü də təkdir. Sonra dava-dalaş olar.

-Niyə tək gedib, bizə niyə deməyib?

-Bu gün qonaq-qara olacaq deyni deməyib.

-Qalx, yubanma!

İsmayıl qoyun dərisindən olan qara saçaqlı papağını başına qoyub, dirəkdən asılmış beşaçılan tüfəngini əlinə götürüb bayıra çıxdı. Üzünü Allahverdiyə tutdu:

-Sənin atın da hazırımı?

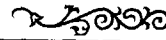
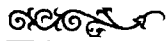
-Hazır! - Allahverdi cavab verdi.

Allahverdinin evi İsmayılın evinin 80-100 addımlığında idi.

İsmayıl bacısı Əfruzunu yanına çağırırdı:

-Xörəyə özün nəzarət elə, evi-eşiyi sahmana aldır. Kalva Abbas əmimi və Sadıq əmimi də çağırtdır, evdə olsunlar. Mən iki saata gələcəyəm. O, kəhər atın cilovunu həyətdəki dirəkdən açıb atın belinə qalxdı. Allahverdi öz həyətidə onu gözləyirdi. Atlılar «Ağ-bulaq»dan ötüb «Arxın altı»nda «Dağ» sərənsinə gedən yola düzəldilər. Sükutu İsmayıl pozdu:

-Allahverdi, bəlkə də mən bu gün getməzdim. Ancaq getməmək olmazdı. Çünki yaylaqda olan aran çobanları bir neçə dəfədi bizim örüşü otarırlar. Biz qonaq kimi onlara hörmət eləsək də onlar bunu gözləmədilər. Hətta keçən həftə bizim çobanları təkləyib döyüblər. Bu hadisə mənə də çox pis təsir eləyib.

Kalva İrvaham da özünə sığışa bilmirdi. Əgər bu gün yenə bizim örüşə keçsələr Kalva İrvaham onlarla dalaşacaq. Ona görə də getməmək olmaz.

-Bunları mən də bilirəm. Yenə aranı çobanlar həyasızlıq eləyib örüşə girsələr Kalva İrvaham bunu götürə bilməyəcək...

Onlar söhbət edə-edə «Hacı ölən»ə çıxdılar. Vaxtı ilə namaz qılarkən bu sahədə rəhmətə gedən bir hacının adını daşıyan bu yerə xeyli adam toplaşmışdı. Atlıların uzaqdan gəldiyini görəndə adamlar dağılışmağa başladılar.

İsmayıl buraya çatıb atdan endilər. Hamı sinəsi qatarlı, çiyini tufəngli bu adamlara baxırdılar.

-Salamün Əleyküm, - İsmayıl, dalınca da Allah-verdi dilləndi.

-Əleyküməssalam, - deyib altmış-altmış beş yaşlarında, nurani çöhrəli kişi irəli yeridi.

-Dərdiniz alım, Ağbulaqdansınızmı?

-Bəli, Ağbulaqdancıq, - İsmayıl ciddi şəkildə cavab verdi və əlavə etdi-adamlar nəyə toplaşib?

-Dəli İrvaham dava salıb, uşaqları döyüb.

-Dava salıb? Nəyə görə?

-Çobanlar deyəsən Ağbulağın örüşünə keçiblər.

-Əmi, isminizi bağışlayın.

-Adım Ədil oğlu Kərəmdi.

-Kərəm kişi, bəs Dəli İrvaham hanı?

-Çobanların başını-gözünü dağıdıb atına minib «Dəlmə»yə sarı getdi.

Allahverdi qəzəbini gizlətmədi:

-Kərəm kişi, Ağbulaqlı örüşündə sizə yaylaq verib, siz isə onların yerini basıb otarırsınız. Bu ixtiyarı sizin çobanlara kim verib? Niyə qarşısını almırsınız?

Kərəm kişi bir qədər xəcalətlə:

-Düz deyirsiniz, oğul, bu camaat bizə hörmət edib, bizimkilər isə onu başa düşməzlər.

İsmayılın zabitəli səsi eşidildi:

-Bir həftə əvvəl bizim çobanları yığılıb döyüblər. Bunu da sizin camaat edib. İndi də Kalva İrvahamı döyməyə gəlmişdiniz?!

-Dərdin alım, Kalveyi İrvahamı döyməkmi olar? Altı çobanı şil-küt eləyib, döşüyüb yan-yana, - Kərəm kişi əlinin işarəsi ilə «Duzdağ» təpəsini göstərdi, - yaralılar ordadır, gedəyin, öz gözlərinizlə görün.

At yedəklərində 100-120 metr aralıda olan alçaq təpəyə tərəf yeridilər. Bu təpənin üstündə bir, iki, üç kvadrat metr həcmində olan çoxlu yastı daşlar düzülmüşdü. Naxırçılar, çobanlar bu daşların üstündə mal-qara, qoyun-quzu üçün həmişə duz səpirdilər. Ona görə də buranın adına «Duzdağ» deyirdilər.

Onlar təpənin ardına hərhlənəndə böyrü üstə uzanmış başları, qolları sarıqlı, üst-başları qana bulaşmış adamlar gördülər. Onlara yaxınlaşıb salam verdilər. Sonra «nə olub» - deyə İsmayıl yaralılara üz tutdu.

Zarıldaya-zarıldaya onlardan biri dilləndi:

-Heç, elə-belə, ətəyimizi kəlin buynuzuna keçirdik. O da qaldırıb çırpdı yerə. Kalveyi İvreyim bizi bu günə nə saldı.

Allahverdi:

-Səbəbi nə idi, niyə belə elədi?

-Günah özümüzdəydi. Onun günahı yoxuydu. O bizə dəfələrlə tapşırışdı ki, bizim ölüşə ziyan verməyin. Biz tamahımızı yığa bilmədik. Nəticəsi də göz qa-bağında.

-Bəs İbrahim necoldu? - İsmayıl zəhmli gözlərini həmin adamın gözlərinə dikdi.

-Bu əhvalatdan sonra xəbərimiz olmadı, ay İsmayıl qardaş!

Allahverdi İsmayılın üzünə baxdı və çobandan soruşdu:

-Sən bu adamı hardan tanıyırsan?

-Tanıyıram, Dəli İrveyimin əmisi oğlu Dəli İsmeyil döyül?

-Çox yaxşı, düz tanıyıbsan! - deyə İsmayıl dilləndi. - Siz Dəli İrveyimə neylədiniz? Yaralanan yeri oldumu?

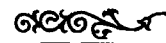
-Bir onu gördüm ki, atdan sıçrayıb düşdüyü ilə pa-pağını əlinə alıb içinə bir top ot basıb başına qoydu. Əlindəki zopanı fırlayıb quş kimi üstümüzə cumdu. Altımızı da yerə sərrib, yola düzəldi. İsmayıl üzünü Kərəm kişiye tutdu:

-Ağsaqqal, son dövrlər baş verən bu hadisələrə son qoymaq lazımdı. Nəyə görə Kalva İbrahim və ya baş-qaları qalmaqala düşməlidirlər. Çox yaxşı oldu ki, biz gəlib bu dalaşa çatmadıq, daha pis hadisə baş verə bi-lərdi.

Onlar atlarının başını çevirib «Dəlmə» istiqamə-tində götürüldülər. Yaylaq camaatı hələ də onların ar-xasınca baxırdı...

Kərəm kişi üzünü camaata tutub dedi:

-Yaralıları da qaldırın, yurda dönün. Bir də Ağ-bulağın ölüşünə girməyi yadınıza salmayın. Əvvəla bu camaatın bizə yaxşılıqdan savayı heç bir pisliyi yox-

dur. Bundan əlavə də siz nə Dəli İrveyimin, nə də əmi-si oğlu Dəli İsmayılın əlindən yaxa qurtara bilməz-siniz. Mən İsmayılı tanıyıram, özüm üstünü vurma-dım. Hər oğul onun meydanına çıxma bilməz.

İsmayıl atlarını çaparaq sürüb «Quzuyuyulan»da Kalva İbrahimə çatdılar.

-Sən bizə heç nə demədən evdən çıxıbsan, niyə tək gəlibsən? - İsmayılın ilk sözü ona bu oldu.

-Büyün sizdə qonaq olacağını bildirdim. Ona görə ölüşə baş çəkməyə çıxdım.

-Arançılarla niyə dalaşdın?

-Bunu siz hardan bildiniz?

-Biz indi ordan gəlirik, - deyə Allahverdi dilləndi.

-Nə gördünüz, nə eşitdiniz? - Kalva İbrahim bığın altından qımıışdı.

-Nə görməliydik? Düşündüyümüzün özünü gördük.

Əmi oğlu qızmış pələng kimi onunla döyüşə girən-ləri yan-yana düzmüşdü. Bir az rəngini turşudub, yenidən soruşdu:

-Səni vura bilmədilər ki?

-Əlimdəki qırdırma ilə hamısının çomağını göydə qı-rıb yerə tökdüm. Və hərəsinə cəmi bir zopa endirmişəm.

-Bəs axırda nə dedin? - Allahverdi sövqi-təbii bir maraqla soruşdu.

-Dedim, bu sizə axırını tapşırığımı. Bir də qoyun sürüləri bizim biçənlərdə görünsə vay halınıza.

Onlar söhbət edə-edə kəndə çatdılar. Birbaşə İsmayıl ilə gəldilər. Həyətdə bir qələbəlik, bir canlan-ma hökm sürürdü. Onları qarşılayan Məmmədlə Yol-çu oldu. Yolçu atla böyürdən çıxan bu üç əmi oğluya baxıb qürurla dilləndi:

-Niyə gecikdiniz? Bir hadisə-zad olmadı ki...

-Heç nə yoxdur. – İsmayıl dilləndi.

-Qonaqlar gəlibmi?

-Gəliblər, içəridədilər, – Yolçu dilləndi.

Onlar içəri keçdilər. Salam verib, xoş gəlibsiz deyib qonaqlarla görüşdülər. Süleyman kişi birlikdə gələn bəryabadlı qonaqlar beş nəfər idi. Daha üç qadın da gəlmişdi. Onlar qadınlar əyləşən damda oturmuşdular. Bu qohumluq bəzən də ləqəbinə Dəli Laçın dedikləri Süleyman ilə Kalva Abbasın yaxın dostluq münasibətlərinin nəticəsi idi. İndi məclisdə Kalva Abbasla birlikdə Rzaqulu tayfasının ağsaqqalları Kalva Abbas, Hacı Hüseyn, Alı, Ələkbər və Sadıq kişi də əyləşmişdi.

Tayfanın cavanlarından Allahverdi, Yolçu və Məmməd bayırda asılmış ət qazanlarına, samovarlara qulluq edirdilər. Kalva İbrahim, Kalva Məhərrəm və İsmayıl taxtadan düzəldilmiş qabaq stollarının arxasına keçib, qonaqlarla bir sırada əyləşdilər.

Kalva Abbas dirsəyini ağ yelənli örtük salınmış stolun üstünə qoyub əlini nurani çöhrəsinə yaraşlıq verən qar kimi ağ saqqallıma çəkib İsmayılın üzünə baxdı və dedi:

-Süleyman kişi bizə qonaq gəlib.

Hamı İsmayılın üzünə baxdı. Bəzən İsmayıl ipə-sapa yatmayan bir cavan kimi görünsə də ağsaqqallar yanında etik qaydalara əməl etməyi bacarırdı.

-Əmi, bu sözü mənə niyə deyirsiniz? - deyə o, Kalva Abbasla nəzakətlə müraciət etdi.

-Mənim böyüklərimin hamısı burdadır. Biz burda sizə qulluq eləmək üçün əyləşmişik.

-Üzün ağ olsun, oğul, - Hacı Hüseyn dilləndi. – Belə olmalıdı. Burda əmilərin oturubsa söz də onların olmalıdı.

Süleyman:

-Sağ ol, oğlum, üzün dorudan da ağ olsun.

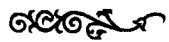
İsmayıl dilləndi:

-Sağ olun.

Süleyman kişi sonra Kərbəlayı Abbasa demişdi ki, düzü İsmayılı bir cür söyləyirdilər, mən ondan ehtiyatlanırdım. Maşallah, yaxşı igiddir.

Göyçə aşığı toy mərasimlərinə, yığıncaqlara dəvət olunanda istər-istəməz məclisə ustadnamə ilə başlar, təcni oxuyardılar. Həmin dövrün aşığı illərcə ustad yanında olmuş, bu sənətin mükəmməl biliciləri idilər. Yarımçıq adam əlinə saz alıb məclisə çıxmazdı. Şeyirdlər ancaq ustadları ilə birlikdə oxuyardılar.

İsmayıl saza-sözə bağlı adam idi. Aşıqların toy axşamları söylədikləri dastanları, ustadnamələri yerli-yataqlı öyrənməyə can atardı. Dastandakı ustadnamələri, qoşma və gəraylıları dəftərə qeyd edər, sonra öyrənərdi. Dastanın mətnini isə qeyd etməyə ehtiyac duymazdı. Toy bitəndən cəmi bir gün sonra hər hansı dastanı olduğu kimi danışardı. Hətta bəzən dastandakı mahnıları zümzümə edərdi. Abbas Tufarqanlı, Qurbani, Xəstə Qasım, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər yaradıcılığını demək olar ki, mükəmməl bilirdi. Ən çox «Məsim və Diləfruz», «Novruz və Qəndaf» dastanlarından parçalar söylərdi. Bəzən Rzaquluların cavan-

ları ilə birlikdə olanda Göyçəliyə xas bir məziyyətlə görək kim hansı dastanı yaxşı bilir meyarı ilə «yarış» keçirilirdi. Kalva İbrahimin də, Allahverdinin də bu sahədə yaxşı səriştəsi vardı. Amma Məmməd, Yolçu, Məhərrəm dinləməyi xoşlardılar.

İsmayıl «Novruz və Qəndab» dastanını çox sevdi. Onu özü də danışardı. Yuxuda Qəndab adlı qız ona buta verilir. O, Qəndabı gətirmək üçün yola düşür. Novruz Diyarbəkirlə Kərim paşanın oğludur. Atasını razı olmasa da o, Misirə yola düşür. Gəmiyə minir, yolda tufan qopur, gəmi dağılır. Gəminin bir tərəfi suyun üstündə qalır. Novruz da atı yedəyində həmin taxta parçasının üstündə...

Nə qədər insanlar həlak olur. Allah Novruzu saxlayır, Novruz orda deyir:

Gecə ayaz, gündüz bulud,
Ana, yaş köynəyim qurut.
Sağlığımıza yoxdu umut,
Qaldım bu dərya üzündə...

Novruzun qayıtması neçə il çəkir. Kərim paşa da ondan əlini üzür, hər gün göz yaşı tökür. Bir gün Novruz geri dönərkən Diyarbəkirlə yaxınlığında bir çobana rast gəlir. Çoban çomağı çəkib irəli yeriyyir. Qəndabı Novruzun əlindən almaq istəyir.

Novruzam sinə dağlıyam,
Qəndaftək yara bağlıyam.
Kərim paşanın oğluyam
Diyarbəkirlə elim, çoban...

Çoban soruşur ki, sən Novruzsən?

Novruz:

-Bəli, - deyir.

Çoban Kərim paşaya muştuluğa qaçır. Özünü Kərim paşanın iqamətgahına yetirib göz aydınlığı verir. Şeirlə deyir:

-«Paşam, Novruz bəyim gəldi!»

Bu yerlərini İsmayıl elə həvəslə danışır və şeir parçalarını özünəməxsus həzin, yatımlı bir səslə oxuyardı.

Rzaqulular tayfasının gəncləri Miskin Abdaldan, Dəliqardaşlı Aşıq Heydərdən, Ağasıq Allahverdidən də çox söz bilirdilər. Onlar həmişə Aşıq Alı ilə fəxr edirdilər. Ona görə ki, bu böyük sənətkar Hacı Hüseyinin sadıq dostu idi. Həmişə bu kəndin, bu tayfanın qapısını açardı. Son vaxtlar isə Aşıq Alı qocalmışdı, evdən bir yana çıxmırdı.

İsmayıl bir dəfə:

Əl vurma mənəm nəbzimə,
Yoxdu məndə can, ay həkim.
Əlbəttə bir gün bilərsən
Dərdimi pünhan, ay həkim.

Bəndini deyib, hansı dastandan olduğunu soruşmuşdu. Cavanların hamısı bir ağızdan «Məsim və Diləfruz» dastanından, - demişdilər.

Dildən bir qədər yüyürək olan Yolçu demişdi:

-Hər şeyi yaxşıca öyrənibsiniz, bircə sazınız qalıb.

Bu söz hamının xoşuna gəlmişdi. Gülə-gülə demişdilər: «Çox gözəl olardı. Heyif ki, ustahımız çatmır».

İsmayıl saz havalarından yaxşı baş çıxarırdı. Ayrı-ayrılıqda «Ruhani», «Göyçə gülü», «Cəlili», «Kərəm gözəlləməsi», «Mixəyi», «Baş saritel», «Orta saritel», «Qəhrəman», «Ağır şərili», «Dübeyti», «İrəvan çuxuru», «Ovşarı», «Dərbəndi» və başqa aşıq havalarını sevirdi və onları mütəxəssis kimi təhlil edə bilirdi. Hansı hava daha çox xoşuna gəlirdi deyəndə İsmayıl cavab verirdi ki, pis hava yoxdur. Baxır sənə o havanı duyduğuna... Mən hər havada bir özünəməxsusluq, bir üstünlük görürəm. Aşıq havaları əgər bəsit, zəif bir musiqi bəstəsi olsaydı yüzillərlə yaşamazdı.

Bir də həmişə onu deyirdi ki, bu havaların hər birinin adı təmiz türk sözləri, türk deyimləridir. Aşıq havalarının adlarına fikir verin: «Qaytarma», «Qaraçıoğlu», «Naxçıvani», «El havası», «Misri», «Dilqəmi», «Zarinci», «Köçəri», «Baş müxəmməs», «Bozğu Koroğlu», «Döşmə Koroğlu» və sair. Bu havaların adları yalnız özümüzmə məxsus sözlərlə tanınır, yaşayır, dildən-dilə dolayır. Saz üstə oxunan sözlər də təmiz ana dilmizdə səslənir, hər bir qatışıqdan uzaqdır. Ona görə ki, qatışıq sözlər sazın səsinə yapışmır.

İsmayıl sazda oxunan zəif şeir parçalarını sevməzdi. O, sözün mənasına, hikmətinə fikir verirdi. Ən çox Miskin Abdaldan, Qurbanidən, Tufarqanlı Abdaldan, Xəstə Qasımdan, Aşıq Alıdan, Aşıq Ələsgərdən şeirlər deyər, «pəh-pəh eləyib, bir mənasına fikir verin» deyirdi. Sonra yenə bir qoşma, yaxud gəraylı söylərdi. Həmişə Xəstə Qasımın aşağıdakı bəndini bir qürurla qayğılı-qayğılı söylərdi:

Xəstə Qasım kimə qılsın dadını,
Canı çıxsın, özü çəksin odunu.
Yaxşı igid yaman etməz adını,
Çünki yaman addan ölüm yaxşıdır.

Bəndi deyəndən sonra yenə deyirdi:
-Allah sənə rəhmət eləsin, Xəstə Qasım, düz deyir-
sən yaman addan ölüm yaxşıdır!

Tarixin hər dönəmində Göyçənin qızıl xallı balığı hər yana səslənmişdir. Bu balıqdan ötrü ətraf bölgələrdən, şəhərlərdən alıcılar gəlirdi, alıb aparırdılar. Göyçə gölündə balıq tutanlar əsasən Şorca mordvinləri idilər. Onlar buraya XIX əsrin ortalarında köçürülmüşdülər. Çar hökuməti onları himayə edir, qoruyur, saxlayırdı. Şorca mordvinləri dövlətdən aldıkları qanuni sənədlərə əsasən tor işlədirdi, balıq tuturdular. Əvvəllər belə qayda var idi ki, gölün hansı kəndin ərazisinə düşən sahəsində balıq tutulurdusa o kəndin sakinləri torçuların yanına gedən zaman onları əliboş geri qaytarmırdılar. Belə bir qayda Ağbulağın altında, yəni gölün Ağbulaq hissəsində də həyata keçirilirdi. Lakin son vaxtlar bu ənənə pozulmuşdu. Balıqçıların yanına gedən adamlara hətta satış olaraq da balıq vermək istəmirdilər. Mordvinlərin belə bir mövqə nümayiş etdirməsi söz-söhbətə səbəb olmuşdu. Bu haqq-hesabı İsmayıl eşidəndə çox təsirləndi. «Mən onlara göstərərəm» – deyərək öz-özünə düşündü.

Şorca malakanlarının belə hərəkəti İsmayılı qəzəbləndirmişdi. O, Şorcaya gedərək torçuların başçısı İlya Kudraşovu evindən eşiyə çağıraraq demişdi:

-İlya, camaata niyə balıq vermirsiniz?

-İsmayıl, biz hər yetənə balıq versək gərək özümüz ac qalaq. Sənə nə qədər balıq lazımdı gəl apar, - deyər yaltaqcasına dillənmişdi.

İsmayıl sərt bir nəzərlə İlyanı süzə-süzə cavab verir:

-Mənə sənə heç nəyin lazım deyil. Ancaq sizin camaata göstərdiyiniz soyuq münasibət mənə rahatsız etmişdir. Bir çox adamları acılayaraq geri qaytarmısınız. Sizə deyəcəyim söz budur: bir də Ağbulağın ayağında balıq tutmağı sizə qadağa eləyirəm. Əgər bizdən ixtiyarsız bu ərazidə balıq tutmalı olsanız hamınızı dənizə tökəcəyəm! Ya özünüzü doğrultmalısınız, ya da Ağbulağın altına ayağınız dəyməməlidiniz! Mən hər şeyi yaxşı bilirəm. Bilirəm ki, siz hökumətə arxalanıb belə bir qudurğanlıq edirsiniz. Eybi yoxdu, siz kimə güvənirsiniz güvəniniz, mən sizi dənizə tökəndə görüm hökumət harayınıza necə çatacaq...

40-45 yaşlarında olan İlya sarıyağız, hündürboylu, pəhlivan cüssəli bir kişi idi. Eyni zamanda o, qabağınan yeməz adam idi. Ancaq İsmayılı yaxşı tanıyırdı. Bilirdi ki, İsmayılı münafişədə olmaq pis nəticə verir. Ağbulaqla Şorca qonşu kəndlər idi. Əkin sahələri baş-baş olduğunda bəzən münaqişələr yaranırdı. Çar hökumətinin ərköyün balalarının şiltaqlığına İsmayılın dəliqanlılığı son qoyurdu. Bir dəfə «Sulu dərə» adlanan sərnədə Ağbulaqlılar heyvan üstündə üz-üzə gələrkən şorcalı mordvinlər ağbulaqlıları sını-

dırmaq istəmişlər. İsmayıl, Kalva İbrahim, Yolçu, Məşədi Məcid, Bayraməli bu məsələni eşidib tez özlərini hadisə yerinə çatdırmışlar. Yerə-göyə sığmayan 35-40 yaşlarında Vanya adlı bir mordvin ağbulaqlılara silah çəkib, meydan oxuduğunu görəndə səbrini basa bilməyən İsmayıl onaçılanı çəkib Vanyaya atəş açır. Vanya böyrü üstə düşür. İsmayıl bu qələbəlikdə havaya daha bir neçə atəş açır.

Malakanların bir qismi yaralının başına toplaşır. Bir qismi İsmayılı tərəfə gəlib dil-ağız eləməyə başlayır:

-İsmayıl, daha adam vurma, Vanya səhv etdi, gərək belə hərəkət eləməyəydi. İcazə verin biz yaralını aparıb yarasını sarıyaq. O, çiyindən yaralanıb, qan aparıb, ölə bilər...

İsmayıl qızmış aslana dönmüşdü:

-Şorca malakanları, siz çox quduz hərəkətlər eləyirsiniz. Bunun haqq-hesabını almaq mənə borc olsun!

Mixayıl adlı 55-60 yaşlarında kişi irəli yeriyib yastılaya-yastılaya dedi:

-Ay İsmayıl, biz qonşuyuq, dava eləmək bizə yaraşmaz. Cavanları biz də başa salarıq.

İsmayıl:

-Siz, salmasanız mən başa salaram!

Bununla da davaya son qoyuldu. Ağbulaqlılar da şorcalılar da hadisə yerindən çəkildilər. İlya İsmayılı yaxşı tanıyırdı. Ağbulaqlıların Dəli İsmayıl adlandırdığı bu adama Şorcalılar Feda İsmayıl ləqəbi vermişdilər. Bundan bir qədər əvvəl Şorcada Fedya adlı bir mordvin yaşamışdı. Qoçaqlığı və igidliyi ilə tanınan Fedya sonralar köçüb Amerikaya getmişdi. Qonşu

kəndlərin müsəlman əhalisi Fedya sözünü «Feda» kimi qəbul edərək ona Dəli İsmayıl ilə yanaşı Feda İsmayıl da deyirdilər.

Son vaxtlar İsmayıl balıqçıları sıxışdırır, balığı alıb Ağbulaqlılara verirdi. Hətta elə olurdu ki, «bu gün çıxarılan balıq bütövlükdə Ağbulaq camaatınındır» deyə təkidlə israr edirdi. Torçular bir-birlərinə düşmüşdülər. Deyirdilər ki, iki balıq verməyə can çəkirdiniz, indi hamısını verməyə məcbursunuz. Bu işdə ən çox Larionla Mixayıl suçlanırdı.

İsmayılın əlindən yaxa qurtara bilməyəcəklərini duyduqları üçün müxtəlif yollara əl atırdılar. Nəhayət bu qərara gəldilər ki, Yelenovkaya gedib ruslardan ibarət hərbiçilərlə söhbət etsinlər və onları tatarların təzyiqindən qurtarsınlar. Belə də etdilər. Hərbiçilərlə görüşdülər, komandir bir neçə gündən sonra Şorcaya soldat göndərəcəyi razılığına gəldi.

Bir neçə gündən sonra danışılırdı ki, balıqçıları mühafizə üçün rus soldatları gələcək.

Bundan sonra İsmayıl balıqçıların yanına daha tez-tez gedir, çıxan balığın xeyli hissəsini ağbulaqlı uşaqlara və cavanlara payladır. Nəhayət balıqçıların yanında soldatlar görünməyə başladı. İsmayıl cavanlara tapşırırdı ki, balıqçıların qayıqları Ağbulağın ayağında görünəndə mənə xəbər verin.

Bir neçə gündən sonra torçular Göyçə gölünün Ağbulağa aid olan hissəsində göründülər. İsmayıl qəti qərara gəlmişdi ki, soldatlar balıqçıların yanında olanda getməliyəm. Getməsəm deyərlər ki, qorxub gəlmədi. O, Kalva Abbas oğlu Yolçunu, Ekiz Musanı və Kalva Hüseyin oğlu İskəndəri yanına alıb Göyçə gölünün sa-

hilinə yollandı. Gölün kənarına bir neçə yüz metr qalmış yoldaşlarını kalafalıqda qoyub balıqçılara tərəf getdi. Yoldaşlarını kənarında qoymaqda tək olmadığını soldatlara göstərmək istəyirdi.

Torçular kəndlərə qoşulub toru dartır, xəznə sahilə çatmağa azalırdı. Malakanlar soldatlara İsmayılı göstərmişdilər. Onlar orta boylu, ağ bənizli, zəhmindən daş çatlayan bu adama olduqca maraqla baxırdılar. İsmayıl oraya çatanda salam verib dedi:

-Yefim, soldatları gətirməkdə məqsədiniz nə idi? Yəqin ki, bizə hədə-qorxu gəlmək istədiniz, elə deyilmi? İndi mən onları bu göldə qərq edərəm görürsünüz.

Hiyləgərlikdə tayı-bərabəri olmayan Yefim gülə-gülə İsmayıla yaxınlaşdı:

-Bir əl ver görüm. Soldatlar gəldi-gedər insanlardı, bir-birimizə qalan biz olacağıq. Onlar elə-belə gəliblər.

-Gəlməkdə məqsədləri nədir? - İsmayıl soruşdu.

Yefim:

-Nə olar gələndə... Yəqin balıq yeməyə gəliblər.

-Şeytanlıq eləmə, Yefim!

-Mən yalan danışmıram. İsmayıl, yolun üstündəki kimlərdi?

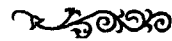
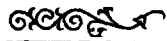
-Onlar da mənim soldatlarımdı!

Yefim qəhqəhə çəkib əlini İsmayılın çiyinə vurdu.

Soldatlar bir az kənarında bir çöpün başına giliz keçirib nişan alırdılar. Bu oyun İsmayılın diqqətindən yayınmadı. Gənc soldatlar ağzı üstə döşəyib nişan alırdılar, ancaq heç biri gilizi vura bilmirdi.

Soldatlardan biri Yefimə yaxınlaşıb İsmayıla baxa-baxa rus dilində nəsə dedi:

-O, nə deyir? - İsmayıl soruşdu.

Yefim gülə-gülə:

-Deyir ki, o adam da nişan alsın, görək vura bilirmi?

-Yəqin siz ona bir söz deyibsiniz?

-Uşaqlar sənin yaxşı güllə atdıqlarını demiş olarlar. Onun üçün də belə bir xahişə qoşulublar.

İsmayıl soldatların yanına gəldi. Giliz yaxına qoyulmuşdu. Şahin kimi iti gözləri olan İsmayıl bu yaxınlıqda nişana güllə atmazdı. Özünə məxsus bir ciddiyətlə:

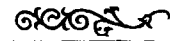
-Nişanı bir qədər uzağa qoyun. Bunu vurmağa nə var ki, - deyə üzünü oradakı adamlardan birinə tutdu. Həmin adam gilizi götürüb bir neçə addım uzaqlıqda bir çöpün başına keçirdi və soruşdu:

-Bəsdimi?

-Bəsdir, - deyə İsmayıl razılıq verdi.

İsmayıl indi elə hesab edirdi ki, soldatlar nişanı bilərəkdən vurmurlar, istəyirlər onu da işə qoşsunlar. Amma gilizi uzaqlaşdırandan sonra soldatların gözlərindəki həyəcan onun diqqətindən yayınmadı. İsmayıl yerə uzanmadan tufəngi ayaq üstündə üzünə qaldırdı. Tufəng açıldı, giliz sıçrayıb qumun üstünə düşdü. Soldatlar tez qaçıb gilizi götürdülər. Güllə gilizin tən ortasından keçmişdi. Onlar çöpə bir giliz də taxıb geri çəkildilər və əllərinin işarəsi ilə İsmayıla «yenə at» dedilər.

İsmayıl yenə ayaq üstə tufəngi üzünə götürən kimi giliz atılıb kənara düşdü. Əsgərlər cəld bir hərəkətlə gilizi götürüb yoxladılar. Güllə yenə də hədəfə sərrast dəymişdi, düz nişanın ortasından keçmişdi. Rus soldatları bir-biri ilə nə isə danışır, tez-tez İsmayılı göstərirdilər.

İsmayıl Yefimdən soruşdu:

-Onlar nədən danışirlar?

Yefim:

-Başlarına daş düşsün. On bir adam bir gilizi vura bilmədi. Nədən danışacaqlar, sənin məharətinə heyran qalıblar.

Soldatlardan biri İsmayıla yaxınlaşıb əl-qolunu ölçə-ölçə nəsə deyirdi. Hiss olunurdu ki, onda bu mahir güllə atana böyük rəğbət oyanmışdır. İsmayıl yenidən Yefimin üzünə baxdı.

Yefim gülə-gülə:

-Bu soldat deyir ki, bizi buraya səndən ötrü göndərmişdilər. Biz bu gün geri dönəcəyik. Bizim səninlə işimiz yoxdur. O ki, qaldı balıq məsələsinə heç kəs onu səndən əsirgəyə bilməz...

Yefim bu sözləri deyib qurtarandan sonra soldat İsmayıla əl uzatdı:

-Kapitan İvanov.

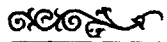
İsmayıl onunla təmənleşdi. İvanov, - «spasibo», «spasibo», - deyərək əlini onun kürəyinə vurub başının hərəkəti ilə bir də razılıq elədi.

Tor sahilə çatmışdı. Onu xəznədən gəmilərə doldurmaq istərkən İsmayıl Yefimə:

-Soldatlara balıq vermək istəyirsinizmi? - dedi.

-Hər birinə bir neçə dənə verəcəyəm.

-Yaxşı, onda soldatları yola sal, getsinlər. Torçulara da nə çatacaqsa onların da payını ayır, qalanını tök qumun üstünə, o bizimkidir. Məqsədim odur ki, bir də soldat gətirməyəsiz.

-Bir gətirdik çox qazandıq, bir də gətirək, - deyə Yefim gülə-gülə İsmayılı süzüb sözünü davam etdirdi. Sonra bu söhbəti soldatlara tərcümə elədi.

-Soldatlar hündürdən gülüşdülər. Sonra İsmayılın başına toplaşb nəsə deyirdilər. Yefim yenə onların dediyini İsmayıla anlatmağa başladı:

-Soldatların çox xoşuna gəlibsiniz. Onlar deyirlər ki, bizi gətiribsiniz ki, bu igidin əli ilə suya tökdürəsiniz... Əgər belə bir adam varsa yeri gələndə o, sizi də müdafiə eləyər. Bir də onlar soruşur ki, o bu qədər balığı neyləyəcək?

İsmayıl gülümsünüb dedi:

-Mənə beş balıq bəsdir. Qalanını camaata, lazım olana paylayacam.

Soldatlar orta boylu, ağ bənizli, qartal baxışlı İsmayılı böyük maraqla başdan-ayağa süzüb razılıq əlaməti olaraq başlarının işarəsi ilə onunla vidalaşb qayıqlara tərəf getdilər. Onlar iki qayığa əyləşib Yelenovkaya tərəf üz tutdular.

Yolçugil bayaqdan bəri gözləyirdilər. İsmayıl əl edib onları çağırırdı. Onlar təzəcə çatmışdı ki, iki atlı göründü. Atlılar Şorca tərəfdən gəlib Toxluca istiqamətində gedirdilər.

Yolçu dilləndi:

-Deyəsən o, bizim Məhəmmədəlidir.

İsmayıl atlıları süzüb, - odur, - dedi. Onu burya çağır.

Yolçu irəli yeriyib «Məhəmmədəli» dedi. Məhəmmədəli o, gələn tərəfə baxanda Yolçunu gördü. O, atın başını çevirib torçulara doğru gəldi. Yolçu ilə görüşüb, hal-əhval tutdu.

Yolçu:

-İsmayıl da burdadı, gedək, - dedi.

İsmayıl irəli yeriyib xalası oğlu ilə öpüşüb-görüşdü və soruşdu:

-Hardan gəlibsiz?

-Ardanışdan. Hacı Axundgildən gəlirik. Mənim bu qonağım da Yanıqlıdandır. Adı Musadır. Salman oğlu Musa.

İsmayıl:

-Çox gözəl, Musa xoş gəlib. Gəlin atdan düşün, balıq bişiriblər.

Onlar atdan düşüb süfrəyə düzölmüş buğlanan isti balığa baxdılar. Hamısı «qızıl xallı» balıq idi.

Yefim də Məhəmmədəligili səmimi qarşıladi:

-Gəlin görək, balıq soyuyur, - deyə onlara üz tutdu.

Hamı süfrənin ətrafına toplaşdı. Hər kəs əlinə bir girdin balıq götürdü. Göyçə gölünün məşhur «qızıl balığı»nın ləzzəti əvəzsiz idi.

İsmayıl Yefimə tapşırırdı ki, Musa hörmətli qonaqdır, onu yaxşı yola sal. Bizim də hərəməzə 5-6 dənə bəs edər. Qalanı sizindir.

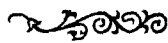
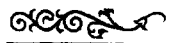
Yefim:

-İsmayıl qardaş, bu gün nə var sizinkidir.

Məhəmmədəli söhbətə qoşuldu:

-Mən İsmayilla bu haqda danışmışam. Balıq sizin olacaq. Ancaq bir də soldat gətirməyin, mehriban dolanın.

Ekiz Musa çiyindəki tüfəngi əlinə alıb Yefimə tərəf döndü:

-Yefim, mən səni yaxşı tanıyıram, sən bu sıxıntını görməsən yola düzələn deyilsən. Bir də yanınıza gələn adamları əliboş qaytarmayın!

İsmayıl ciddi bir tövrlə dilləndi:

-Əslində bu dəfə balığın hamısını biz götürməliyik ki, Yefimin yanında qalsın. Ancaq götürməyəcəyik.

İsmayıl bu sözü deyəndə balıqçıların üz-gözündə bir sevinc işığı görüldü.

Yefim köksünü ötürüb sakit-sakit dedi:

-Bu sarsaq işi Larion eləmişdi. Bir də bu xatanı törətməyə heç kim cürət etməz. Hamılıqla arxayın ola bilərsiniz.

İsmayıl Məhəmmədəli ilə söhbət edə-edə yola tərəf yeridilər. O, xalası oğlundan Məşədi Məmmədlə Cığal Həsəndən bir xəbər olub-olmamasını soruşdu. Həmin vaxt onlar İrana keçmişdilər. Çar divanı Cığal Həsənlə Məşədi Məmmədi əli çıraqla gəzirdi.

Məhəmmədəli bir qədər ara verib köksünü ötürdü, sonra dilləndi:

-Hələlik İrandadırlar. Fərsət tapsalar qayıdacaqlar. Ancaq ən çətin məsələ erməni məsələsidir. Ermənini yenə fitdiyib qaldırıblar. Bütün xristian dövlətləri, o cümlədən Rusiya arxasında durub. Bu təhlükə başımızın üstünü almaqdadı. Bir yandan da kömək əli uzadan yoxdur. Müsəlman İran da onların sözünü deyir. Bizə həyan bir Türkiyədi, onun da başını elə qatıblar ki, ancaq öz canı ilə əlləşir. Bu böyük bir dərddi, deməmək olmur.

İsmayıl:

-Atalar deyib ki, dərđini deməyənin dərđi bilinməz. Bizimkilər də hələ bir-biri ilə didişir. Tayfa da-

vası salır. Bu kənd o kəndə qara yaxır, bu el o biri elə süpürgə qoşur. Düşmənin birliyini, qərəzini isə heç kəs yada salmır. Dünən mənə birisi deyir ki, erməni məsələsində hər kəndin camaatı öz kəndini, torpağını qorumalıdı. Yanıb töküldüm, Məhəmmədəli! Mən belə nadana, namussuza nə cavab versəm yaxşıdı?

Məhəmmədəli dilləndi:

-Beləsinin gözünün içinə tüpürmək lazımdı!

-Dedim ki, – İsmayıl söhbətini davam etdirdi, – sənin kimi itlərin başına bir güllə lazımdı. Qeyrətsiz adamdan sümsük it yaxşıdı. Ancaq mən sümsük itlərə daş atmıram...

İsmayılın atı yoldan bir qədər yuxarıda idi. O, Məhəmmədəli və Musa ilə görüşüb atına tərəf irəlilədi. Bu vaxt Yolçu, Ekiz Musa və İskəndər də öz atlarına çatmışdılar. Onlar bir-birinin üzünə baxıb zəfər çalmış qəhrəmanlar kimi yəhərə qalxıb Ağbulağa tərəf üz tutdular.

Həmin günün axşamı Ağbulaq kəndinin içində belə bir söhbət gəzirdi:

-İsmayıl Şorca balıqçılarının dərđini verib. Gətirdikləri soldatı da kor-peşman geri qaytarıb.

Əfruz xanım mal-qaranı içəri salandan sonra İsmayılı gəldi. Həyətdə onu İsmayılın həyat yoldaşı Mələk xanım qarşıladı. Mələk xanım qara buğdayı, əsmər yanaqlı, orta boylu bir qadın idi. Onlar bir evdə böyümüşdülər. Əmi qızları idilər. Əfruzgilin ata-anası rəhmətə gedəndən sonra onları əmiləri Kərbəlayı

Abbas kişi öz evinə köçürmüş, uşaqlar böyüyənə kimi saxlamışdı. Sonra da Əfruz əmisi oğlu Kərbəlayı Əli ilə, qızı Mələyi isə İsmayilla evləndirmişdi.

Əfruz xanım:

-Nə var, nə yox, - deyə sözə başladı, - İsmayıl gəlibmi? - soruşdu.

Mələk xanım:

-Yox, hələ gəlməyib.

-Görəsən hardadı?

-Nə bilim. Bir atı, bir tüfəngi, bir də özü. Səhər tezdən çıxdığıdı.

Əfruz xanım bir az qaş-qabağını turşudub dedi:

-Onda mən gedirəm. Gələndə Xalıqverdinə göndər məni çağırırsın.

Mələk:

-Xeyir ola, Əfruz bacı.

O, uşaqlıqdan Əfruz xanıma bacı deyirdi.

-Xeyirdi, bir söhbət eləmək istəyirəm, - deyə Əfruz xanım dilləndi.

O, geri dönmək istəyirdi ki, İsmayıl həyətdə görünürdü. O, atdan düşüb bacısı ilə öpüşüb görüşdü və dedi:

-Niyə qapıda durubsan, içəri keç görək.

Əfruz xanım içəri keçib ev damındaki taxtlardan birinin üstündə əyləşdi. Taxtların üstünə xalça, ayaq altına isə keçə salınmışdı. Bu vaxt Zəhra xanım da içəri girdi. O, İsmayılın əmisi Alı kişinin qızıydı. İsmayılı çox istəyirdi. Bir neçə dəfə əmisi oğluna qarşı qurulan tələdən xəbər tutan kimi İsmayılı ayıq-sayıq olmağa dəvət etmişdi. İndi də Kiran yolunda İsmayilla Yolçunun başına gələn əhvalatı eşidib gəlmişdi.

O, İsmayilla səmimi görüşüb, soruşdu:

-Bu nə hadisəymiş, başınıza gəlib?

İsmayıl:

-Əmi qızı, nə vaxt bir başımız açılır ki... Görünür xəyanət davam edir.

Zəhra xanım:

-Sən ehtiyatlı olmalısən.

İsmayılın dodağında təbəssüm oynadı:

-Daha nə etməliyəm?

-Allah qorusun, - deyə Zəhra xanım İsmayılı çoxdandan görmürmüş kimi təpədən-dırnağa göz gəzdirdi.

Arada müəyyən sükut yarandı. Bundan sonra İsmayıl bacısı ilə üz bəz oturub xoş bir əhval-ruhiyyə ilə Əfruz xanımın bəyaz çöhrəsini, gözəl simasını süzdü. Qara xal qonmuş al yanağından sözlü adama oxşadığı, bir narahatçılıq keçirdiyi hiss olunurdu.

-Əmim necədi, - deyə İsmayıl Əfruz xanımdan xəbər aldı.

-Allaha şükür, yaxşıdı, - deyə cavab verdi və sözünü davam etdirdi. - Əmim də çox narahatdı. Son vaxtlar eşitdiyi bəzi hadisələr onu üzür. Mənə dedi ki, İsmayıl buralara niyə gəlmir, öyrənib görəm bu nə haqq-hesabdı?

İsmayıl:

-Əmim nəyi nəzərdə tutur?

-Deyirlər ki, Gəncədən gələrkən Kiran yolunda qabağınızı kəsibləmiş?

İsmayıl bir az ara verib suala aydınlıq gətirdi:

-Yolçu bu hadisə ilə bağlı heç nə deməyibmi? Yəqin ki, deməyib.

Biz bir həftəydi ki, Gəncədə idik. İşimizi düzüb-qoşandan sonra bizə lazım olan çeşidli parçalar-daha çox

çit, ağ və ipək alıb Qovlara gəldik. Qovlarda da müəyyən işimiz varıydı. İşimizi qurtarandan sonra at arabası kirələyib yola düşdük. Sən demə bizi izləyirlərmiş. Kiran yolunda at yedəyimizdə, tufəng çiyimizdə dar yollarla irəliləyirdik. Araba arxamızca ağır-ağır yoluna davam edirdi. Döngələrdən birində yolun içinə qədər uzanmış qayanın arxasından qəflətən üstümüzdə iki tufəng tuşlandı:

-Tərpənməyin! – deyə sərt əmr eşidildi.

Bizim tərpənməyə imkanımız qalmadı. Çünki tufəngin lüləsi az qalırdı sinəmizə söykənsin. Yenidən səs eşidildi:

-Tufəngləri salın, düşün qabağımıza!

-Qardaş, siz kimsiniz? Bir deyin görək bizim günahımız nədi? - mən dilləndim.

Onlar bizim arxamıza keçib, əllərinizi qaldırın! - deyə yenidən əmr verdilər. Daha bizim tərpənmək imkanımız qalmamışdı. Hələlik onların əmrini yerinə yetirmək məcburiyyətində qaldıq. Biz qabaqda, onlar ardımızda irəliləyirdilər. Bəzən tufəngin ucu ilə bizi itələyir, yaxud vururdular. Biz bu minvalla xeyli yol getdik. Onları dilə tutur, danışdırmaq istəyirdik. Quldurların məqsədini öyrənməyə çalışırıydıq. Əvvəlcə onlar heç bir sualımıza cavab vermək istəmirdilər. Bir qədərdən sonra bəzən söhbətə qoşulurdular. Get-gedə hiss olunurdu ki, quldurlarda ovunu ovlamış yalquzaq kimi arxayınçılıq yaranır. Mən hiss etdim ki, Yolçu ayağını sürüyür. Bildim ki, o quldurlara hücum etmək istəyir. Yolçu qoldan çox güclü olduğu üçün onların üstünə atılmağa hazırlaşırıdı. Mən də özümü toparladım.

Yolçu qəflətən geri dönüb tufəngi quldurun birindən alıb, digərinin üstünə tutdu.

-Tərpənmə, köpək oğlu!

Mən də dərhal o birinin tufəngini götürüb onları tərksilah etdik. Artıq onlar bizim cəngimizə keçmişdi. Qabaqca quldurları möhkəm döydük. Sonra qollarını arxadan bağlayıb yola düşdük. Quldurların tufəngini, bellərində olan xəncəri arabaya qoyub öz tufənglərimizi əlimizə aldığımız. Bundan sonra fikrimizi dəyişdirməli olduq. Yolumuzu Böyük Qışlaqdan saldıq. Hüseyn əminin arvadı Nabat xalanın atası evinə gəldik. Qulu kişi, oğlanları Məhəmmədlə Məhərrəm həyətdə bizi qarşıladılar. Bir azdan Qulunun qardaşı Qədir və oğlanları da gəldilər. Qabağımıza salıb gətirdiyimiz qolu bağlı iki adamı görüb heyrətə gəldilər. Qulu kişi irəli yeriyib bizə xoş gəldiniz, - deyib öpüşüb-görüşdü. Eləcə də ailə üzvləri bizimlə səmimi görüşdülər. Ancaq hiss olunurdu ki, onlar qərribə bir duyğu içindədilər.

Qulu kişi bir də bizi dərindən süzüb soruşdu:

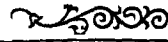
-İsmayıl, bu nə məsələdi? Bu adamlar kimdilər? Nə işin sahibidirlər?

İsmayıl özünəməxsus ciddi bir tərzdə dilləndi:

-Kim olduqlarını bilmirəm. Ancaq yolumuz üstünə çıxmış quldurdular. Yolun içinə girmiş qayanın arxasına daldalanaraq qəfildən bizi tərksilah olmağa məcbur etdilər.

Qulu kişi:

-Sonra nə oldu?

-Sonra da bax belə, bu gördüyünüz kimi oldu, - deyə İsmayıl qolu bağlı, başmın qanı üzündə qurumuş quldurları göstərdi.

Qulu onlara üz tutub soruşdu:

-Siz kimsiniz? Haralısınız?

-Qədimlidənlik, - quldurun biri dilləndi.

Qulu:

-Məqsədiniz nə idi? Bu adamları tanıyırdınız mı?

Quldur:

-Məqsədiniz at arabalarındakı parçanı və digər əşyaları ələ keçirmək idi. Qaranlıq düşəndən sonra bunları öldürmək tapşırığı almışdıq.

Hamı indi bu qulduru dinləməyə böyük maraq göstərirdi.

Yolçu qəzəblə dilləndi:

-İndi sizə tapşırıq verəni deməsəniz, sizi mən öldürəcəyəm!

Quldurlar başlarını aşağı salıb dinmədilər.

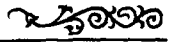
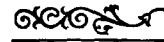
Qulu kişi dilləndi:

-Səndən soruşdum ki, bu adamları tanıyırdınız mı, dillənmədiniz. Demək tanıyırsınız mı. Həm də yaxşı tanıyırsınız. Yaxşı tanısaydınız bu günə düşməzdiniz. İsmayılın Yolçunun qabağını kəsmək asan iş olsaydı sizi bu işə təhrik edənlər yolu özləri kəsərdilər...

Quldurlardan biri:

-Qurban olum sizə, qələt eləmişik... Bizi balalarınızın başına bağışlayın. Bizi buraxın gedək. Onsuz da ürəyiniz soyuyana qədər döyübsünüz. Ağrımayan yerimiz yoxdur.

İsmayıl:

-Yol kəsəni cəzasız buraxsaq yenə də öz işini davam etdirəcək. Sizi öldürməliyik. Demək siz bu yollarda onun-bunun sifarişini yerinə yetirirsiniz.

Əhməd adlı quldur boğazı qurtuldaya-qurtuldaya dedi:

-Vallah, billah sizin tərəfdən bu işi kim tapşırıldığını mən bilmirəm. Ancaq bizi bu məsələyə qoşan Qovlarlı Muxtardır. O, sizi izləyib, siz yola çıxanda bizə bu tapşırığı verdi.

Digər quldur da həmin sözü dedi:

-Allaha and olsun Muxtardan başqa bizə heç kim heç nə deməyib.

-İndi Muxtar gəlib sizi qurtarar, - deyə İsmayıl sərt bir tövrlə dilləndi.

Qulu kişi bizə heyvan kəsdi. Səmimi bir söhbətdən sonra gecəni dincəlib o başdan yola çıxdıq.

Qulu kişi dedi:

-Allah sizə yaxşı yol versin. Bəs bu adamlar haqda nə fikirdəsiniz?

Yolçu onları nifrətlə süzüb:

-Özümüzə Göyçəyə aparmalıyıq! - dedi.

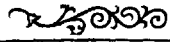
Bu söz daha da kəskin və ciddi deyildiyinə görə arada sükut yarandı. Nəhayət sükutu İsmayıl pozdu:

-Qulu kişi, nə deyirsən, bu adamlar haqda nə tədbir görək?

Qulu:

-Bunlar mənim evimdə olduqları üçün azad eləyin. Bir qələtdi eləyiblər.

İsmayıl bir Qulu kişiyyə baxdı, bir də dönüb Yolçuya baxdı. Yolçunun gözlərindəki qəzəb qığılcımı hələ də sönməmişdi:

-Qulu kişi, – deyə İsmayıl ev sahibinə baxdı.

-Mən sənin xahişinlə bu adamlara heç nə etməyəcəm. Ancaq mən bunları özümüzlə Ağbulağa aparıb göstərmək istəyirəm ki, ay Sarı Kərim, sənın quldurlarını sənə qonaq gətirmişik. Ondan sonra sağ-salamat geri göndərəcəyəm.

Bu söz Qulunun da, qardaşı Qədirin də xoşuna gəldi. Qədir heç nə düşünmədən söhbətə qoşuldu:

-Ay Qulu, İsmayıl düz deyir, bu adamları kəndə görk üçün aparmalıdı. Həm də bunlar öz cəzalarını çəksələr yaxşıdı.

Qulu:

-Daha mənim sözüüm yoxdur. İsmayılın Yolçu özləri bilər. Ancaq salamat buraxsınlar.

İsmayılın bu fikri Yolçunun ürəyindən idi:

-Sağ salamat buraxacağıq. Siz arada olan yerdə heç bir şey ola bilməz.

İsmayıl:

-Atalar deyib: «igid basdıgın kəsməz!»

-Belələri küçə itinə bənzəyirlər. Lazım gələndə kimsə sümük atıb qısqırır, ona-buna hürüməyə təhrik edir.

Biz Qulu kişi və oğlanları ilə görüşüb yola çıxdıq. Yolda heç bir təhlükə hiss etmədik.

Gördüyünüz kimi yolumuzu kəsənləri də tutub gətirdik, onları öyrədənələrə də görk etdik ki, biz də bizik...

Əfruz dilləndi:

-Mən elə hesab eləyirəm ki, bu oyunu qurub-düzən də Sarı Kərim olacaq. Çünki bu adam çox çalxalanır. Qardaşım, mən sənə bir söz deyim sən Qara Qədimi

vurmalısan. Əgər vurmasan, o, səni vuracaq. Əgər sən onu vurmasan əlimə tufəngi alıb mən vuracağam!

İsmayılın dodaqları qaçdı. O, bu qəhrəman bacısının qeyrətinə və qətiyyətinə heyran qaldı.

-Narahat olma, Əfruz, məni vurmaq, öldürmək asan olsaydı bu günə kimi çoxdan bu işi bitirərdilər...

Yaylaq dövrü başlamışdı. Aran elləri yenə də axın-axın Şahdağ silsiləsinə üz tutmuşdu. Hər kəs öz oba yerində dəyələr qurur, alaçıqlar düzəldir, yaylaq şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün əlindən gələni etməyə çalışırdı. Yaylağın qələbəlik dövrü başlamışdı. Mal-qara səsi, at kişnərtisi, igid nərəsi, qız-gəlin qəhqəsi dağları daha da gözəlləşdirmişdi.

Ağbulaq kəndinin örüşünə düşən aran camaatı uzun illər idi ki, səmimi və dostcasına rəftar içində dolanırdılar. Bir-birinin xeyir-şərində iştirak edir, çətinliklə üzləşəndə əl uzadırdılar.

Aran camaatının örüşü də bilinirdi. Qayda belə idi ki, gərək qonşular bir-birinin örüşünü otarmasın, əkin sahəsinə, taxıl zəmilərinə ziyan verməsin. Bu qaydaqanun uzun illər idi ki, gözlənirdi. Yaylaq camaatı ilə ağbulaqlılar arasında qarşılıqlı bir münasibət hökm sürməkdə idi.

Hətta bir dəfə yay girən gün qəfildən hava soyuqlaşmış, qar yağmış, otaraqlar qarın altında qalmışdı. Yaylaq camaatı çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdü. Çarəsiz qalan ağsaqqallar, o cümlədən, böyük ad-san sahibi Telli Cəmil də qoyun sürülərinin acından və soyuqdan

qırıla biləcəyini hiss edib Ağbulağa, Hacı Sadıq kişinin yanına gəlmişlər. Qonaqları səmimiyyətlə qarşılayan Hacı Sadıq yaylağa tez atlı adamlar göndərmiş, sürüləri Göyçə gölünün sahilindəki taxıl zəmilərinə gətirməyi tapşırırmışdır. Eyni zamanda yaylaq camaatını da kəndə gətirməyin vacibliyini bildirmişdir.

Aran camaatının ağsaqqalı Telli Cəmil Hacıya minnətdarlığını bildirir və deyir:

-Hacı, bəlkə biz də gedək camaatın və sürülərin gətirilməsini təşkil edək...

Hacı razılıq vermir:

-Siz oturun, dincəlin. Göndərdiyim adamlar hər şeyi təşkil edəcəklər. Mən onlara tapşırıdım ki, özləri ilə arabalar da aparsınlar.

Telli Cəmil böyük razılıqla:

-Allah köməyiniz olsun, Hacı. Sizə böyük əziyyət verdik.

Hacı Sadıq:

-Belə bir çətin vəziyyətdə mən kömək əli uzatmağı əziyyət saymıram. Xoş gəlibsiz, buranı öz eviniz kimi qəbul edin.

Telli Cəmil:

-Biz sizin müsafirpərvərliyinizi tək indi ha görmədik. Həmişə də siz bizə yardım əli uzadıbsınız.

-Qardaş qardaşın həmişə yanında olmalıdır. Yoxsa yadlar sevinə bilər, - deyər Hacı Sadıq xoş bir əhval-ruhiyyə ilə qonağının üzünə baxdı.

Təxminən dörd saatdan sonra elat camaatı uşaqlı-böyüklü kəndə tökülüb gəldi. Onların arxasınca da qoyun-quzu sürüləri kəndin ayağı ilə ötüb Göyçə gölünün sahilində «Düz» adlanan sərnədə taxıl zəmilərinə ötü-

rüldü. Soyuqdan və aclıqdan iki gündür ki, pis vəziyyətdə qalan sürülər xeyli qalxmış buğda və arpa tarlalarına dolmuşdu.

Qonaqlar bu cəsarətli addıma, bu qonaqsevərliyə heyran qalmışdılar. Belə bir hörməti eləmək hər kişinin işi deyildi...

Telli Cəmil bilmirdi Hacı Sadığa necə minnətdarlıq eləsin. Belə bir hörmət göstərmiş insanlara nə desin ki, ona layiq olsun.

Hacı Sadıq qonaqları başa düşürdü, ona görə də tez-tez deyirdi:

-Narahatlığa əsas yoxdur. Başlıcası odur ki, heyvanı qırğından qurtaraq.

İnsanlar evlərə yerləşmişdi. Səhəri gün günorta rədlərində hava açıldı, qar götürüldü, qoyun sürüləri yaylağa tərəf yeriməyə başladı.

Telli Cəmil görüşüb ayrılanda Hacıya başdan-ayağa süzüb dedi:

-Hacı, belə bir köməyi hər adam eləməzdi, hər adama da demək olmazdı. Ona görə deyiblər ki, südü inəkdən istə, suyu bulaqdan. Var olun, Hacı.

Doğrudan da Hacı Sadıq çox böyük ağsaqqallıq göstərmişdi. Hər kəs bilirdi ki, Hacı Sadıq bu cür səxavəti çox göstərmişdir.

Hacı Sadığın belə mötəbər qonaqpərvərliyi bütün Göyçəyə, Qaraqoyunluya və yaxın bölgələrə yayılmışdı.

Ekiz Musanın qoyun sırası idi. O, sürünü «Keçid çay»dan keçirib «Çəhlim»in döşünə buraxdı. Sürü günorta üstü artıq «Gen dərə»nin başına «Darcan» qayanın ətrafına yayılmışdı. Sürünün qoyunları otlayıb doymuşdular. Üç-bir, beş-bir bölünüb gürnəşə toplaşmışdılar. Burunlarını bir-birinin qarnının altına soxaraq gövşək vururdular. Bəziləri də tək-tək böyür-böyürə verib yatmışdılar. Görünür, Musa otardığı qoyunları doyurmaq üçün xeyli zəhmət çəkmişdi. Sürünü otu bol olan otaraqlara vurmuşdu.

Gün günorta yerinə qalxmışdı. Ağbulağın qərbində, kəndin çıxacağında olan köhnə «Qəbristanlığın diki» həmişə kənd camaatının toplandığı yerlərdən biri idi. Çöldən qayıdan qoyun-quzu, mal-qara bu sahədən kəndə girirdi. Yenə də «Qəbristanlığın diki»nə dörd-beş nəfər toplaşmışdılar. Bunlar Əhmədoğlu, Ağakişi oğlu Bayraməli, Cabbar oğlu Rəsul və daha iki nəfər adam idi.

«Gen dərə»nin başındakı qoyun sürüsü aydın görünürdü. Bayraməli həmsöhbətlərinə dedi:

-İsmayıl burdan oraya bir güllə mənzili olarmı?

İsmayıl bir az dinşəyib dilləndi:

-Bəlkə də ola bilər, - dedi. - Ancaq ara xeyli var.

Bayraməli:

-Mən də elə düşünürəm. Ola bilər çatmaz.

-Qoyunu otaran adam kimdi? - İsmayıl soruşdu.

-Gərək ki, Musadı, Ekiz Musa, - deyə Qara Həsən söhbətə qarışdı.

İsmayıl sürü olan yerə diqqətlə baxıb dedi:

-Orda bir qaya var görürsünüzmü? Həmin qayanı mən nişan alacağam. Güllə o qayaya dəysə qoyun hürkəkək, Musa bunu biləcək, axşam Musadan soruşarıq.

İsmayıl beşaçılan tufəngi üzünə götürüb hədəfi nişan aldı. Barmağı tətikdə oynayan kimi qayaya yaxın qoyunlar hürküb dağıldı.

-Çatdı, - deyə Bayraməli dilləndi.

Rəsul tufəngin bu uzaq mənzili kəsməsinə hey-rətini gizlədə bilmədi.

-Əşi, İsmayılın tufəngindən heç yerdə yoxdu.

Axşam qoyun sürüləri kəndə dönəndə Musa cibindən bir güllə çıxarıb orada duranlara göstərdi:

-Bu gülləni kim atmışdı? - deyə soruşdu. -Qoyun otardığım yerdə qayaya dəyib yerə düşdü.

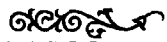
Adamlar gülləyə baxdılar. Güllə əzilmişdi. Heç kim heç nə demədi. Musa öz sualına özü cavab axtardı:

-Bu gülləni İsmayıl atmış olar. Mənim qənaətim belədir. Tufəngini yoxlamaq üçün ata bilər.

Bu vaxt Bayraməli gəlib çıxdı və Musanın sözünü təsdiqlədi:

-Musa düz deyir. İsmayıl tufəngini yoxlamaq üçün qayanı nişan aldı. Dedi ki, axşam biləcəyik güllə bu mənzili kəsib, kəsməyib... Qoyun hürküşəndə bildik ki, çatıb.

Rəsul da bizimlə birlikdə idi. O məndən xahiş elədi ki, İsmayıla de tufəngini mənə satsın. Mən dedim nə çoxdu tufəng, sənə birini alırıq. Qayıtdı ki, tufəng al-

sam İsmayılın tufəngini alacağam. Çünki onun tufəngindən yoxdu.

Şipoy Usuf Rəsul səsə gəlmişdi. Bayraməli Şipoy Usufa çatdırdı ki, bir az ehtiyatlı olsun, Rəsul onu öldürəcək. Bu saat çalışır ki, Əhmədoğlunun tufəngini alsın. Deyir onun tufəngi çox düzgün atır.

Bu sözü eşidəndən sonra Şipoy Usufun gecəsi-gündüzü yox idi. Bayraməli İsmayıl Rəsulun onun tufəngindən xoşlandığını dedi. Sonra da Şipoy Usuf əhvalatını danışdı və belə bir xahiş etdi:

-İsmayıl, sabah Usuf əmim dağarcıqda dəyirmanadan aparacaq. Mənə deyib ki, Rəsuldan ehtiyatlanıram. Demişəm a kişi, heç nə yoxdu, işini gör.

Rəsulun da sənin tufəngində gözü var. Tufəngi verəcəyəm ona, deyəcəyəm gəl nişan qoyaq, görək vura bilirsənmi? İsmayıl razı oldu. İki gündən sonra Bayraməli hər işi düzüb-qoşdu. Şipoy Usufa dedi ki, dəyirmanaya nə vaxt getmək istəsən mənə de. Usuf sabah gedəcəyini bildirdi.

Bayraməli gəlib Rəsula dedi ki, sabah İsmayılın tufəngini gətirəcəyəm nişan qoyaq, yoxlayaq. Rəsul məmnuniyyətlə razı oldu. Ancaq Rəsulun Şipoy Usufun dəyirmanaya getdiyindən xəbəri yox idi. Bayraməli nişan yerini müəyyənləşdirdi. Rəsulun bağının qabağında, üzü «Quzey» dağına baxan yerdə nişan qoydu. Burdan atılan güllə ötüb dağın döşünə düşürdü. Dəyirmanaya gedən yol dağın ətəyindən keçirdi.

Şipoy Usuf dağarcıq dalında qəbristanlığın yanından ötüb «Quzey» dağına istiqamətləndi. Artıq nişan yerindən bura açıq-aydın görünürdü.

Bayraməli Rəsula dedi ki, gəl nişana başlayaq. Torpağa çubuq sancıb at dedi. Güllənin istiqaməti Şipoy Usufun başı üstündən yamaca tərəf idi.

Birinci güllə açıldı. Şipoy Usuf gördü ki, Rəsulun bağı tərəfdən buna güllə atıldı. Qaçmağa başladı.

Bayraməli dedi:

-Rəsul bir az tez-tez at.

Rəsul qoyduğu nişana daha iki güllə atdı.

Bayraməli gedib çubuğun yerini Şipoy Usufa tərəf istiqamətləndirdi. Şipoy Usuf qaçır. Rəsul isə dalbadal atırdı. Çox qərribə bir mənzərə alınmışdı. Özünü kola-kosa çırpı-çırpı Usuf kişi dəyirmanaya tərəf götürüldü. Gözdən itənə kimi Rəsulun nişan atması davam etdi...

Şipoy Usuf dəyirmanaya dönmədən gedib «Əyri ayaq»dan hərlənib, «Düz»dən keçib «Nəzik dərə» ilə qan-tər içində evinə dönüb.

Soruşanlara deyib ki, Rəsul məni öldürürdü. Beş-altı güllə atdı, Allah məni saxladı.

Kəndə yayıldı ki, Rəsul Şipoy Usufu öldürürmüş. Söz Rəsula da çatdı. O, təəccüb etdi. Əstəğfürullah, bəlkə o kişi yuxu görmüş dedi.

Sonra aydın oldu ki, Şipoy Usufun başındakı bu oyunu Bayraməli qurubmuş.

İsmayıl Rəsuldan soruşdu nə oldu, tufəngi almadın?

-Sənin tufənginin də xarabı çıxıb. Mən çubuğu nişan alıram, o çölün düzündə Şipoy Usufu qovur...

İsmayıl bəlkə də ömründə ilk dəfə idi ki, üstündə odu silah götürməmişdi. Səhər tezdən evdən çıxanda yalnız atası Əhməddən nişanə qalmış xəncəri belinə bağlamışdı. O, Toxlucaya gedib qayıdasıydı. Lakin xalası oğlu Məşədi Məmməd buraxmamış, oturub çay-çörək yemiş, olub-qalandan söhbət etmişdilər. Söhbət uzun çəkdiyindən payızın qısa günü tez başa çatmış, gün qaralmağa başlamışdı.

Qış girməyə bir ay qalmışdı. Lakin yağan qar yeri yorğan kimi bürümüşdü. İsmayıl Toxlucadan düşəndə qaranlıq öz qara pərdəsini göy üzünə çəkməkdə davam edirdi. O, Toxluca çayını keçəndən sonra atın başını boşaltdı. Kəhər at «Seyidlər»dən ötüb süzərək «Bicoylar» məhəlləsini keçdi. «Axund biçən də»nin başına çatanda qaranlıq təmamilə hər yanı bürüdü. Ancaq göydə ulduzlar zəif-zəif sayrışır, yerə yağan qarın parıltısı qaranlığı boğurdu. Yol-iz aydın görünürdü. Kəhər at «Keçid» çayı keçib «Sarıyoxuş»a diklənəndə «Quzey» adlanan dağın döşündə, qarın üstündə bir canavar göründü. Canavar atını görmüşdü. O, sürətlə «Arxın altı» yola tərəf gəlirdi. İsmayıl «Sarıyoxuş»un dikinə çatanda təxminən 150-200 metr irəlində, yolun kənarında dayanıb ovunu gözləyən yalquzağı gördü. İsmayıl dağda-daşda, aranda-dağda çox olmuşdu. Canavara bələd idi. O, ac olanda yolun üstünə çıxar, əlinə keçən hər hansı bir ova hücum edərdi. Çox vaxt insandan da pəsinməz, insana da soxulardı. İsmayıl indi üstündə tüfəng götürmədiyinə görə özünü qınadı. Artıq iş-işdən keçmişdi. Ataların dediyi «ac qılınca

çapar», misalını düşünüb, atı irəli sürdü. Canavar yolun sağ tərəfində 20 metrlik bir məsafədə dayanıb atının gəlişini izləyirdi. Qurda yaxınlaşanda at ayağını yerə vurub, tırladı, sonra kişnədi. Yalquzaq indi ovunun üstünə atılmağa hazırlaşan pələngə bənzəyirdi. İsmayıl atı yerindən tərpətib irəliləmək istədi. At beş-altı addım irəli atıb irəliləmək istərkən canavar sıçrayıb yolun içinə çıxdı. Sonra iti sürətlə atın arxa tərəfinə keçdi. İsmayıl tam şəkildə yəqin etdi ki, qurdla savaşmalı olacaq. O, atı saxlayıb yəhərdən yerə endi və belindəki xəncəri əlinə aldı. Atın cilovundan tutub yedəkləməyə başladı. Qurd indi arxadan hücum hazırlaşır, birdən sıçrayıb ata arxadan basqı etməyə istəyir. Bu vaxt at sıçrayıb İsmayıldan qabağa keçir. İsmayıl gördü ki, çox gərgin vəziyyət yaranıb. O, qışqırır, canavara tərəf yeriir. Qurd bir qədər geri sıçrayır, sonra yenə ata tərəf irəliləyir.

İsmayıl düşündü ki, deyirlər qurd sürütmədən qorxur. Tez atın örük ipini açıb əynindəki qalın gödəkçəni çıxarıb ipə bağlayıb atın arxasınca süründürdü. Doğrudan da qurd bir qədər aralandı. İsmayıl xeyli qabağa irəlilədi. Kəndə girməyə 6-7 yüz metr qalırdı. Qəfildən qurd yolun altına keçib yan tərəfdən ata soxulmaq istədi. İsmayıl özünəməxsus cəldliklə qurda tərəf sıçradı. Onlar yolun qırağında qarşılaşdı. O, xəncəri qurdun sinəsinə yeritdi. Qurd qışqırıb yolun kənarına düşdü. Xəncər vəhşinin qoltuğunun altından girmişdi. At kişnəyib qabağa sıçradı, o iyirmi metrə qədər qaçıb dayandı. Görünür sahibini tək qoyub getmək istəmirdi...

İsmayıl xəncəri əlinə alıb Kəhər ata tərəf yeridi. Elə bil kəndin itlərinin xəbəri olmuşdu ki, canavar gəlib, təhlükə var, itlər ulaya-ulaya hürürdülər. Hətta kəndin başmdakı qəbristanlığın yanına qədər gəlib orada hürürdülər.

İsmayıl ata yaxınlaşıb örük ipini açıb dəstələdi, yəhərin qaşına bağladı, gödəkçəni əyninə geydi. O, yarım saatlıq gərgin bir hadisəni yuxuda görmüş kimi canlandıra-canlandıra atına minib evə yollandı. Onu həyətdə bacısı Əfruz qarşıladı:

-Bu soyuq havada harada idin? Gec gəldin, narahat olduq.

İsmayıl bacılarını çox istəyirdi. Əfruz xanıma yaxınlaşıb alnından öpüb, gülümsər bir tərzdə:

-Əfruz, yaman bir oyuna düşmüşdüm.

Əfruz xanım yuxudan sərsəm ayılmış bir adam kimi dilləndi:

-Sənin oyuna düşmədiyən bir vaxt olur ki... Ona görə də həmişə narahatıq.

-Bu, başqa oyun idi, - deyə İsmayıl xəncəri ona göstərdi, «Sarıyoxuş»un qabağında canavar qabağını kəsdi. Çarpışa-çarpışa kəndin Çəmbərək tərəfdəki «Qəbristanlığın dalı»na kimi gəldik. Nəhayət yalquzağı orda öldürə bildim.

-Tüfəng götürməmişdin?

-Xeyr, götürməmişdim!

-Vay, Allah! Belə də şey olar... Sən tüfəngsiz çölə çıxmazdın.

-Bu gün elə bil ki, hər şeyi unutmuşdum. Sonradan bildim ki, mən böyük səhvlik etmişəm.

Onlar danışa-danışa evə keçdilər. Uşaqlar xörək yeyir, Mələk xanım çay dəmləyirdi.

Əfruz xanım içəridə də qardaşını suala tutmaqdan vaz keçmirdi.

-İsmayıl, nə ilə öldürə bildin canavarı?

-Xəncər götürmüşdüm onunla...

-Nə yaxşı ağına gəlib, heç olmasa üstündə xəncər götürübsən..

-Yəqin ki, o da Allahın işidi. Həmişə məni xatalardan o böyük Yaradanım qurtarıb. Şükür olsun Yaradanın cəlalına!

-Əfruz, bilirsən bu hansı xəncərdi? - deyə İsmayıl bir az əvvəl yuyub təmizlədiyi xəncəri ona göstərdi.

Əfruz xanım gümüş dəstəkli, parlaq tiyəli xəncərə baxıb dedi:

-İsmayıl, bu xəncər yoxsa dədəmin nişanəsidi?

-Elədi, bacı, bu xəncəri ömrüm boyu saxlamağa söz vermişəm. Bu gün mənə yardımçı olan bu xəncər vaxtı ilə dədəmə də yardımçı olub...

Əfruz xanım marağını gizlətmədi:

-Nə təhər, yəni, dədəmə harda gərək olub?

-Gecənin birində dədəm görür ki, pəyədə inəklər bir-birini qırır. Bir çaxnaşma var ki, gəl görəsən...

Tez yerindən qalxır, pəyə qapısına tərəf gedir. Deşikdən baxanda bir cüt parıldayan göz görür. O, dərhal bilir ki, bu canavar gözüdür, pəyəyə canavar düşüb. Tez pəyənin üstünə yollanır. Görür ki, canavar pərdiləri söküb çıxarıb oradan içəri düşüb, indi isə qalxıb çıxıb bilmir. Mal-qaranın böyürtüsü kəndi başına alıb. Dədəm qayıdır içəri, bir dənə qalın kilim tutur döşünə, xəncəri də alır əlinə, gedir pəyə qapısına tərəf.

Qapını açanda canavar sıçrayır ki, qapıdan qaçsın o, kilimi atır canavarın üstünə və xəncəri endirir belinə. Elə güclü zərbə endirir ki, xəncər kilimi kəsir, canavarın qarmaltı dərisinə qədər işləyir və iki yerə bölür.

-Qurd inəkləri yaralayıbmi?

-İkisini yaralaymış. Mallar bağını qoparıb onu axıra dırmaşdırıblar. Ona kimi də dədəm özünü yetirib. Əhvalat bax belə başa çatıb.

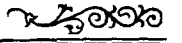
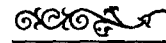
Görünür bu xəncəri düzəldən usta quduz canavardan ötrü düzəldib. Bir də deyirlər ki, bənzər hadisələr çox vaxt təkrarlanır.

Əfruz xanım:

-Saxla, qardaş, atamızın yadigarı o xəncəri saxla, İsmayıl!

Bahar İsmayıla elə bağlanmışdı ki, bütün günü onun yolunu gözləyirdi. İndi ona elə gəlirdi ki, əri onun bir sözünü iki eləməz. O nə desə İsmayıl onu yerinə yetirəsidir. Ona söz deməyə çoxları cürət eləməsə də Bahar deyə bilər. Çünki həyat yoldaşı kimi İsmayıl onu çox sevdi. Həm də o, İsmayıl haqda eşitdiyi hər xoş sözdən qürur duyur, iftixar hissi keçirirdi. Bahar fəxr edirdi ki, qadınlar onu Dəli İsmayılın arvadı kimi tanıyır və bir çoxları ona bəxtəvərlik verirlər.

Əslində İsmayılın elə var-dövləti, yaraşlıq evi, böyük mülkü yox idi. İsmayılın Qarabağ cinsindən olan kürən bir atı, çərkəzi çuxası, tünd sarı arxalığı, çiyindən üst-üstə aşırılmış qatarı və beşaçılan tufəngi vardı.

Tövlədəki mal-qaradan, qoyun-quzudan da xəbəri yox idi. Hər şeyə Bahar xanım qulluq edirdi. Daha doğrusu Bahar xanım istəmirdi ki, sevimli əri pəyəyə gedib heyvanlara qulluq göstərsin. Bahar mərd, cəsur və anlamlı qadın idi. Ərinin hörmətinə xələl gətirəcək heç bir şeyə yol vermirdi. Onu dünya malı, var-dövlət, qaş-daş düşündürmürdü. O, ancaq sevdiyi adamla qarşılıqlı hörmət içində ömür sürməyi sevirdi. Ürəyi təmiz, qəlbi geniş bir xanımdı. Onun bütün hərəkətlərində bir böyüklük, ləyaqət, mərifət və qanacaq özünü göstərirdi.

Qohum-əqrəba, qohum-qonşu da Baharın xətrini istəyirdi. Bu gülərzüzlü, xoş çöhrəli gəlin çox qonaqsevər insan idi. Onun evinə kim gəlir-gəlsin xoş bir səmimiyyətlə qarşılanar, istiqanlıqla yola salınardı.

İsmayıl yenə evə gec gəlmişdi. Səbrsizliklə ərinin yolunu gözləyən Bahar xanım səhərə yaxın at ayağının tappılısına qapıya çıxdı. İlk anda onu aylı gecənin şəhli havası vurdu. Göydə ulduzlar sayrışırdı. İsmayıl atı Baharın qənsərində saxlayıb, sıçrayıb atdan endi.

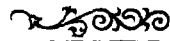
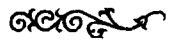
Əlini Baharın çiyinə qoyub, gözlərini onun üzündə gəzdirdi. Ayın haləsində daha da gözəl görünən Bahar xanım xəfifcə gülümsədi. Onun sədəf kimi ağ dişləri zərif dodaqlarının arasından göründü.

İlk söhbətə İsmayıl başladı:

-Bahar, yenəmi məni çox gözlədin?

Bu sualın önündə Bahar xanımın ürəyi titrədi, əlləri əsdi, dilləri topuq vurdu:

-Gözlədim. Bə neyləyim, mənim səndən başqa kimim var. Göydə Allaha, yerdə sənə pənahlanmışam.

İsmayıl atın cilovunu həyətdəki palıd dirəyin haçasına keçirib, çiyindəki aşırma qatarı çıxarıb, tufəngini əlinə aldı. Onlar çiyin-çiyinə içəri keçdilər. Bu otaqda ər-arvad-onlar yatırdı. Uşaqlar otaqdan bir qədər aralı olan ev damında qalırdılar. İsmayılın yuxusuzluğu və yorğunluğu üz-gözündən oxunurdu. Bahar ona bir stəkan çay verib, yatağını açdı. İsmayıl qatarları stolun üstünə, tufəngi isə yatağının yanında divara söykədi. Gün günortaya yaxınlaşmışdı. İsmayıl hələ yuxudan ayılmamışdı.

Leyli Ağbulaqdan su gətirməyə gedir, Xalıqverdi quzuları «Daşdıqlı dərə»yə otarmağa aparmışdı. Ələsgərlə Məhərrəm həyətdə çilik-ağac oynayırdılar.

Salman qonşunun evinin qabağında iki qadın gö-ründü. Onlar bir az da irəli gələndə Ələsgərlə Məhərrəm «Əsli xalam», «Əsli xalam» - deyə-deyə onlara tərəf qaçdılar. Əsli xanım uşaqların üzündən öpüb, əllərindən tutdu.

Əsli xanımla gələn qadın qayını Musanın arvadı Zəhra xanım idi.

Əsli İsmayılın əmisi Kalva Abbasın üç qızından biri idi. Əsli, Gülavatın və Mələk... Mələk İsmayılın həyat yoldaşı, uşaqların anası idi. Gülavatın isə Qərib oğlu Məhərrəmin arvadı idi. Niftalı, Mehvalı adlı oğlanları varıydı.

Mələk rəhmətə gedəndən sonra Əsli xanım da, Gülavatın xanım da tez-tez bacısı uşaqlarını yoxlamağa gələrdilər.

Əsli xanım Kalvayı Nəsb oğlu Şükürün həyat yoldaşıydı. Şükür özü də çox abırlı və layiqli bir adam idi. Əsli üç qız anası idi. Münəvvər, Nazlı və Zəhra.

İsmayıl əmisi qızlarının xətrini çox istəyirdi. Ələxüsus Əsli xanımın bir sözünü iki eləməzdi. Uşaq-lıqdan bir yerdə böyümüşdülər.

Əsli xanımla Zəhra xanımla həyətdə Bahar xanım qarşılıdı. O, çox mehribanlıqla onları evə dəvət elədi. Qadınları ev damında rahatlayandan sonra samovar qalayıb, toyuq kəsdirdi.

Bahar bilirdi ki, İsmayıl Əsli xanımla çox istəyir. Ona görə də istədi ki, gedib onu yuxudan oyatsın. Desin ki, Əsli bacı bizə gəlib. O, İsmayıl yatan otağın qapısını aralayıb, «İsmayıl», «İsmayıl» - deyə səslədi. İsmayıl bu üzünü üstədən o biri üzünü üstə çevrilib yenə ayılmadı. Bahar geri qayıtdı. Samovara baş çəkib, Leyliyə tapşırırdı ki, toyuğu təmizlə. Yenə İsmayılın otağına gəldi. Onun hələ də oyanmaması Baharın xoşuna gəlmədi. Yenə səslədi:

-İsmayıl, qonaq gəlib qalx...

İsmayıl yenə qalxmadı. Bahar bir qədər də səsini qaldırdı:

-İsmayıl, demirəm qonaq gəlib, niyə qalxmırsan!

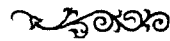
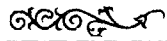
İsmayıl gözlərinin qapağını açdı:

-Kimdi qonaq?

-Əsli bacı, - deyib Bahar burnunda mızıldandı, - elə bil daş yatıb! Bahar orasını bilmirdi ki, İsmayılı belə ittihamedicisi sözlə tənbeh eləmək olmaz.

Bu söz İsmayılın qulağından od kimi girib beynində körükləndi:

-Nə dedin? - deyə sıçrayıb qalxmaq istərkən Bahar qapını aralayıb eşiyə çıxmağa can atdı. İsmayıl əlini uzadıb tufəngi bir əlli götürdü və düzəltməyə imkan tapmadı. Baharın getdiyini görüb tək əllə atəş açdı.

Dərhal qan töküldü, ancaq o, yıxılmadı. Bahar tez qaçıb özünü ev damına salmışdı. İsmayıl sıçrayıb ayağa qalxdı və onun arxasınca çıxdı. Yolda qabağını Əsli xanım və uşaqlar kəsdi.

-O, necə oldu? - deyə İsmayıl zəhmli və qəzəbli halda soruşdu.

Əsli xanım:

-Sən neyləyibsən? Niyə vurdun? Güllə qolundan keçib, qan aparıb gedir! - deyə sərt bir tövrlə İsmayılı tənbeh etdi. Xətrini dünyalarca istədiyi Əsli xanımın sözü onu sanki yuxudan oyatdı. O, bir an yerə baxıb, atına tərəf yeridi. Atın cilovundan tutub həyətin ortasından kənara çəkdi və sonra qızı Leyliyə dedi:

-Get stolun üstündən mənim qatarlarımı gətir.

Leyli otağa qaçıb onun qatarlarını gətirdi. O, qatarları çiyinə aşırıb atm belinə qalxdı. Sağrısına bir qamçı çırpıb Ağbulaq istiqamətində gözdən itdi.

Qonşular tökülüb gəldilər. Kalvayı Məhərrəm, Hüseyn oğlu Oruc, Əli oğlu Ələkbər qan axmasının qarşısını tez aldırıdılar və türkəçarə bacaran bir ara həkimi gətirdilər.

Güllə Baharın dirsəyindən keçmişdi. Kalva Məhərrəm Bahardan soruşdu:

-Bu haqq-hesab nə təhər baş verdi?

-Düzünü bilmək istəsəniz günah məndə oldu.

Dilim sancdı.

-Sən nə dedin?

-Dedim ki, elə bil daş kimi yatıb.

Kalvayı Məhərrəm:

-Niyə elə deyirdin?

-O qədər də ağır söz olmadığını düşündüm.

-O söz İsmayıl üçün çox ağır sözdür!

Ələkbər söhbətə qarışdı:

-Bu sözə görə İsmayıl səni öldürərmiş. Anan namaz üstə olub.

İsmayılı istəməyən qüvvələr həmişə onu aradan götürmək üçün planlar cızır, yollar axtarırdılar. Hətta hökumət qüvvələri vasitəsi ilə də onu məhv etməyə çalışırdılar. Bütün bunları İsmayıl bilirdi. O, həmişə olduğu kimi ehtiyatlı davranırdı.

Avqust ayı idi. Ağbulaqlılar «Dağ» deyilən sər-nədə ot çalırıdılar. «Yemilgara» dərəsinin sinəsindəki biçənək sahəsində, əmisi oğlu Yolçu isə «Dəlilər»də ot biçirdilər. Gün axşama tərəf dönən radələrində Yolçunun həyat yoldaşı Gülsüm qışqıra-qışqıra özünü İsmayılın yanına çatdırdı. O, nəfəs ala bilmirdi. Gözlərində yaş qurumuşdu. Dizinə döyə-döyə dili tutar-tutmaz dedi:

-Yolçuyu öldürdülər! Yolçuyu öldürdülər!

-Kim öldürdü? - deyə oturduğu yerdən sıçrayıb qalxan İsmayıl onun üstünə bağırdı.

-Soldatlar! At arabasına dolmuş rus soldatları...

-İndi onlar hardadır?

-«Qatar qaya»nın qabağında Yolçuya güllə yağdırırlar!

İsmayıl qatarı sinəsinə taxıb, beşaçılan tüfəngi götürüb cəld hadisə yerinə qaçdı. Çatanda gördü ki, «Qatar qaya»nın qabağı «Keçid çay»ın üstünü naxır

tutub. Anladı ki, naxırın arasına salıb Yolçunu tutmaq istəyirlər.

İsmayıl özünə yer seçib üstü açıq at arabasında olan 4-5 nəfər soldatı güllə yağışına tutdu. Beşaçılan bir-birinin ardınca güllə yağdırır, ancaq soldatlara dəymirdi. Göydə quşun gözünə güllə atan İsmayıl bir anlığa özü-özünə qurumuşdu: - «İlahi, bu nə işdi, mənim atdığım güllə boşa gedir?!»

Soldatlar tamam sarsılmışdı. Bilmirdilər ki, güllə hardan açılır... Başlarının üstündən yandan ötən güllələr arxadakı dikdirə dəyib torpaq boranı yaradırdı. Soldatlar arabadan sıçrayıb özlərini naxırın arasına vermişdi. Qəfildən Yolçunun səsi eşidildi:

-İsmayıl, heç kəsi vurma, mən sağam!

Bu səs mal-qaranın arasından, çayın içindən gəlirdi.

-Mən yuxu görürəm, nədi? Bu nə qəribə hadisədi? Mənim atdığım güllə nə üçün hədəfə dəymədi? Tüfəngi bir də gözdən keçirdi. Aydın oldu ki, gündüz tüfəngi silib yağlayarkən priselin altına piy qoymuşdur. Piyi çıxarmadan atəş açmağa başlamışdır. Məhz buna görə də prisel ölçünü düz təyin etməmişdir. İsmayıl bu düşüncədə ikən at arabası Krasnoseloya tərəf götürülüb aradan çıxdı.

Naxırçı Mehdi adında orta yaşlı bir kişi idi. O, tez naxırı haylayıb çaydan araladı. Yolçu çay axan yarığandan qırağa çıxdı. Onun paltarı islanmışdı. O, iri bədənli, hündür boylu bir adam idi. Yənə onun səsi eşidildi:

-İsmayıl, hardasan? Adam vurmadın ki?

İsmayıl arxasını özünə səngər seçdiyi sıralanmış qayalardan birinin üstünə çıxıb:

-Burdayam, heç kəsi vura bilmədim, - deyə səs verdi.

Çiyində qatar, əlində tüfəng, başında buxara papaq olan bu igid insan sanki zirvəyə qonmuş qartal andırırdı. Onun əzəmətli duruşu, zəhmli baxışında bir aslan hikkəsi yaşanırdı.

Naxırçı da, Yolçu da inana bilmirdilər ki, İsmayıl çathaçat atdığı bir neçə güllənin hamısı boşa keçsin. Çünki onlar İsmayılın atıcılıq qabiliyyətinə də, onun qorxmazlığına və cəsarətinə də bələd idilər.

İsmayıl qayanın boynunda yolun içində dayanmış Yolçu ilə naxırçı Mehdinin yanına endi. İsmayıl:

-Bu nə haqq-hesabdı? Onlar kim idilər? - deyə İsmayıl soruşdu.

Yolçu:

-Çəmbərəkə saxlanan rus soldatlarıdır. Onlar məni və səni aradan götürmək üçün göndərilmişdilər.

-Sən bunu hardan bilirsən? Əgər bilirsənsə mənə niyə deməmişdin?

-Axşam eşitdim, bir o qədər də inanmadım. İndi gördüm ki, deyilənlər düz imiş.

-Kim dedi bu əhvalatı?

-Sonra deyəcəyəm...

-Sənə nə dedi həmin adam?

-Dedi ki, Dilicandakı rus soldatlarının bir qrupu Çəməbəreyə gətirilmişdir. Onlar öyrədilib, hazırlanmışdır. Səni də, məni də aradan götürmək tapşırığı almışlar.

İsmayıl onun sözünü yarımçıq kəsdi:

-Yəqin ki, burada erməni əli var....

-Əlbəttə var, - deyə Yolçu əlavə etdi, - kənddən də qoşulanlar olub. Hətta rus əsgərlərinin komandirinə xalça boyun olublar.

Əşitdiyimə görə soldatlara deyiblər ki, onların bir tayını öldürüb, sonra da o birilərini öldürmək lazımdı. Əgər digər tayı bilsə sizi salamat buraxmayacaq.

-Yəqin ona görə tez aradan çıxdılar, - İsmayıl dedi.

-Yəqin də elə oldu.

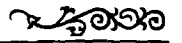
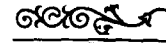
İsmayıl:

-Yolçu buna bax, o, tüfəngin priselinin altına qoyulmuş quyruq parçasını göstərdi, - tüfəngi siləndən sonra bura qoymuşam. O da düz atmağa imkan verməmişdi.

Yolçu:

-Allaha şükür olsun. Qan tökülmədiyi yaxşıdı.

-Əgər qanına susamışlarsa mənim qanımdan onların qanı qabaq tökülməli idi, - deyə İsmayıl qartal kimi iri baxışlı gözlərini məchul bir nöqtəyə dikərək sözünü davam etdirdi, - Məsələ aydındır. Demək bizi aradan götürmək üçün hər fitnə-fəsada, hər kələyə əl atırlar. Məni şərledikləri hələ bəs etmədi, indi də bu yola düşüblər. Artıq onlar heç nəyə inanmaq istəmirlər. Hətta mən Qurana da and içdim.

İsmayıl hələ də Baharın könlünü ala bilməmişdi. Hər dəfə evə dönəndə onun qolunu sarıqlı görüb pis olurdu. Bahar ona yaxınlaşıb, nəsə demək istəyəndə belə İsmayıl ağzını başqa səmtə tutur, ya pəyə otağına keçir, ya ev damına, ya da qonşulara gedirdi.

Bahar bilirdi ki, İsmayıl xəcalət çəkir, tutduğu işdən peşman olub. Ona görə də o, özünə söz verdi ki, bu axşam İsmayılın qabağına çıxıb atının başını özüm tutacağam.

İsmayıl bir gün əvvəl Şınığa toya getmişdi. Toydan tez qayıtmalı idi. Bahar xanımın gözləri həmişəki kimi yenə yola dikilmişdi.

Çox vaxt kəhər at yaxınlaşanda kişnəyərdi. Sanki gəldikləri xəbəri çatdırmaq istəyirdi. Elə bil ki, Bahar xanımın həsrətlə yol gözlədiyini duyub anlamışdı. At evin hündərinə çatanda kişnədi. Bahar tez ayağa qalxıb içəridən həyəətə çıxdı. Elə bu an İsmayıl atın üstündə həyəətə daxil oldu. Bahar əzəlki səmimiyyət ilə, açıqqabaqlı irəli yeriyib kəhərin cilovundan tutdu. İsmayıl sıçrayıb atdan düşdü. İndi onun gözündə bir xoşbəxtlik nuru göründü. O, əlini atıb Baharın cilovda olan əlinin üstünə qoydu və titrək bir səslə dilləndi:

-Nə təhərsən, yaxşısanmı?

-Həmişəkindən indi yaxşıyam...

-Mən atı özüm rahatlayacağam. Sən get çay-çörək hazırla.

Bahar:

-Hər şey hazırды, - deyib içəri keçdi.

İsmayıl atın yəhərini alıb, evin arxa tərəfində, «Çal»ın ətəyində göyçəmənlikdə tovlamıxını yerə çalıb evə döndü.

Sanki qonaqlığa hazırlaşmış kimi Bahar otağı təmiz silib-süpürmüş, stolun üstünə hər cür yemək düz-müşdü. Beçə qızarması, balıq, pendir, yağ, bal, ayran, bulaq suyu ilk nəzərə çarpan nemətlərdən idi.

Evin xanımı ərinə ilk növbədə çay təklif elədi:

-Yoldan gəlib yorulubsan. Çay yorğunluğu çıxarır. Yeməkdən əvvəl çay içmək yaxşı olardı.

İsmayıl:

-Sən ağıllı adamsan. Nə məsləhətədi ondan başla-yaq. Ancaq bizə nə oldu birdən-birə? Aramıza şeytan-mı girdi? Son dərəcə müdhiş və yolverilməz bir əhvalat baş verdi...

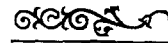
Bahar heç nə olmayıbmiş kimi xoş və səmimi bir nəzərlə İsmayılı süzüb:

-Hər nə baş verdisə verdi. Onu bir də xatırlama-yaq. Görürəm sən də peşmançılıq çəkirsən. Ancaq peşman olmağa dəyməz, İsmayıl. Bu günahın, bu su-çun ağırlığı mənim boynumdadı. Ancaq hələ yaşamaq haqqım varıymış. Tanrı verən ömrü bəndə yarıda qıra bilməz.

İsmayıl bir qədər ciddi:

-Düzdür, suç işlədim, ancaq mən səbr göstərə bil-mədim. Yəqin ki, ona vaxt yox idi. Bir an düşünmək gərəkdi. Düşünə bilməmişəm.

-Deyirsən aramıza şeytanmı girdi? Bəli bir şeytan-lıq göründü. Bu mənim daxilimdə olan qadınlara xas «mənəmlik» əlamətidi. Qadınlar sevgi və mərhəmət görəndə gözü ayağının altını seçməyən bir məxluqa

çevrilirlər. Vay o gündən ki, ərindən həmişə xoş sifət, saf nəvaziş görsün. Dərhal iki ayağını bir başmağa qoyub hündürdən getməyə başlayırlar. Doğrusu o iddialara özümdə yol vermirəm. Ancaq bir qadın kimi «İsmayıl mənim heç vaxt xətrimə dəyməz» xülyası məndən uzaq deyildi. Elə ona görə də payımı yerin-dəcə aldım.

İsmayıl:

-Bu pay üçün narazılığın yoxdur demək...

-Yoxdur. Niyə də olsun. Sən rəftar etdiyin adamın kimliyini bilirsənsə, İsmayılın xasiyyətinə bələdsənsə hadisəni bu həddə çatdırmaq olmazdı.

Hacı Sadıq Göyçənin adlı-sanlı, tanınmış ağsaqal-larından biri idi. Eləcə də qonşu kəndlərdə və Ağbu-laqda camaat ona böyük hörmət və ehtiram göstərirdi. Kəndin sayılıb-seçilən kişiləri ilə birlikdə olar, söhbət aparar, bəzi məsələlərin həllində böyük rol oynayırdı. Onun ən çox durub-oturduğu adamlar Hacı Hüseyn, Məşədi Əli, Məşədi Molla Həsən, Məşədi Molla Əli, Məşədi Süleyman, Kalva Nəsim və başqaları idi.

Hacı Sadıq kənd ağsaqqalları ilə məsləhətləşəndən sonra qərara gəldi ki, örişün qoruqçuluğunu İsmayıla tapşırınsın. Çünki arançılar yenə də fürsət, imkan tapan kimi taxıl, biçənək demədən basıb otarırdılar. Bu da bütün kənd camaatını çox narahat edirdi.

İsmayıla dedilər ki, Hacı Sadıq əmi səni yanına çağırıb. O, yubanmadan Hacı ilə görüşə getdi.

İsmayıl Hacı Sadıq əminin xətrini çox istəyirdi. Onun el içində olan hörmətinə, səxavətinə, qətiyyətinə həmişə sayqı ilə yanaşırdı. Eləcə də Hacı Sadıq kişinin İsmayıla böyük hörməti vardı. O, İsmayılı qoçaqlığına, mərdliyinə, yenilməzliyinə görə sevirdi. Söz düşəndə deyirdi, «mən İsmayılı hara göndərmişəm, o işi başa çatdırmamış gəlməyib».

İsmayıl Hacı Hacı evinin qabağında atdan düşüb həyətdə oynayan uşaqlardan birinə dedi, get Hacı babana de ki, İsmayıl gəlib. Uşaq qaçıb içəri keçdi. Hacı qaynar baxışlı, üz-gözündən nur yağan, orta boylu bir türk kişisi idi. Əyninə həmişə məxməri çuxa geyərdi. Qapı açıldı, Hacı eşiyə çıxdı. İsmayıl irəli yeriyib, salam verib iki əlli onun əlini sıxdı:

-Niyə qapıda durubsan? İçəri buyur, - deyə Hacı Sadıq böyük ehtiramla İsmayılı evə dəvət elədi. Hacı qabaqda, İsmayıl arxada Hacı Hacı «qonaq otağı» deyilən mənzilinə keçdilər. Xalçalarla bəzədilmiş otağın ortasındakı iri masanın arxasına keçib əyləşdilər.

Hacı Sadıq özünəməxsus təmkinli davranışıyla sakit bir tərzdə:

-İsmayıl, oğlum, xoş gəlibsən, - dedi.

-Xoşbəxt olun, Hacı əmi, - İsmayıl cavab verdi.

Hacı Sadıq hal-əhval soruşandan sonra dedi:

-Oğul, bilirsənmi səni niyə rahatsız elədim?

İsmayıl:

-Sizin hər sözünüz, çağırışınız mənim üçün baş ucalığıdır. Heç bir rahatsızlıq ola bilməz.

-Oğul, məni yaxşı dinlə. Sən gördün ki, bu aran camaatına mən nə qədər yaxşılıq etdim. Var olsun Ağ-bulaq camaatı da, mənim sözümü yerə salmadı. Qo-

yun-quzuları, mal-qaraları üçün ən yaxşı sahədən yaylaq yeri ayırdıq. Yeri gələndə əllərindən tutduq, hətta qoyun sürülərini töküb taxıl zəmilərinə ötürdük ki, qarda-çovğunda qırılmasın. Bütün bunları biz etdik. Ona görə etdik ki, insan kimi insanlığımızı, millət kimi qardaşlığımızı, qonaq kimi qonaqpərvərliyimizi göstərdik. Mən səni inandırım ki, etdiklərimizdən qürur duyuram. Nə etmişiksə yaxşı eləmişik. Ancaq məni incidən odur ki, Bozəhmədli kəndinin camaatı bizim hörmət və məhəbbətimizə layiq hərəkət etmir. Sən də işin içindəsən, dəfələrlə bizim adamlarla toqqaşıb, hörmətsizlik ediblər. Kalva İbrahim iki dəfə vurub baş-gözlərini dağıdıb, yenə də özlərinə yığılmırlar. Örüşü basdırıb otarırlar. Yenə taxıl zəmilərinə, otlaqlara, biçənəklərə həddən artıq ziyan vurmuşlar.

-Bilirəm, Hacı əmi, bunların hamısını bilirəm, - deyə İsmayıl söhbətin arasına girdi.

Hacı Sadıq:

-Bilirəm ki, bilirsən, niyə bilmirsən. Yəqin ki, heç bilməyən yoxdur. Biz abırı, həyanı gözləsək də onlar heç nəyə əhəmiyyət vermirlər. İndi də gecələr basıb kartof əkini sahələrini otarırlar.

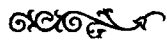
İsmayıl:

-Hacı əmi, onların bu hərəkəti məni çox narahat edir. Doğrusu, lap hövsələdən çıxarır. Belə çıxır ki, bunlar bizi adam yerinə qoymaq istəyirlər.

Hacı dərhal İsmayılın sözünü kəsdi:

-Yox, oğlum, o dərəcədə qəzəblənmək olmaz.

Hacı İsmayılın xasiyyətinə bələd idi. Bilirdi ki, belə məsələdə o, dözümsüzlük göstərə bilər. Odur ki, onu sakitləşdirməyə, təmkinli davranmağa çağırırdı.

-Biz onlarla qardaşlıq. Uzun illərdi bir yerdə yaylaq dövrü keçirir, düz-çörək kəsir, qohumluq əlaqələri qururuq. Ona görə elə etmək lazımdır ki, onlar bu bəd niyyətdən əl çəkib, bizə sataşmasınlar.

-Bəlkə bir dəfə yenə Telli Cəmilə anlatmaq lazımdır bu əhvalatları, – deyə İsmayıl Hacı'nın gözlərinin içinə baxdı. Həmişə sevinc, məhəbbət çağlayan bu gözlərdə indi o, bir narahatlıq və qəzəb gördü.

Hacı ağır-ağır dilləndi:

-Əlbəttə, demişəm. Ya bu söz o adamın özünə də çatmayıb, ya da əhəmiyyət verməyib. Ya da tapşırıq verib, onlar da bəli deyib, sonra əməl etməyiblər.

İsmayıl:

-Mənim bildiyimə görə, Telli Cəmil namuslu, mərd və yenilməz kişidir. Nə üçün o, belə hallara yol verir? Həm də sizinlə yaxın dost, həmişə hörmət görmüş bir adamdır...

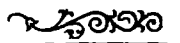
-Məni də düşündürən, incidən, rahatsız edən elə budur, İsmayıl, – Hacı dilləndi. – Mən inanmıram ki, Telli Cəmilin bu işdən xəbəri var. O, mərd kişidi. Belə şeyə yol verməz. Ancaq orda qanmaz, tamahkar çobanlar var, onların işidi. Dədələrimiz belə yerdə deyiblər: «Namərdlə aş yemişəm, aşı tövbə demişəm».

-İcazə versəniz, mən bu həyasızlığa son qoyaram! - İsmayıl ciddi bir tərzdə qartal baxışlarını Hacı'nın üzünə dikdi.

Hacı:

-Nə təhər son qoya bilərsən, oğul?

-Mən bizim örüşü basan sürüdən bir neçə heyvan vuraram, həm də çobanları gülləbaran elərəm, ağılları başlarına gələr.

-Bu bir az qorxulu şeydir. Birdən adama dəyər, qan düşər. Mən istəyirəm bu hadisə qansız-qadasız ötüşsün.

-Arxayın ol, Hacı əmi, mən bu işi qansız-qadasız yerinə yetirməyə söz verirəm.

-Heyvan ölümü mənim umurumda deyil. Lap cəriməsini verməyə belə hazırım. Ancaq gülləbaran məsələsində ehtiyatlı olmalısən.

Hacı İsmayılın qeyrəti, mərdliyi ilə yanaşı yaxşı atıcı olduğuna da əmin idi. Bilirdi ki, İsmayıl göydə sərçənin gözünə güllə atan mahir nişançıdır. Bilirdi ki, qonşu kəndlərdə də onu nişanda udan olmayıb. Demək Allah İsmayıla böyük igidliklə yanaşı yüksək cəsarət və qabiliyyət vermişdir. Onun atdığı güllə boşa keçməmişdir.

-Hacı əmi, mən heç vaxt ehtiyatsız hərəkət eləməyəm. Ancaq gözümüz görə-görə örüşümüzü basıb otarmağa, bizi saymamazlığa yol verə bilmərik!

-Elədir, İsmayıl, mən bilirəm ki, sən bu işə həm cəsarətinlə, həm də ağılnla son qoyacaqsan. Atalar demişkən: «elə edəcəksən ki, nə şiş yansın, nə kabab».

Mən sabah camaatın içində deyəcəyəm ki, örüşə İsmayıl baxacaq. Yəqin ki, bu söz yaylaq camaatına da çatacaq. Çünki onlar səni tanımamış deyillər.

İsmayıl:

-Oldu, Hacı əmi! Günü sabahdan örüşə çıxacağam. Bu arada çay-çörək gəldi.

-Bir tikə xörək yeyək, sonra gedərsən, - deyə Hacı inam dolu xoş bir əhval-ruhiyyə ilə İsmayılı süzdü.

İsmayıl evə bir qədər gec gəlmişdi. Bahar xanım narahatçılıqla onu gözləyirdi. Tez-tez həyəətə çıxıb yola-izə baxır, bir qədər dinşəyib, ətrafa boylanırdı.

Bahar İsmayılın ikinci həyat yoldaşıydı. Onlar evlənəli cəmi üç ay olardı. İsmayıl onu uşaqların anası Mələk xanım rəhmətə gedəndən bir il sonra, yeni həyat yoldaşının ili çıxandan sonra gətirmişdi. Əslində İsmayıl Baharı gənclik illərindən sevirdi. Lakin taleyin hökmü ilə onlar bir-birlərinə qovuşa bilməmişdi. Bahar xanım başqasına ərə getmiş, uşağı olmadığına görə boşanmışdı. Bundan sonra İsmayıl Baharla evlənmək qərarına gəlmişdi. Bahar uca boylu, mina gərdənli, geniş sinəli, iri gözlü, əsmər yanaqlı 30-32 yaşlarında gözəl bir qadın idi.

İsmayılı çox istəyirdi, onunla nəfəs alırdı. Söz düşəndə deyirdi ki, İsmayılın şahin kimi iti baxışlarını, ağ bənizini və yanağındakı qara xalını çox sevirəm. Bundan başqa İsmayılın igidliyi, dönməzliyi, qoçaqlığı da mənim qürur yerimdir. Qadınların: «İsmayilla dolanmaq, ona həyat yoldaşı olmaq da asan deyil, bunu bilirsənmi?» atmacalarına cavab verərək Bahar demişdi: «Hər şeyi bilirəm, ancaq o mənə nə eləsə incimərəm. Çünki sərt təbiətli adamı sevirəm»...

Bahar ayağının səsinə yenidən həyəətə çıxdı. Ay işığında İsmayıl indi daha yaraşlıq görünürdü. Quzu dərisindən tikilmiş başındakı papağın qabağını qamçının sapı ilə azca yuxarı qaldırıb atın cilovunu Bahar xanıma verib pəyənin ağzındakı ağacı göstərdi:

-Cilovu dirəyə keçir, sonra pəyəyə çəkərəm.

Bahar içəri keçib əlində su vedrəsi, dolça və qolunun üstündə dəsmal geri qayıtdı:

-Əl-üzünü yu, - deyə ərini təzəcə görürmüş kimi tərədən-dırnağa süzdü. İsmayıl indi onun gözündə daha əzəmətli, daha məğrur və qətiyyətli görünürdü. O, sevimli həyat yoldaşı ilə qürur duyurdu. Fəxr eləyirdi ki, belə bir adlı-sanlı, qoçaq, cəngavər, hamının barmaqla göstərdiyi igidin həyat yoldaşındır.

Bu düşüncələrlə yaşadığı anlarda İsmayılın cingiltili səsi eşidildi:

-Nə təhərsən, Bahar? Deyəsən məni çox gözləyib-sən? - deyə dilləndi. İş belədir, bəzən tez, bəzən gec gələcəyəm. Sən çox özünü yorma, rahat ol, öz işindən ayrılma.

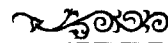
Bahar:

-Elədi, çox gözlədim. Hər gün beləyəm, sən gələne qədər rahat ola bilmirəm. Bu, mənim özümdən asılı deyil. Bir də ki, indi zamana çox dəyişib. Hər yerdə dərəbəylikdi. Hər yetən çiyindən bir berdanqa asıb düşüb yollara. Adamın ürəyinə hər şey gəlir.

İsmayıl əlinin suyunu dəsmalla quruluya-quruluya onun gözlərinin içinə baxdı. Baharın şövə kimi qara gözlərində ərən igidlərə məxsus bir coşqunluq, qələbəlik gördü, gülümsər bir tərzdə dedi:

-Mənə elə gəlir ki, sən qorxmaz, aslan kimi bir qadınsan.

-Düz tapıbsan, mən yeri gələndə heç nədən qorxmuram. Amma namərdlikdən, hiylədən və hiyləgərlikdən qorxuram. Ona görə dedim o sözləri. Mən bilirəm ki, səninlə üz-üzə gəlmək, döyüş meydanına çıxmaq hər kişinin işi deyil. Mən bilirəm ki, sən əyməsən əyil-

məzsən. Ancaq meydanda tək cə ər igidlər deyil, insan cildinə bürünmüş tülkülər də dolaşmaqdadır. Bunlar daha təhlükəli, daha qorxuludurlar.

İsmayıl Baharın ağılla-kamalla yürütdüyü fikirlərə heyran qalmışdı. İndi düşündü ki, doğrudan da Bahar mərd, cəsarətli eyni zamanda hər şeyi qabaqcadan görən qadındır. İsmayıl:

-Yəni demək istəyirsən ki, ər kişilər gələndə aslan kimi nərildəyib gəlir. Tülkülər isə üzünə gülə-gülə, ayağını çəkə-çəkə kürəyindən vurmağa gəlir...

-Bəli, elə də var.

İsmayıl əlini Bahar xanımın çiyinə qoyub, mehriban bir tövrlə içəri keçməyi məsləhət bildi.

-Çay-çörək, hər şey hazırdır, - deyə Bahar vedrəsini əlinə alıb evə döndü. İsmayıl xoş bir əhval-ruhiyyə ilə otaqdakı stolun ətrafına keçdi. Bahar xanım isə ev damına döndü. O, bişirdiyi xörəkdən stolun üstünə gətirdi. İsmayıl beçə qızartmasını xoşlayırdı. O, yenə də beçə bişirmişdi. Yanına da qızardılmış kartof və soğan qoymuşdu.

Bahar da gəlib onunla birlikdə əyləşdi. O, indi özünü dünyanın ən xoşbəxtlərindən biri sayırdı.

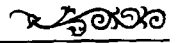
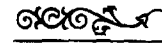
İsmayılın səsi onu ani olan duyğulardan ayırdı:

-Uşaqlar nə təhərdi? Yatıblar yəqin...

-Xalıqverdi ilə Ələsgər yatıb. Leyli də sən gələndə qədər evin işi ilə əlləşirdi.

-Leyli sənə kömək eliyirmi?

-Çox gözəl qızıdır. Hər işə özü qoşulur. Mən deməmişdən özü nə lazım olsa onu yerinə yetirir.

-Ona görə soruşdum ki, qız uşaqları anasını daha çox istəyir. Analarının yerinə gələn qadına bir cür baxırlar.

-Leylidə belə xasiyyət yoxdur. Elə bil ki, onun doğma anası mənəm.

İsmayılın üzündə bir təbəssüm oynadı. Hiss olunurdu ki, ailədə onu narahat edən məsələ qızı Leyli ilə həyat yoldaşının münasibətidir. Demək olar ki, İsmayıl bu xoş və səmimi sözləri çoxdan eşitmək istəyirdi.

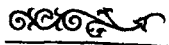
Leyli İsmayılın böyük uşağı idi. Onun Leyliyə olan ata məhəbbəti bu sözdən sonra daha da artdı. Ürəyində öz-özünə düşündü:

-Doğrudan da Leyli ağıllı qızıdır. Yaxşı bilir ki, anası Allahın əmrini yerinə yetirib, dünyadan köç edib. Anasının yerinə gələn qadının nə təqsiri var, nə də günahı...

-İsmayıl, sən çalış evə bir az tez gəl, mən sənsiz darıxıram, dincliyim, rahatlığım ərsə qalxır.

İsmayıl onun qumral gözlərinə baxıb, orda dəniz kimi təlatümlü və coşqun bir məhəbbət macərası gördü. İndi ona elə gəldi ki, o, heç vaxt Baharsız yaşaya bilməz. Ancaq kişilik qururu ona imkan vermədi ki, desin: «mən də səndən ötrü darıxıram». Ancaq yenə də ürəyindən keçənləri dolayısı ilə sevimli həyat yoldaşına çatdırdı:

-Bahar, mən də istəyirəm, evə tez gəlim, ancaq işim elədi ki, mən onu yarımçıq buraxa bilmərəm. Qoruğu basıb otarırlar, gərək onun qarşısını alasan. Vaxtında almasan camaata böyük ziyan vura bilərlər. Mənim fikrim belədir ki, hansı işi sənə tapşırıblarsa onu yerinə yetirməyə borclusan...

Bahar xanım ərinin ciddiyyətlə dediği bu sözün qətiyyətinə onun üzündən, gözündən oxuyurdu.

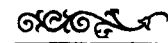
İsmayıl bir həftə idi ki, evə bir qədər tez gəlir, Baharın sarıqlı qolunu görüb həyəcan keçirirdi. Ürəyində gah özünü, gah da Baharı qınayırdı. Ancaq işdən keçmişdi. Allaha dua eləyirdi ki, güllə nə yaxşı başqa sevrə yerinə dəyməyib, əgər elə olsa vəziyyət başqa cür olardı.

Bir həftə idi ki, Bahar ev şəraitində dava-dərman olurdu. O, gah örtükdə yatır, gah da ayaq üstə az-az hərhlənirdi. Qolunu boynundan asmışdılar. Ağrısı hələ çox idi, bəzən göynəyir, sızıldayır, küt ağrı verirdi. Sınıqçılar deyirdilər ki, elə olmalıdı, çünki güllə sümüyü dəlib keçib.

Baharın yarasında ot bitkilərindən istifadə olunurdu. Başlıca dərman vasitəsi «Qara ot» deyilən yonca bitkisi idi. Deyirdilər ki, bu bitki yaranı həm tez bitişdirir, həm də çirki təmizləyir. «Qara ot» qoyulan yarada mikrob məhv olur. Sonralar da fəsad vermir.

Axşam sürü çöldən qayıdanda qonşu Ələkbər bir dəstə «Qara ot» gətirdi. Dedi ki, ot biçini vaxtı kərənti ələ-ayağa toxunub kəsəndə bu otdan döyüb qoyurlar, yara ikicə günün içində sağalır. Eşitdiyimə görə, Loğman Hacı Nağı da bu bitkidən dərman kimi çox istifadə eləyir.

İsmayıl bu axşam evə tez dönmüşdü. Sir-sifətindən hiss olunurdu ki, o, peşmançılıq keçirir. Çünki İsmayılı yaxından tanıyanlar bilirdi ki, nə qədər hirsli, qəzəbli olsa da bir o qədər də səmimi, kövrək və ürəyi yumşaq adamdır.

İsmayılın evə gəldiyini görüb əmisi oğlanları Hacı Hüseyin oğlu Məmməd, Ələkbər oğlu Məhəmməd, qonşular Hüseyin oğlu Oruc, Əli oğlu Salman da gəlmişdi. Onlar həyətdə oturdular. Yay axşamı idi. Əsən sərin meh «Çal»dan götürdüyü kəkotu ətrini adamların üstünə səpirdi. Xoş bir mənzərə hökm sürürdü. Hacı Kazım əlindəki əsanın tutacağına çənəsinə söykəyib məzəmmətlə İsmayıla dedi:

-Bu nə hərəkətdi, eləyirsən? Gəlinin nə günahı var sən onun qolunu güllə ilə yaralayırısan... Otuz yaş keçib sən hələ də uşaq hərəkəti eləyirsən!

Kalva İbrahim sözün arasına girdi. Yarızarafat, yarıciddi dedi:

-Atalar deyib ki, ağıl yaşda olmaz, başda olar. Əgər bunun ağı varsa niyə Dəli İsmayıl deyirlər?

İsmayılın dodaqları qaçdı:

-Bə sənə nə deyirlər? Heç özündən danışmır, - deyər Kalva İbrahimə baxdı.

-Mənə də Dəli İbrahim deyirlər. Mən də sənə kimi...

Məmməd zarafatından qalmaqda:

-Elin gözü tərəzidi. Ağıllını da, dəlini də zərgər kimi seçir, təsdiqləyir, sonra ad qoyur. Ona görə də bu adlar siz əmioğlulara yapışdırılıb. Dəli İsmayıl, Dəli İbrahim.

Söz hamını tutdu. Hamı qəhqəhə çəkib güldü. Kalva Məhərrəm söhbəti canlandırdı:

-Kalva İbrahimin bir həftə əvvəl tutduğu işdən xəbəriniz varmı?

Hacı Kazım dilləndi:

-Xeyr, heç nə bilmirəm.

-Onda qulaq asın, mən danışım, siz ləzzət alın, - deyə Kalva Məhərrəm sözünü davam etdirdi. - Şorca malakanları «Qara quzey»in dibində arabalarına ot yükləyirlərmiş. Bu vaxt Kalva İbrahim gəlib buraya çıxır. Malakanlar zarafata keçir, ağbulaqlılara sataşırlar.

Kalva İsmayıl:

-Sataşib nə deyiblər?

Kalva Məhərrəm:

-Malakanlar bilməyiblər ki, Kalva İbrahim zarafatdan qəzəblənə bilər. Onlar deyiblər ki, ay İbrahim, ağbulaqlılar deyilənə görə bir qonağa xəşil veriblər. İndi ağbulaqlılara xəşilli deyirlər.

Bu söz Kalva İbrahimi özündən çıxarır. Qayıdır ki, Göyçədə ağbulaqlının qonaqpərvərliyi danışılır, siz də ayama qoyursunuz.

Malakanlardan biri qəhqəhə çəkib gülə-gülə:

-Biz qoymuruq ey adı, qonşu kəndlər də belə deyirlər, - deyə dişini ağardır.

Kalva İbrahim qəzəbini içində boğaraq:

-Nə deyirlər? Deyirlər ki, qonağa xəşil veriblər?

Malakan yenə dişini ağardıb deyir:

-Bundan sonra ağbulaqlılara xəşilli deyəcəklər.

Kalva İbrahim malakana yaxşı bir sillə qoyur. Malakan yerə döşənir. Bundan sonra o birilərinə tərəf yeriyərək birini də vurub yıxır. Dörd nəfər olublar. İkisi dil-ağız eləyirlər ki, ay İbrahim, zarafat elədilər, burda nə var, hirslənmə.

Kalva İbrahim deyir:

-Arabaları sürün Ağbulağa, sizə qonaqlıq verəcəyəm!

Malakan başlayır yalvarmağa:

-İbrahim, bir zarafat oldu getdi.

-Zarafatın dalı var, - deyə Kalva İbrahim arabaları sürdürür öz qapısına. Malakanları oturdur pəyə otağında. Səlvi bibiyə deyir, ana, bir qazan xəşil bişir. O da gətirir bir qazan xəşil bişirir. İbrahim gətirir qoyur malakanların qabağına, - Yeyin, xəşil budur. Bu qazanı neçə ki, qurtarmayıbsınız sizi buraxan deyiləm.

Malakanlar nə qədər yalvarsa da iki gecə-gündüz buraxmayıb. Xəşili onlara yedirdib, sonra azad eləyib. Deyib gedin, bir də belə qələt eləməyin. Malakanlardan biri gülə-gülə:

-Bilsək ki, yenə belə yağlı-qurutlu, dadlı xəşil verəcəksən, dilimizi özümüze qoya bilmərik.

Kalva İbrahim şorcalıların başına bu oyunu açıb.

Kalvayı Məhərrəm söhbəti bitirib əlavə etdi:

-İndi deyın görüm İsmayıl Kalva İbrahimin tutduqları iş arasında fərq varmı?

-Fərq var. Biri güllə dili ilə, birisi yumruq dili ilə danışır.

Kalva İbrahim:

-Vallah, mən İsmayıldan insafliyam. Onlar bu zarafatı İsmayıl etsəydilər tufəng işə düşə bilərdi.

Əmioğlular və qonşular həmin axşam xeyli oturdular, deyib-güldülər. Ancaq hamı, hər kəs İsmayılı qınadı, tənbeh elədi. İsmayıl söz verdi ki, bir də belə hövsələsiz, səbrsiz iş tutmayacaq. Sonda bu sözləri deməyi də unutmadı:

-Ancaq onu da deyim ki, mən qadının özbaşınalıq etməsinə yol vermərəm. Qadın xam ata bənzər, onun hürüyünü uzatdın, cilovunu buraxdın, o, bir də hürüyə girməyəcək, cilovu başına taxmağa imkan verməyəcək.

İsmayıl bir neçə gün idi ki, yaylaq sürülərini diq-qətlə izləyirdi. Hətta çobanlar gecələr də qoyun sürüləri ilə biçənəkləri və taxıl zəmilərini basdırırdılar. Ancaq qoruq İsmayıla tapşırıldı bəri hələ elə bir pozuntuluq olmamışdı. Amma buna görə arxayınlaşmaq olmazdı. Bir qədər əvvəl Kalva İbrahim onların qabağına çıxdı, dost-qardaş kimi xahiş elədi ki, ziyənçilik etməyin. Sonra nə oldu. Əməl etdilərmi, yox. Yenidən örişə ziyan vurdular. Səbri daşmış Kalva İbrahim ziyankarların dərslərini verdi. Dörd çobanı qanına buladı. Hamı belə düşünürdü ki, bundan sonra onlar öz sahələrindən kənara çıxmıyacaq, qonşularına ziyan verməyəcəklər. Lakin bu da onlara dərs olmadı.

Buna görə də İsmayıl bu məsələyə son qoymaq üçün gecə-gündüz at üstündə sahədən sahəyə keçir, dərədən-təpədən nəzarət edirdi.

Lakin çobanların da öz məqsədi var idi. Onlar otardıqları sürünün tox olmağı, gümrahlığı üçün, yaxşı süd verməsi üçün bütün vasitələrə əl atmağa çalışırdılar. Hayıf demədən taxıl zəmilərini otarırdılar, tək qoyunlarının qarnı tox olsun...

İsmayılın ata-baba qonşusu olan Əli oğlu Ələkbər çobanlıq edirdi. Onlar ailəliklə bir-birilərinə bağlı insanlar idilər. Ələkbərin kiçik qardaşı Salmanın yeniyetmə vaxtı idi. Salman Ələkbərin işi olanda, ələxüsüs bazar günləri qardaşı Çəmbərək bazarına heyvan satmağa gedəndə qoyuna gedərdi. Bəzən də İsmayılın böyük oğlu Xalıqverdinə özü ilə aparardı.

Həmin vaxt Salmanın 14-15, Xalıqverdinin isə 8-9 yaşları olardı.

Yenə bazar günlərindən birində İsmayıl da, Ələkbər də Çəmbərək bazarına getmişdilər. Həmin dövrdə Çəmbərək bazarı ən məşhur bazarlardan biri idi. Bu bazara yaylaqda olan elat adamları-Gəncə, Eldar, Şəmkir, Tovuz, Qazax, Qarabağ camaatı alış-veriş üçün çıxardı. Burada başlıca alver heyvan bazarında olardı. Bununla belə zərgərlər, dəmirçilər, dülgərlər, dərzilər, papaqçılar işlərdi. Bazarın çayxana və yeməxanalarını Şınıxdan olan iş adamları idarə edirdilər. Bir tərəfdə kababçılar, bir tərəfdə cızbız, piti, xəngəl bişirənlər müştəriləri gözləyirdilər. Hər tərəfdən kababın, pitinin xoş ətri gəlirdi. Bazar çox qələbəlik olurdu. İnsan əlindən tərpənmək olmurdu.

Bazar Çəmbərək kəndinin güneyində «Tərsə» çayın qırağında idi. Mal-qara, qoyun-quzu çox olanda Şınıxın yalına-Mormora doğru bazar genişləndirdi. Bir tərəfə qoyun-quzu, bir tərəfə at-eşşək, bir tərəfə iri buyuzlu heyvan çıxarılırdı. Toyuq-cücə bazarın mərkəzi hissəsinə qismən yaxın yerdə olurdu.

İsmayıl bazarda Ələkbərlə görüşdü.

-Nə yaxşı gəlmişdin? - deyə Ələkbərdən soruşdu.

-5-6 satılacaq heyvan vardı, onu gətirmişdim, - Ələkbər dilləndi.

-Sata bildinmi?

-Satdım.

-Qoyuna kim gedib?

-Salmanı göndərmişəm. Tapşırıram, özüm də indi oraya gedəcəyəm.

-Mənim də işim varıydı gəldim. Arançılar bilsələr ki, örüşdə deyiləm. Örüşü basıb otaracaqlar.

-İsmayıl, onlardan mən də şübhələnmişəm. Deyəsən şəh götürülməmiş «Qaravul damı»nın bükənəcəyində olan yerləri otarırlar. Çünki ora basırıqdı, hər yerdən görünür.

Onlar sağollaşib ayrıldılar. Ələkbər «Darama»nın başına sürünün yanına qayıtdı.

İsmayıl bazarlıq işlərini görüb, yer-yemiş aldıqdan sonra kəndə qayıtdı.

Axsaq qoyun sürüsü kəndə dönəndən sonra Ələkbər İsmayıl ilə görüşdü.

-Mən bazardan dönəndə yolumu «Pir»in ətəyindən saldım. Dediym həmin yerləri onlar otarırlar. Bu gün də otarıblar.

İsmayıl heyrtlə:

-Mən bu qədər diqqətlə izləyirəm, bəs niyə görə bilmirəm?

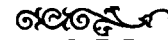
Ələkbər:

-Uzaqdan baxmaqla dəqiqləşdirmək olmaz. Onlar sürünü obadan çıxaranda «Qarapapağ»ın döşü ilə Malğanın yerinə tərəf sürürlər və izi itirirlər. Sürü gözdən daldalanan kimi ağzını çevirib «Qaravul damı»nın arxasındakı yerlərə tökürlər. Otarıb yenə öz yolları ilə arxaca dönürlər.

-Oranı hardan nəzarətə götürmək olar?

-Ora «Dəvə gəzdəyi»ndən aydın görünür. Sabah mən sürünü «Yemilqara»nın başına aparacam. Sən də sürünün arxasınca gəl oraya.

-Oldu, - deyə İsmayıl hikkə ilə dilləndi.

Sübh tezdən İsmayıl «Yemilqara»nın başında idi. Çox çəkmədi ki, Ələkbərin sürüsü də dərədən buraya çıxdı. Qonşular salamlaşib görüşdülər. Ələkbər «Dəvə gəzdəyi»nin qayasını göstərdi:

-Mən yoxlamışam. Həmin o yerlər oradan daha yaxşı görünür.

Onlar bir qədər aralıda olan «Dəvə gəzdəyi»nin qayasına tərəf endilər. Bura İsmayılın xoşuna gəldi:

-Ta obadan başlamış, çobanların gizli yoluna qədər hər yeri güzgü kimi göstərir.

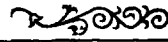
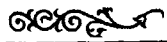
Aradan yarım saat keçməmiş sürü arxadan çıxdı. «Dəvə gəzdəyi» ilə «Böyük dağ»ın arasında bir dərə var idi. Bu dərə «Darama» aşırımında bitirdi. Dərənin bu döşündən o biri döşünü aydın görmək üçün «Dəvə gəzdəyi» deyilən gəzdəyi və onun haça qayasını səngər seçmək çox əlverişli bir mövqe idi.

Sürü dağın döşü ilə irəliləyirdi. Artıq hər şey aydın idi. Zıncırovlu təkə sürünü taxıl zəmisinə tərəf çəkirdi. İsmayıl buradakı mövqeyini təyin edib dedi:

-Ələkbər sən sürünü «Yemilqara»nın içinə endir, dikdə qoyma. Mən onların sürüsünü vuracam. Onlar da bu sürünü vura bilərlər.

Ələkbər tez sürünün yanına qalxıb qoyunları dikdən dərəyə endirdi.

İsmayıl gözləyirdi ki, sürü taxıl zəmisinə bir qədər yaxınlaşsın. Mənzil aralı olsa da İsmayılın iti gözləri qarşısında aydın bir mənzərə yaranmışdı. İri buyuzlu, iri gövdəli təkə zıncırovunu silkələyə-silkələyə taxıl zəmisinə tərəf qaçmağa başladı. Qoyun sürüsü də onun arxasınca götürüldü. Artıq İsmayılın beşaçıları hədəfə tuşlanmışdı. Barmağı tətikdə oynamağı ilə təkə kəllə

mayallağ aşdı. Çobanlar iki nəfər idilər. Biri sürünün arxasınca, o biri böyrü ilə gəlirdi. Böyrü ilə gedən çoban tez qaçıb özünü təkəyə yetirdi. Gördü ki, ölür, tez başını kəsdi. Qoyun güllə səsinə hürküb dağılışdı.

Çoban qamətini düzəltməyə macal tapmamış güllə yenidən açıldı. İri gövdəli bir qoç da yerə yığıldı. Çoban bıçaq əlində həmin qoçun yanına qaçarkən dalbadal daha iki güllə açıldı. Təkənin, dörd qoç və qoyunun leşi yerə dökünmüşdü. Arxadakı çoban obanın adamlarına tərəf üz tutub bağırdı:

-Ay camaat, sürüyü qırdılar, tez gəlin! Tez gəlin, qırdılar! Bir nəfər atlı, çiyində tufəng qabaqda arxasınca da əli zopalı, yabalı, dirmıqlı böyük, uşaq, qadın axıb hadisə yerinə tərəf gəlirdi. Atlı buraya birinci çatdı. Onun çiyində yapıncı, başında papaq vardı. İsmayıl yəqin etdi ki, bu adam Telli Cəmil ola bilərdi. O, əlində atın yüyənini tutaraq, bir əlində tufəngi havada oynadırdı.

İsmayıl atın ayağı altı güllə dökəməyə başladı. Dalbadal açılan güllələr torpağı atının başına sovrurdu. O, tozdan-dumandan qarışmışdı. Bilmirdi ki, neyləsin. Atı bir az kənara sürüb sıçrayıb yəhərdən aşağı endi. Hamı dinşəyib qalmışdı. Hardan açılırdı bu güllə, İlahi? Obanın ağsaqqalı da bu gülləbarana məəttəl qalmışdı. Ömründə belə bir sıxıntıya məruz qalmamışdı, ömründə onun itinə də daş atan olmamışdı. Ancaq nəinki onun sürüsünü güllələyir, hətta özünü güllə yağışına tuturdular.

İndi o, düşünürdü ki, bu adam kimdisə onu vurmaq istəmir. Ürəyində deyirdi: «Nə olsun Telli Cəmil sənənin bu qədər adın-sanın var, sənə də dərs verən

oğullar yox deyil. Ağbulaqlılar bizə çox hörmət qoydular, amma bizimkilər o hörməti itirdi. İndi hörmətin qarşılıqlı olmasını bizə başa salmaq istəyirlər. Yəqin bu tədbirin məsləhətçisi hörmətli ağsaqqal Hacı Sadıq, icraçısı isə Dəli İsmayıldır. Dəli İsmayıldan başqa mənim sürümə və mənim özümə güllə atan olmazdı. İstəsə məni vurardı da. Vurmadı, vurmaz da...

Qəfildən onun titrək və zabitəli səsi eşidildi:

-Sürünü çəkin arxaca. Hamı geri dönsün. Cəmdəkləri də yerdən götürün!

Obanın adamları və sürü geri döndü. İsmayıl həmin gün axşama kimi «Dəvə gəzdəyi» və «Yemilqara» sahəsində dolaşdı. Ələkbərlə görüşdü.

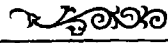
Ələkbər əlini Dəli İsmayılın kürəyinə vurub dedi:

-Halal olsun, qonşu! Çox cəsərlə və ustalıqla onlara dərs verdin. Mən hər şeyi maraqla izləyirdim. Qorxurdum adama-zada dəyər. Şükür olsun ki, həm işimizi gördün, həm də bu iş qansız-qadasız ötüşdü!

İsmayıl gözlərini uzanıb gedən sonsuz üfüqlərdəki məchul bir nöqtəyə zilləyib dedi:

-Mən adam vurmazdım. Onları düzgün yola çəkmək üçün belə edirdim.

1828-ci ildə İrəvan torpaqları və onun ətraf mahalları Rusiyanın işğalı ilə əlaqədar olaraq erməniləşdirilməyə başladı. İrandan, Türkiyədən gətirilən ermənilər başdan-başa oğuz türklərinin yaşadığı indiki Ermənistan ərazisinə gətirilirdi. Bununla bəhəm bu ərazinin aborigen əhalisi olan türklər sıxışdırılıb çıxarılır, müxtəlif təzyiqlərə məruz qalırdı.

Geniş əraziyə malik olan Göyçə mahalı da Rusiya dövlətinin və erməni başçılarının diqqət mərkəzində idi. Ermənilərin yerləşdirilməsi işini onlar əvvəlcə Kəvər və Gözəldərə bölgəsində həyata keçirməyə başladılar. Daha sonra isə Göyçənin Basarkeçər və Çəmbərək bölgəsinə əl atdılar. Ermənilərin planına görə Gədəbəy rayonu ərazisində yerləşən Başkənd kəndinin erməniləri bölünüb Toxluca, Ağbulaq, Ağcaqala torpaqlarında yerləşdirilsin.

«Dəlmə» sərənəsi Toxluca ilə Ağbulağın ölüşündə olan geniş bir ərazi idi. Bu ərazidə kənd salmaq fikrini ortaya atan Başkənd erməniləri toxlucalılardan ağır cavab aldılar. Cığal Həsənin və Topal Orucun dəstələri erməniləri vurub ərazidən çıxardılar. Ermənilərə bir neçə insan itkisi ilə başa gələn bu oyun sona yetdi. Bundan sonra onlar Toxlucanın deyil, Ağbulağın ölüşündən torpaq sahəsi istədilər. Bu torpaq sahəsi də «Dəlmə» ilə baş-başa, Ağbulağın «Düz sərənə» sahəsi idi. Ermənilərin bu məsələni ortaya atması Ağbulaq camaatını çox narahat edirdi. Hər kəs bir cür yozur, yorumlayırdı. Ağsaqqallar işə səbrlə, təmkinlə yanaşmağı məsləhət görsələr də dəliqanlılar «ya öləcəyik, ya da öldürəcəyik, amma torpaq verməyəcəyik» hikkəsi ilə yaşayırdılar. Hətta Dəli İsmayıl belə bir atalar sözü də işlətməmişdi: «Qanan özü eləyər, abırsızı döy elət!»

Hacı Sadıq tək başına iş görməyi sevməzdi. Nə olur-olsun ağsaqqallarla məsləhətləşər, ortağ bir məxrəcə gələrdi. Hacı Hüseyn möhkəm xəstə idi, yorğandöşəkdə yatırdı. Yenə də Hacı Sadıq kəndin bu müdrik ağsaqqalını görmək üçün yanına getdi, məsələni ona danışdı. Hacı Hüseyn ağıllı və səxavətli insan idi.

Başının altındakı yastığı irəli çəkib ona qoltuğlandı. Sonra ağır-ağır dilləndi:

-Ay Hacı, Allah atana rəhmət eləsin. Sən qabağa düşməsən çox pis hadisələr baş verə bilər, – deyə Hacı Sadıqın üzünə baxdı. Bir qədər sözünə ara verib fikrini çatdırmağa çalışdı. – Görürsən ki, mən də nə haldayam, sizə də kömək əli uzada bilmirəm. Erməni yenə quduzlaşıb, yenə qan axıtmağa bəhanə gəzir. Sən çalış bir təhər bu işi rədd elə. Silahla iş aşmaz. Hökumət də onların yanında.

Hacı Sadıq:

-Tiflisə getmək istəyirəm. Torpaq komitəsində adam tapıb bu işi bir yana qoya bilsəm, bəlkə bu fırtınadan qurtara bilək. Yoxsa camaat böyük xata ilə üzleşə bilər.

-Hacı, - deyə Hacı Hüseyn asta-asta dilləndi, - düz düşünürsən. Oraya xeyli pul lazımdı. Bizdən də pul götür. Mən Məminədə tapşıraram, sənə çatdırar.

-Atana Allah rəhmət eləsin Hacı, sən həmişə də belə işlərdə səxavətini göstəribsən. Bu dəfə lazım deyil, hamısını özüm eləyəcəyəm. Pul var, hazırlaşmışam. Bir-iki günə yola düşəcəyəm.

Hacı Hüseyn:

-Camaatı sakitləşdir. De ki, Hacı sizi səbrli olmağa çağırır. Ataların bir sözü var: «Daş atdı alma sala, atdığı daş başına düşdü». Elə etmək lazımdı ki, daş alma salmaq istəyənin başına düşsün.

Onlar xudahafizləşib ayrıldılar. Hacı Sadıq iki gündən sonra Qazaxa, oradan da Tiflisə yola düşdü.

Hacını Tiflisə aparən at arabası Dilicandan gətirilmişdi. O, kəndin hörmətli cavanlarından biri olan Məşədi Əhmədi də özü ilə birlikdə götürmüşdü. Hacı-

ya Tiflisi yaxşı tanıyan, canişinliyin yerini bilən, qoçaq bir adam lazım idi. O, bu işi Qazaxda həll etdi. Onun istədiyi adamla görüşdü. Həmin adam bu işləri düzüb-qoşa biləcəyinə əminliyini bildirdi.

Hacı Sadıqın Tiflisə gedib-gəlməsi cəmi bir həftə çəkdi. Bir həftədən sonra o, Ağbulağa döndü. Bu müddət ərzində camaat böyük həyəcanla onun gəlişini gözləyirdi. Nəhayət həmin darıxdırıcı, üzücü günlər arxada qalmışdı.

İndi camaat Hacıнын nə deyəcəyini, nə xəbərlə gəldiyini gözləyirdi.

Hacı hələlik heç nə demirdi. Təkcə onu deyirdi ki, hökumət adamları gələcək, yeri ölçəcək, kənd camaatının payını verəcək. Əgər normadan artıq olsa kəsib onlara da verə bilərlər...

Camaat yenə də təşviş içində yaşayırdı. Biri deyirdi ki, erməni bu işi qurmamış irəli durmazdı. Digəri isə əşi, Hacı hər şeyi düzəldib gəlib, - deyirdi. Hər ağızdan bir avaz gəlirdi. Hamı yerölçənin gələcəyi günü səbrsizliklə gözləyirdi. Bir neçə gündən sonra məlum oldu ki, torpaq şöbəsinin yerölçənləri «Darama»nın başında bizimkiləri gözləyirlər. Onların yanında dörd nəfər də Başkənd ermənisi var.

Hacı Sadıq, Hacı Kazım, Kalvayı Nəsim, Kalvayı Rza atlanıb «Düz sərnə» sahəsinə yola düşdülər. Onların ardınca da iyirmidən artıq ağbulaqlı cavan atın belinə qalxdı. Dəli İsmayıl, Ağakəşi oğlu Bayraməli, Camal oğlu İbrahim, Ələkbər oğlu Allahverdi, Kalva Abbas oğlu Yolçu, Kalvayı Bayram, Məşədi Məcid də vardı.

Hacı Sadıq və yoldaşları qonaqları «Darama»nın başında qarşıladılar və «Düz sərnə»yə tərəf bələdcilik etdilər.

Ağbulağa məxsus torpağın arası müəyyənləşdiriləndən sonra yerölçənlər işə başladılar. Demək olar ki, «Dağ» sərnəsində olan Ağbulaq kəndinin örüşü dörd gün ərzində ölçülüb hesablandı. Beşinci gün yerölçən belə bir sənədə imza atdı: «Ağbulaq kəndinin «Dağ» sərnəsindəki torpaq sahəsi ölçülüb hesablandı. Əhalisinin sayına görə mövcud torpaq sahəsi Ağbulaq camaatından alınma bilməz. Ancaq camaatın özünə yetərlidir».

Ermənilər kor-peşman geri döndülər. Ağbulaq camaatı isə sevinc içində kəndə qayıtdı.

Danışdırlar ki, Hacı Tiflisdə bir kisə qızılı, pulu yerölçənin həyat yoldaşına çatdırıb və deyib:

-Ermənilər sizə bir neçə baş inək verməyi vəd edib. Ancaq mən sayca daha çox inəyi bu torbaya doldurub gətirmişəm.

Camaat Hacı Sadıqın razılıq əlaməti olaraq təşəkkür etmək istəyirdi. Öz minnətdarlıqlarını çatdırmaq istədikdə Hacı gözdən daldalanırdı. Nəhayət bir neçə gündən sonra Hacı «kəndin içi» deyilən yerdə xeyli adamla görüşdü. Camaat dərhal onu əhatəyə aldı. Hamı ona dua eləyir, can sağlığı arzu edirdi, kimisi də atasına rəhmət oxuyurdu. Hacı bu duadan, bu təşəkkürdən sıxılırdı. O, başının işarəsi ilə razılığını bildirib dedi:

-Ağbulaq camaatı, siz heç nədən narahat olmayın. Mən xərc çəkib qoyduğum pul bu torpaqdan qazanılıb. İndi o torpağın uğrunda da xərclənir. Torpaq üçün çəkilən xərc itməz. Hər şeydən əvvəl bu torpaq mənim namusum, şərəfim, çörəyim və suyumdur..

Ağbulaqda ot biçininin qızgın çağı idi. Hər kəs öz biçənəyində ot biçir, biçilmiş otu yığır, xotmaya vururdu. Demək olar ki, kənd camaatı bütövlükdə «Dağ sərnəsi» adlanan yerin ayrı-ayrı sahələrində iş başında idi. İsmayıl da biçənəkdə işləyirdi. O, «At ağılı» sərnəsindəki yerində iki gün əvvəl biçdiyi otu Bahar xanımınla birlikdə toplayıb xotmalayırdı. Bahar xanım çox işgüzar, yorulmaq bilməyən cəngavər bir qadın idi. İsmayıl biçənəkdə olmayanda hər işi o özü görürdü. Bəzən kərənti götürüb ot çalır, bəzən layları çevirib qurudur və toplayır, bəzən də dırmıq çəkirdi.

Bahar xanım İsmayılı çox istəyirdi, onun çox işləməsinə də ürəyində qəbul edə bilmirdi. «Sən işinlə-gücünlə məşğul ol, mən özüm eləyəcəm» deyirdi. Ancaq İsmayıl qadını işlədib özü boş-bekar gəzən adamları sevməzdi. O cümlədən, özü də heç vaxt belə şeyə yol verməzdi. O, iş üstündə olmayanda Bahar xanım kişi işinə də, qadın işinə də girişirdi.

Əfruz xanımgil də iş üstündəydilər. Onlar İsmayıl-gildən bir az aralı - «Dəlmə» sərnəsində ot toplayırdılar. Bu gün tez qurtarıb evə gedəsi oldular. O, üç nəfər qonşu qadınla birlikdə idi. Gedəndə yolunu İsmayılğilin yanından saldı. İsmayıl zindanda kərənti döyür, Bahar xanım süfrə açırdı. Günorta yeməyinin vaxtı idi. Əfruz xanım:

-Yorulmuyasınız, qardaş, - deyə dilləndi.

İsmayıl:

-Xoş gəldiniz, nə yaxşı işdən çıxıbsınız?

-Bu günkü işimiz qurtardı. Sabah gələcəyik, - Əfruz cavab verdi.

Bahar xanım:

-Əfruz bacı, oturun bizimlə günorta yeməyi yeyin, sonra gedin.

Əfruz xanım özünəməxsus yapışıqlı, bir az da cingilti bir səsle:

-Halalınız olsun, yeyin. Biz çörəyimizi yeyib gəlmişik.

Əfruz xanım baxışlarıyla İsmayılı süzüb ciddi bir tərzdə dedi:

-Tüfəngin hanı, gətirməyibsən?

İsmayıl onun nə dediyini anladı:

-Elə bir şey olarmı ki, İsmayıl tüfəngsiz olsun?

-Gözümə dəymədi, - ona görə soruşdum.

-Narahat olma, tüfəng də üstümdədi, patrondaş da... Bilirəm sən niyə soruşursan. Yolçu iki gün bundan əvvəl sənə verdiyin cavabı mənə demişdi. Özün təfsilatı ilə söylə görüm.

Əfruz xanım qardaşı ilə üzbəüz dayanıb əsmər yanaqlarındakı qəzəbi gizlətməyə çalışsa da mümkün olmadı. İndi onun gözlərindən bir intiqam hissi boylanırdı. İki gün əvvəl Sarı Kərimin ona dediyi sözlər onu parçalayıb didirdi. Nəhayət açıldı:

-İsmayıl, mənə elə gəlir ki, sən Sarı Kərimlə haqq-hesabı çürütməlisən!. Səbr yaxşı şeydi, ancaq onun da həddi var!

İsmayıl:

-Sən Kərimlə harda qabaqlaşdın?

Əfruz:

-«Araba uçan»da.

-Təfsilatı ilə danış.

-Mən işdən evə döndürdüm, yenə də bu qonşu qadınlar mənimlə birlikdə idilər. «Araba uçan»da bir gördüm üç atlı gəlir. Onlar bizə çatanda birini tanıdım, ikisini yox. Tanıdığım adam Sarı Kərim idi. Atının başını çəkib ədalətli bir tərzdə dedi:

-Qardaşın hardadı?

-Neyləyirsən? - deyər cavab verdim.

-Get kilim göndər, qardaşının meyidini sərməyə gedirik. Kilim göndər ki, cəsədini büküb aparasınız. Mən qürurumu pozmadan ona cavab verdim:

-Siz özünüzlə kilim götürübsünüzmü?

Kərim:

-Biz? Biz kilimi neyləyirik?

Mən cavab verdim:

-Kilim sizə lazım olacaq. Bəs sizin cəsədinizə bükməyə lazım deyilmi?

Sarı Kərim istehza ilə:

-Bizim?

-Bəli, sizin! - deyər qətiyyətlə cavab verdim və sözü mü davam etdirdim. - Əgər sənin öldürmək istədiyin adam mənim qardaşım İsmayıldisa sən onu öldürə bilməzsən! Ona görə özünüzlə kilimi siz götürün. Çünki İsmayıl öldürməmiş ölməz!

İsmayıl Əfruz xanımı dinlədikdən və kəlməsini safçürük etdikdən sonra gülümsəyərək dedi:

-Bacı, sən hər nə var deyibsən. Özü də çox düz deyibsən. Sənin qardaşın öldürməmiş ölməz! Bir də ki, məni Allah qoruyur, saxlayır. Çünki mən təqsirsizəm. Mənim heç bir günahım, suçum yoxdur. Hər hansı istəməyən bir adam məni şər-böhtan yağışına tutmaq-

la deyil ki, Allah-təala göydən baxır. Allah da bilir ki, mən heç bir günahın sahibi deyiləm.

Bəlkə də Ulu Yaradan qabaqcadan müəyyən edib ki, mən böhtanla, şər-şamata ilə üzləşəcəyəm. Ona görə də mənə bu qədər güc-qüvvə, bacarıq, cəsurluq verib. Bu da Tanrının öz istəkli bəndələrini sınağa çək-məsi və onları çətinliklərdən üzuağ, alnıaçıq çıxarması ilə bağlıdır.

-Əfruz, bilirəm siz iki bacı-sən və Hava da dönməz, əyilməz, yeri gəlsə silah əldə döyüşə atılacaq adamlarsınız. Amma Allahım mənə tək vuruşmağı həvalə edib!

-Mənə güllə atan deməz ki, mən İsmayıl güllə atacağam! Çünki güllə atan bilir ki, gülləsi İsmayıl dəyməsə vay halına. Çünki İsmayılın gülləsi boşa keçməyəcək!

Əfruz xanımın Sarı Kərimə verdiyi cavab kəndə yayılmışdı.

Deyirdilər ki, doğrudan da aslanın erkəyi, dişisi olmaz. Aslan elə aslandı. İsmayılın da bacısı İsmayıl kimi olmalıdı.

Hətta bir gün əvvəl Sadıq kişi Sarı Kərimi ətəyinə yığıdığı daşla qabağına qatıb teyləyib:

-Sən İsmayıldan az danış. Günahsız bir insanın qararasınca nə qədər danışmaq olar?! - demişdi.

Həmin günlərdə Rzaqulular tayfasının ağsaqqalları İsmayıl ilə toplaşmışdılar.

Kalva İbrahim, Hacı Hüseyin oğlu Məmməd, Kalva Məhərrəm, Ələkbər oğlu Allahverdi, Kalva Abbas oğlu Yolçu sanki dəmir yeyib göyə püskürüdürlər.

Tayfanın ağsaqqalları Hacı Hüseyn, Kalva Abbas, Alı, Mozu Sadıq cavanları təmkinli olmağa, səbrlərini itirməməyə çağırırdılar.

Onlar İsmayılın bu məsələni sakit tərzdə qarşılamayacağını bilirdilər. Ona görə də daha çox İsmayıla öyüd-nəsihət verməyə çalışırdılar.

Məşədi Molla Həsən kişinin evi Ağbulağın qərb tərəfində, kəndin girəcəyində idi. Böyük ev damları, geniş, işıqlı otaqları vardı. Onun evi həmişə qonaqlı-qaralı olardı. Çox vaxt qonşu kəndlərə gedən yolçular Məşədi Molla Həsən kişinin evində gecələrdi.

Məşədi Molla Həsən elin-obanın hörmətini qazanmış inamlı, imanlı din xadimlərindən biri idi.

Şəmsəddin elinin elat camaatı Ağbulağın və Göyçənin üstü dağlara yaylağa çıxardı. Həmişə yaylağa qalxanda və geri dönəndə Məşədi Molla Həsənin evinə dəyməmiş ötməyən aran ellərinin tanınmış kişilərindən olan Məhəmmədin cavan qızı Hamaya əmisi oğluna nişanlı olur. Nişanlısı söz verir ki, mən də yaylağa gələcəyəm. Hamaya böyük həsrətlə üç ay gözləyir. Əmisi oğlu gəlib çıxmır. Hamaya yaylaqdan dönəndə atasının dostu Məşədi Molla Həsənin evində qonaq olur. Onun qəmli və kədərli olduğu diqqətdən yayınmır. Evin qız-gəlini Hamayanın başına dolanırlar, onun könlünü almağa çalışsalar da bu, mümkün olmur. Hamayanın yanınca gələnlərdən biri ev sahibinin gəlininə əhvalatı açıb deyir. Deyir ki, Hamaya əmisi oğluna nişanlanıb. O, nişanlısını çox sevdiyi üçün

onun həsrətinə dözə bilmir. Nişanlısı gəlib çıxmadığına görə onu etibarsızlıqda qınayır. Qız-gəlin toplaşmış Hamaya ürək-toxtaxlıq verməyə başlayırlar ki, belə şeylər həmişə olur, vecinə alma. Yəqin bir iş olub ki, sevgilin gələ bilməyib.

Hamaya isə heç nəyi, heç kimi görüb, eşitmirmiş kimi gözlərini məchul bir nöqtəyə dikib məhzun-məhzun düşünür, düşünür, yenə düşünürdü.

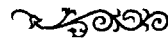
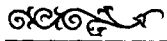
Həmin gecələrdən birində gözünə yuxu getməyən Hamaya ertəsi gün qız-gəlini başına yığıb sevgilisinə yazdığı şeiri oxudu:

Əmim oğlu, məndən heç utanmadın,
Üç ay keçdi bir yaylağa gəlmədin.
Yüz min cəfa ilə köç elədim mən,
Ordan endim Ağbulağa, gəlmədin.

Demədin: dağdadır bir sərvinazım,
Bir bəyaz sinəlim, bir ağ boğazlım.
Ay qara tərənəm, şahım, şahbazım,
Şikar üçün sən ovlağa gəlmədin.

Mən səni istərəm hamıdan əziz,
Mən sənin yanında oldum qul, kəviz.
Ətri can bəslədim güllərdən təmiz,
Bülbül olub qoxlamağa gəlmədin.

Varlılar yarıyla çəkdilər ləzzət,
Sən yada düşdükcə mən çəkdim həsrət.
Niyə belə etdin, ay gədə xislət?
Şamama dərməyə tağa gəlmədin.

Mənim adım Həmayıldır, Həmaya,
Sinəm bənzər həm ulduza, həm aya.
Mənə vədə verdin: - gəlləm bir aya,
Bağlandın arana, dağa gəlmədin!

Şeir dillərə düşdü. Göyçə aşıqlarının əzbərinə çevrildi, məclislərdə oxundu.

Bu hadisədən uzun illər sonra ermənilər yenə başqa dövlətlərin fitvası ilə qızıqıb qalxmışdılar. Qarşıda müsəlman türk kəndlərini təhlükə gözləyirdi. Kəndin Hacı Sadıq, Hacı Kazım, Hacı Mərdan, Məşədi Molla Əli, Kalva Rza, Kalva Nəsib kimi ağsaqqalları Məşədi Molla Həsən kişi ilə görüşüb məsləhət-məşvərət elədilər ki, camaata silah lazım olacaq. Silahı da gedib şəhərlərdən gətirmək heç də asan başa gəlmir. Ona görə də silahı kəndə gətirmək lazımdı. Satışını kəndin özündə təşkil etməyə ehtiyac var. Bu işi Məşədi Molla Həsən kişi öz üzərinə götürdü. Dedi ki, Gəncədəki tanışlarla əlaqə yaradıb kəndin özündə silah satışını təşkil etmək olar. Heç bir ay çəkmədi ki, Məşədinin təsəbbüsü ilə silah satışının təşkili baş tutdu. Silah tüccarları öz mallarını Məşədinin samanlığına yığmışdılar. Camaat silah-sursat almağa böyük maraq göstərirdi. Hətta qonşu kəndlərdən də silah almağa gələnlər olurdu. Erməni təhlükəsinin gündən-günə artdığı bir vaxtda bəzi kəndlərdə tayfa davası gedir, qan tökülür, düşmənçilik geniş miqyas alırdı. Məşədi Molla

Həsən kişi belə bir fikir irəli sürdü ki, bir-birinə güllə atan kəndlərdən gələn camaata silah satılmasın. Bu təklifi Hacı Sadıq kişi də ürəkdən bəyəndi və dedi:

-Məşədi, mənim lap yaralı yerimə toxundun. Vallah, alışıb-yanıram. Elə bil ki, Allah-təala bu müsəlmanın olan aqlını alıb, başına da bir qapaz salıb. Erməni Vədiyi, Qəmərliyi, Gərniiyi, Şəruru yandırıb külünü göyə sovurub. Dünyanın harasında bir erməni varsa bir cəbhədə birləşib, bizə qarşı bir səngərdən hücum edir. Biz hələ bunu görmək əvəzinə bir-birimizi qırıb, məhv etməyə çalışırıq. Bax, nə zəifliyimiz, nə uduzmağımız varsa birliyimizin olmamasındandır.

Məşədi Molla Həsən:

-Hacı, sözünü balla kəsirəm. Görürəm çox hirsələnibsen. Axı, hirsələnməyib neyləyəsən... Kəndi bir-birinə qırdıran, kəndi qan gölünə döndərən Kor Həmid mənə ismarıç göndərüb ki, xeyli miqdarda tüfəng və güllə lazımdır, adam göndərəcəyəm...

Hacı əlindəki təsbehi stolun üstünə qoyub əlini havada yellətdi:

-Ona silah vermək olmaz. Kor Həmid öz millətini, öz qohum-əqrəbasını qırırsa bu adam ermənidən də pisdi.

Bu zaman qapı açıldı. Qapının ağzında İsmayıl Kalva İbrahim göründü.

-Salamün əleyküm! - onlar ikisi də eyni vaxtda salam verdilər. Cavanların salamını alan ağsaqqallar:

-Buyurun, buyurun, gəlin, - deyə onları səmimiyyətə içəri dəvət etdilər.

İsmayıl ağsaqqallarla üz-üzə əyləşib, qolunu mizin üstünə qoyub, onları nəzakətlə süzdü. Onun bu hər iki

ağsaqqala böyük hörməti vardı. İndi onların üzündəki nuranilik, xoş görüntü İsmayılın ürəyində yeni səmiyyəti yaratdı. O, Məşədi Molla Həsənə üz tutdu:

-Məşədi əmi, biz buraya eşitdiyimiz bir söhbətlə bağlı gəldik.

Məşədi:

-Nə söhbətədi, ay oğul?

-Allah atanıza rəhmət eləsin. Az qalıb kənddə hər başı papaqlının silahı olsun. Bu gün bu bizə çox lazımdı. Sözümlə canı ondadı ki, Kor Həmid bir vaxt yol kəsib dinc adamları soydu doymadı. İndi də bir kəndi bir-birinə düşmən eləyib. Deyilənə görə gəlib burdan silah alıb aparmaq istəyir. Bu adam o silahlı düşməni deyil, yenə kəndin camaatını qıracaq!

Hacı Sadıq əlini İsmayılın çiyinə toxundurub qürur dolu bir nəzərlə onu süzdü və söhbətə qoşuldu:

-Sağ ol, ay oğul, bu qeyrətinə görə mən səni çox istəyirəm. Sən hələ elə bir yer olmayıb ki, mənim ümidimi doğrultmayasan! İndi biz nə edək?

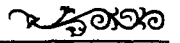
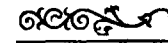
-Kor Həmidə silah-sursat satmaq lazım deyil! - deyər İsmayıl kəsinliklə dilləndi.

Məşədi Molla Həsən:

-Düz deyirsən, İsmayıl. Biz də səndən əvvəl bu məsələdən danışırıdık. Biz də o fikirdəyik ki, Kor Həmidə silah satılmasın. Ancaq bir iş də var ki, silah satan biz deyilik. Həm də hamıya satılırsa bilmirəm ki, ona necə qadağa qoyaq?

-Düz deyirsən, - deyər Hacı Sadıq dilləndi, - bir az yaxşı çıxmır.

İsmayıl özünəməxsus ciddiyyətlə dilləndi:

-Silahın satışına əngəl törətmək sizə yaraşmaz. Qoyun tufəngmi, patronmu nə alacaqlarsa, alsınlar. Sonrasında işiniz yoxdu. Mən Kalva İbrahimlə bu işi başa çatdıracağam!

Bayaqdan bəri susmağa üstünlük verən Kalvayı İbrahim dilləndi:

-Biz belə düşünmüşük. Yolda onların nəyi olsa əllərindən alıb buraxmaq qərarına gəlmişik.

Məşədi Molla Həsən Hacı Sadıqın üzünə baxdı:

-Hacı, bu söhbətə sənə fikrin nədir?

Hacı Sadıq:

-Bu işi belə bitirmək pis olmazdı.

Məşədi:

-Pis hadisə baş verməz ki?

-Mənə elə gəlir ki, İsmayıl heç bir hadisə törətmədən onların yükünü götürə biləcək. Həm də bu, Kor Həmidə bir dərs olar. Ona elə gəlir ki, heç kəs ürək eləyib onun həndəvərinə keçə bilməz...

Kalvayı İbrahim:

-Narahat olmayın... Onun həndəvərinə Dəli İsmayıl Dəli İbrahim keçə bilər!

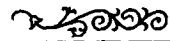
Məşədi:

-İsmayıl, nə deyirsən?

İsmayıl:

-Arxayın olun, xatasız-bəlasız Kor Həmidə peşman edəcəyik.

Belə bir razılıqdan sonra İsmayıl Kalva İbrahim icazə alıb getdilər. Aradan bir gün keçdi. Ertəsi gün İsmayıl məlumat gəldi ki, Kor Həmidin adamları patron almağa gəlirlər. Üç adamdı. Patronları xurcunlara doldurub atların üstünə yükləyirlər. İsmayıl

onları nəzarətə götürdülər. Yol Ağbulaqdan Basarkeçər tərəfə iki istiqamətdə çıxırdı. Biri Şorca yolu ilə, digəri «Arxanc» - Ardaniş yolu ilə.

Ağbulaqda «Meçidin döşü» deyilən yer dikdir bir yer idi. Buradan hər iki istiqamətə çıxan yol aydın görünürdü. Buna görə də İsmayıl Yolçuya «Meçidin döşü»ndən, Kalva İbrahimə isə «Körpü»nün qabağı dikdə dayanıb nəzarət eləməyi məsləhət gördü. Özü isə «Nazik dərə» ilə «Dolay tər»nin arasında gözləməyə başladı. İsmayılın dayandığı yer həm Ardaniş yoluna qalxmağa, həm də Şorca yoluna enməyə əlverişli idi.

Artıq Yolçu da, Kalva İbrahim də öz mövqelərində dayanmışdılar. İsmayıl onları, onlar da İsmayılı yaxşı görürdülər. Təxminən onlar iki saatdan artıq silah aparmağa gələn adamları gözlədilər. Nəhayət onlar göründülər. Yolçu əlinin işarəsi ilə İsmayılı və Kalva İbrahimi anladı ki, gözlədiyimiz adamlar Ardaniş yolu ilə çıxdılar. Bu yol kəndin içindən keçib «Ağdərə» və «Arxanc» məhəlləsindən əkin sahələrinə çatırdı. Kor Həmidin silah aparanları artıq kənddən çıxıb əkin yerlərinin arası ilə irəliləməyə başladılar. Bir qədər irəliləyəndən sonra qənşər tərənin burnundan çıxan silahlı atlı onlara əmr verdi.

-Silahları salın! Tərpənməyin! Əgər tərpənsəniz sizi yox eləyəcəm!

Qəflətən, bir an içində baş verən bu hadisəyə atlılar donub qalmışdılar.

-Ay qardaş, siz yəqin bizi kiməsə oxşadıbsınız, - deyə onlardan biri dilləndi, - biz patron almışıq, onları aparırıq.

İsmayıl beşaçıları yuxarı qaldırıb çaxmağın ağzına patron verdi və qəzəblə dilləndi:

-Mən çox yaxşı bilirəm ki, sizin yükünüz nədir! Salamət qalmaq istəyirsinizsə yükünüzü qoyun yerə!

Bu vaxt Yolçu ilə Kalva İbrahim də hadisə yerinə çatdılar.

40-45 yaşlarında olan yolçulardan biri bir qədər təkəbbürlü şəkildə üzünü İsmayıla tutdu:

-Qardaş, siz bilsəniz ki, biz kimin malını aparırıq, onda bizim qabağımıza çıxmazdınız...

Kalva İbrahim:

-Patronları kimə aparırsınız?

Həmin adam şəstlə dilləndi:

-Kor Həmidə! Onun tapşırığı ilə gəlmişik!

İsmayıl zəhmli bir səslə hönkürdü:

-Ay kişi, bu yük sizin olsaydı almazdıq. Bilirik ki, Kor Həmid göndərib, ona görə bu yükü buraxmaya-cağıq!

Yolçulardan biri:

-Qardaş, Kor Həmid dedi ki, qabağınıza çıxan olsa deyin ki, bu patronlar Kor Həmidindir!

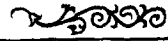
Yolçu özünəməxsus ciddi bir tərzdə dedi:

-Kor Həmidin olduğu üçün atları da qoyub getməlisiniz! İstəməsəniz canınızdan kəsün!

Yolçular artıq ümid yerlərini itirmişdi. Nisbətən yaşlı adam dili kəkələyə-kəkələyə:

-Kor Həmid dedi ki, mənim malımın qabağını kəsən anasından doğulmayıb...

-Deyərsən ki, çoxdan doğulub! Ağbulaqlı Dəli İsmayıl! Bu ad yadında qalacaqmı?

-Mən Dəli İsmayıl haqqında çox eşitmişəm, - deyə indiyəcən dinib danışmayan 30-35 yaşlı cavan söhbətə qarışdı.

Kalva İbrahim ürəyindən keçənləri açıqladı:

-Siz xurcunları endirin. Kir-kirimiş yolunuza davam eləyib gedin. Onu da bilin ki, biz quldurluq eləyib yol kəsmək məqsədi ilə silahlanıb çıxmamışıq. Kor Həmid sizin kəndi qan gölünə çevirib. Bu patronları aparır ki, yenə qırğın törətsin. Biz buna görə Kor Həmidin yolunun üstə çıxmışıq.

İsmayıl Kalva İbrahimin fikrini davam etdirdi:

-Erməni gəlib Göyçənin başının üstündə qara bulud kimi oturub, namussuz Kor Həmidlər hələ öz millətinin qanını tökməkdən çəkinmirlər! Yaxşı olardı ki, Kor Həmid bu gün burda olaydı! Təəssüf ki, yoxdu. Olsaydı şərəfsizdən camaatın canını biryolluq qurtarardıq!

Yolçular bir-birinin üzünə baxıb dinməz-söyləməz atlardakı xurcunları yerə endirdilər.

İsmayıl:

-Gedə bilərsiniz! Bu patronları saxlayacağıq. Siz ermənilərlə döyüşə girəndə özünüzə qaytara bilərik! Kor Həmid sizdən soruşanda ki, qabağınızı kəsənlər kimlər idi? Deyərsən ki: Dəli İsmayıl, Kalva İbrahim (Dəli İbrahim), Kalva Abbas oğlu Yolçu!

İsmayıl qoruğu yoxlamağa çıxmışdı. Atını sürüb «Dəlmə»dən «Düz sərnə»yə, oradan da «Sallama»ya keçdi. Qoyun sürüləri taxıl zəmilərinə və biçənəklərə soxulmamışdı. İsmayıl özü gəzərkən çobanlar uzaqdan da olsa onu görürdülər. Heç kəs cürət edib qoruğu poza bilmirdi. O, kəhər atın yalmanına yatıb, tufəngini yəhərin qaşından götürüb çiyinə aşırı. Sol əli ilə sinəsi üstündəki güllə qatarlarını nizamlayıb atın cilovunu boşaltdı. Eldə, obada barmaqla göstərilən Əhməd oğlunun kəhəri çox çəkmədi ki, «Bəlli düşən»dən ötüb «Dəli də»nin quzeyinə çatdı. Elə bil ki, onun ürəyinə nəsə dammışdı. Bu ətrafda nəsə baş verəcəyindən şübhələnmişdi. İsmayıl «Dəli də»yə çatanda gün günortadan əyilmişdi. Ağbulaqlılar burda kartof alağı vurur, kolların boğazını doldururdu. O, əmisi oğlu Allahverdigilin yanına gəldi. Atdan düşüb salamlaşdı. Allahverdi İsmayılı xoş bir təbəssümlə süzüb dedi:

-Hardan gəlirsən, ay İsmayıl?

-Örüşü gəzirdim.

-Rahatlıqdımı? - Allahverdi soruşdu.

-Hər şeyi qaydasına salmışam. Ələkbər əmim neyləyir?

-Bir az xəstələnib. Deyəsən soyuq dəyib. O da səni soruşurdu.

-Axşam mütləq əmimin yanına dəyəcəyəm.

Arada yaranan ani sükutu Allahverdi pozdu:

-İsmayıl, yaxşı beçə əti var, gəl orada otur, xörək gətirim, - deyə əlinin işarəsi ilə yaşıl otun üstünü göstərdi.

Onlar çəmənlikdə süfrə açıb xörəyə əl uzatdılar. Xörəyi yeyib təzəcə ayaq üstə qalxmışdılar ki, bir nəfər cavan oğlan bələni aşıb özünü hövlnak onların üstünə atdı. Onlar bu cavanı tanıdılar. Bu, ağbulaqlı Oruc oğlu Əli idi. Boyu qısa olduğu üçün ona el arasında Gödək Əli deyirdilər.

Onun ürəyi töyşəyir, çətin nəfəs alırdı.

-Nə olub, bir de görək? - deyə İsmayıl soruşdu.

-Bilmirəm bilirsiniz, bilmirsiniz mən Məşədi Səməd kişinin malını otarıram, - deyə Gödək Əli diləndi.

İsmayıl da, Allahverdi də bir ağızdan dilləndilər:

-Əlbəttə bilirik. Məşədi Səməd qonşumuz deyilmi...

Məşədi Səməd kişi varlı-dövlətli, bir adam idi. Həm də səxavətinə, mərdliyinə görə elin-obanın hörmətli adamlarından biri kimi sevilirdi. İsmayılın ona xüsusi hörməti vardı.

İsmayıl:

-Hə, de görək nə əhvalat baş verib?

-Naxırı apardılar.

-Kim apardı? - İsmayıl qəzəblə soruşdu.

-Qaçaq Mayılla Oğru Musa!

-Mal-qara indi hardadı?

İsmayılın üz-gözündə sonsuz bir hiddət, qəzəb görünürdü.

Əli:

-Naxırı Baldırğanlıda toparladılar. Əmr etdilər ki, mən də naxırı haylamaqda onlara kömək edim. Naxır bir azdan buraya çatacaq.

-Bəs sən aradan necə çıxdın? - Allahverdi soruşdu.

-Naxırı toparlayanda altına-üstünə qaçıb inəkləri yığırdım. Belə bir vaxtda aradan çıxıb qaçdım. Sizə xəbərə gəldim.

-Bizim burada olduğumuzu nə bildin? - İsmayıl dedi.

-Sənin buralarda ola biləcəyini yəqin etdim... Görünür Allah ürəyimə salıb.

-Mən ölsəm də onlara bir dana da vermərəm, - deyib İsmayıl beşaçılan tufəngini əlinə götürüb, bir də əlini döşünün üstünə düzölmüş qatara toxundurub, rəndən rəndə, dikdirdən dikdirə atılaraq üzüyuxarı dərənin qılıncına tərəf götürüldü. Qəflətən naxır görünməyə başladı. O, bir rəndin altına atılıb oranı səngər seçirmiş kimi özünə sipər elədi. İndi Allahverdi də, Gödək Əli də İsmayılın hərəkətini izləyirdilər. İsmayılın çevik hərəkəti, qorxmazlığı, təsibkeşliyi onların diqqətindən yayınmadı.

İsmayıl onlardan xeyli aralıda idi. Mal-qara tökülüb onun ətrafında dərənin içinə tərəf enirdi. Nəhayət Qaçaq Mayıl və Oğru Musa göründülər. Onlar çox arxayın bir tövrlə sanki oğurluq etmirmişlər kimi naxırın arxasınca, atları yedəklərində irəliləyirdilər. İsmayılın gizləndiyi rəndin başına təxminən 10-12 addım qalmış İsmayıl sıçrayıb ayağa qalxdı. Tufəngi Qaçaq Mayılın döşünə tutub, «tərpənmə» deyə nəre çəkdi.

Onlar gözləmədikləri bu hadisənin necə baş verdiyini dərk etmədən çaşıb qaldılar.

İsmayılın yenə səsi eşidildi:

-Silahı salın!

Onlar İsmayılı yaxşı tanıyırdılar. Dərhal başa düşdülər ki, uduzublar. İsmayıldan mal apara bilməyəcəklər.

Qaçaq Mayılın səsi eşidildi:

-İsmayıl, bəlkə məni tanımadın, mən Qaçaq Mayılam.

-Çox yaxşı tanımışam! Sən Qaçaq Mayılsan, sən də Oğru Musa!

-İsmayıl, biz həmişə dost kimi görüşmüşük. Sən niyə belə elədin?

-Neylədim? Gəlib malını apardım?!

-Mal sənindi?

-Bəli, mənimdi!

-Biz Məşədi Səmədin malını aparırıq.

-Məşədi Səməd qapı bir qonşum, elin-obanın da ən hörmətli adamıdır. O, heç kəsə pislik edən adam deyil! Bir də ki, onun namusu mənim namusumdur!

-Arada olan bir haqq-hesaba görə onun mal-qarasını aparmaq qərarına gəldik!

-Mənim kəndimə basqıya gələn adam qardaşım da olsa məni qabağında görəcək! Bu mənim namus, qeyrət məsələmdi, bildinmi, Qaçaq Mayıl? - deyər İsmayıl son dərəcə olan hiddətini gizlətmədi.

Onlar İsmayılı bir də süzdülər, bir də dərindən fikir verdilər. İndi onun gözləri qan çanağına dönmüşdü. Sir-sifətinə qisas görüntüsü bürünmüşdü.

-İsmayıl, indi biz əliboşmu gedək? - Qaçaq Mayıl bir qədər alçaq səslə dilləndi və əlavə etdi, - onda belə eləyək. Mal-qara qoy tökülsün «Qatar qaya»nın üstünə, naxırı oradan aparıb getsinlər. Biz isə ağzımızı çevirib öz işimizin arxasınca gedək.

-Burda bu qədər camaat var. Onların gözü qarşısında bizi alçaqlama. Belə alçaqlanmaqdan ölüm yaxşıdı.

İsmayıl:

-Mayıl, mənim daha sizə inamım qalmadı. Belə bir söz var deyirlər: «Gəzən ayağa çirk dəyər». Siz artıq mənim gözümdə çirkləndiniz. Siz kişilik eləməyib, mənim kəndimə basqın edibsiniz. Mən bunu bağışlaya bilmərəm!

Qaçaq Mayıl ürəyində öz-özünü qınadı: «Doğrudan da mən namərdlik etmişəm. Bu namərdlik isə məni Dəli İsmayılı qabaq-qarşı gətirdi. Mən səhv etdiyim üçün uduzdum».

O, birdən ayılırmış kimi İsmayıla dedi:

-Silahı döşümə tutduğun yetər! Ancaq düz elədin. Bu mənə bir dərs oldu. İcazə ver malın arxasınca enək, dərənin ayağında çıxıb gedək...

-Buyurun, - deyib İsmayıl onlara yol göstərdi.

Qaçaq Mayıl:

-İsmayıl, özgə sözüm yoxdu. Bir kənddən birinin mal-qarasını aparmaq, bütün kəndə sataşmaq. Sağ ol deyirəm. Sən mənə çox şey dedin. Gözlərindən oxudum. Sən bizi öldürə də bilərdin. Çünki günah bizdə idi. Biz getdik.

-Sizə yaxşı yol, - İsmayıl dedi.

Sonra İsmayıl Gödək Əlini çağırıb naxırın ardınca göndərdi.

-Get «Qatar qaya»nın yanında kəndə hayla. Mən də arxanca gələcəyəm, - deyib atına tərəf yollandı.

Allahverdi İsmayıla yaxınlaşdı:

-Halal olsun, əmi oğlu! - dedi, - Qaçaq Mayıla yaman divan tutdun!

Bir neçə gün Ağbulaq camaatı və qonşu kəndlərin camaatı Dəli İsmayılın Qaçaq Mayılın əlindən naxırı aldığından danışdı.

Hələ İsmayıl kəndə dönməmiş Ağbulaq camaatı danışdı ki, Dəli İsmayıl Telli Cəmilin sürüsünü qırıb. Səbəbi də odur ki, yenə də Ağbulağın taxıl zəmilərini otarırlarmış. Bu söz-söhbəti əslində aran camaatı özü yaymışdı. Telli Cəmil Ağbulağa, Hacı Sadığın yanına iki nəfər göndərib və bu haqq-hesabı ona çatdırmağı tapşırıb. Hacı Sadıq əhvalatı eşidən kimi Kalvayı Nəsibi və Kalvayı Rzanı yanına çağırtdırıb əhvalatı onlarla bölüşdü. Bu qərara gəldilər ki, İsmayıl gəlsin, əhvalatı təfsilatı ilə öyrənək, sonra hadisə yerinə gedək. Yəni Telli Cəmilin çağırışına sabah cavab verərik.

Hələlik camaat bundan başqa heç nə bilmirdi. Hərə bir zurna çalırdı. Kimi deyirdi 50 qoyun ölüb, kimsə deyirdi sürünün yarısı qırılıb. Bəziləri də deyirdi ki, şikayət eləyiblər. Bir başqası da deyirdi, eləsinlər də, bizə vurduqları ziyan qat-qat ondan çoxdur.

Ekiz Musa döşünü qabağa verib bir qədər zabitəli sözə qoşuldu:

-Qırılmalıydı o sürülər. Hər gün taxılı, biçənəyi basıb otaranda bilmirdilərmə onları yerində oturdan bir oğul çıxacaq... Bu camaat dillənmiş deyə başımı-zamı minməlidilər!

Musanın sözü bir çoxlarını ayıltı. Cabbar oğlu Rəsul, Ağakışı oğlu Bayraməli, Kalva Bayram da səslərini qaldırdılar:

-Gərək o yerdə biz də olaydıq. Belə bir şey törətmək həm də camaata sataşmaq, camaatı saymamaq deyilmi?! Elat camaatı düşünürdü ki, bu iş bizi alçaltmışdır. Ağbulaqlılar da düşünürdü ki, torpağımıza keçib, yerimizi basıb otarmaq bizi saymamaqdır. Sanki iki camaat arasında indi bir umu-küsü yaranmaqda idi.

Bu məsələnin belə bir həddə gəlib çatmaması üçün Hacı Sadıq, eləcə də Ağbulağın digər ağsaqqalları çox çalışsalar da nəticə yox idi. Qarşı tərəf öz iddiasından əl çəkmir, örüşə böyük ziyan verirdi.

Camaat İsmayılın örüşdən gəlişini gözləyirdi. Günəş qüruba enəndən bir qədər sonra, axşamın qarənliyi asta-asta kəndin üstünə çöksüyüdü. Qoyun sürüləri, mal-qara naxırları «Sarı yolun qılıncı»ndan Seyidlər məhəlləsinin üstünə keçdi. Bir azdan bəzi sürülər Rəsulun bağının qabağı yolla «Ağabbalar», «Tap» və «Aşağı məhəllə»yə, bəziləri də Çalın döşü ilə «Duzdağ»a enib «Arxanc» və «Orta» məhəlləyə tərəf yön aldı.

Ələkbərin sürüsü Orta yolla gəlirdi. Camaat Hacı Hüseyin oğlu Məmmədin dükanının qabağına toplaşmışdı. Sürü gəlib çatanda kimsə Ələkbərə tərəf yeriyib soruşdu:

-Deyirlər bu gün İsmayıl Telli Cəmilin sürüsünü güllələyib, sənın xəbərın varmı?

-Çox yaxşı xəbərım var, - deyə Ələkbər onun sözünü cavablandırdı və əlavə etdi, - həyasız adamlara elə lazımıydı. Biz dillənmirik, onlar yəqın bizi qanmaz sayır, ya da qorxaq hesab edirlər.

-İsmayıl bə hanı? - deyə Ələkbər oğlu Məhəmməd soruşdu.

Ələkbər:

-Sürülərin arxasınca gəlirdi. Bizə dedi ki, sürülər kəndə çatmayınca diqqətdən qoya bilmərəm. Demək olmaz, heyvana xətər yetirərlər.

İsmayıl «Çal»ın döşü ilə gəlib evinə dönmüşdü. Onun evi «Şah dağ» silsiləsinin döşündə «Çal» adlanan məhəllədə idi. Bir qədər sonra Hacı Sadıq, Kalvayı Nəşib və Kalvayı Rza İsmayıl ilə gəldilər. Səmimiyyətə görüşdükdən sonra İsmayıl hadisəni olduğu kimi onlara danışdı. Onu dinləyib, hər şeydən hali olandan sonra Hacı Sadıq dilləndi:

-Neçə heyvan vurdun?

İsmayıl:

-Beş dənə-bir təkə, dörd qoyun.

-Yaxşı elədin, mən onun cəriməsini ödəyəərəm! Ancaq yoldaşlığa da, dostluğa da, qardaşlığa da bu qədər dözmək olmazdı. Biz dözdük, onlar bunu başa düşmədi.

Kalva Nəşib qabağındakı çay stəkanını əli ilə yaxına çəkib ürəyindən keçənləri açıqladı:

-Doğrusu mənım də rahatlığım pozulmuşdu. Qorxurdum axırı pis nəticə verə bilər. Atalar deyib «qorx

qorxmazdan, utan utanmazdan». İsmayıl çox ustalıqla iş görüb. Bəlkə bundan sonra özlərinə yığılılar.

Kalvayı Rza söhbətə qoşuldu:

-Qanmazı qandırmasan çox iş görər. Qanmaz adam, xam at kimidi. Xamlığını boğub çıxartmayanda cilova yatmır, özünü dağdan-daşa çırpıb, uçurumdan atır. Qonşularımızın bu addımı bizi vadar elədi ki, hər hansı bir tədbir ələ alağ. Bu tədbiri də Hacı sən və İsmayıl ağıllı qaydada yerinə yetirdiniz.

Hacı Sadıq:

-Artıq hər şey bizə məlumdur. Sabah gedək Telli Cəmilin könlünü alağ.

İsmayıl:

-Hacı əmi, yaxşı olar ki, onlar bizim könlümüzü alsınlar.

Hacı Sadıq:

-Mən nə dediyimi yaxşı bilirəm, oğul. Mənım onların könlünü almağım, onların bizim könlümüzü almağa bərabərdir.

Ertəsi gün Hacı Sadıq, Kalva Nəşib və Kalva Rza Qaracalıların yaylaq yerinə qalxdılar. Oba dağın döşündəki yastanada məskənləşmişdi. Obaya çatanda qonaqları Telli Cəmil qarşıladı. O, xoş bir əhval-ruhiyyə ilə irəli yeriyib:

-Xoş gəldiniz, - dedi.

Cəmilin yanında olan daha üç kişi də qonaqları salamladı.

Cəmil yanındakı adamlara dedi:

-Atların başını tutun, - sonra Hacı Sadığı süzüb əlavə etdi, - Hacı, gözləməyin, atdan enin.

Onlar atdan enib atların cilovunu yanındakılara verdilər. Heç nə olmayıbmiş kimi dostlar böyük səmimiyyətlə görüşdülər.

-Gəlin bir az gəzinək, ona kimi süfrə açsınlar.

-Süfrə ola da bilər, olmaya da, evdən bir az əvvəl çıxmışıq, - Hacı dilləndi.

Cəmil:

-Nə danışırısan, Hacı, süfrə mütləq açılmalıdı. Oturub söhbət etməliyik.

Hacı Sadıq köksünü ötürüb dedi:

-Dünənki əhvalat bizi narahat elədi. Ona görə də Kalva Nəsilə Kalva Rzani da götürüb gəldim. Çünki bu camaatın bizdən incik düşməsi yaxşı hal deyil. Uzun illərdi ki, qaracalılarla ağbulaqlılar qardaş kimi yaşamışlar. Bir-birinin əlindən tutublar. Ona görə də gərək dünənki haqq-hesab olmayaydı.

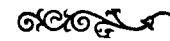
Telli Cəmil özünəməxsus toxluqla dilləndi:

-Ancaq olub, ay Hacı. Gec-tez olmalıydı. Çünki vəziyyət o yerə çatmışdı ki, dünənki hadisə gözləndirdi. Bu hadisənin təqsirkarları bizlərik, bizim adamlardı.

O, sözünə ara verib təklif elədi:

-Buyurun süfrə açılıb, keçib oturaq, həm də söhbətimizi orda davam etdirək.

Yaşıl otun üstünə xalçalar salınmış, döşəkçələr qoyulmuşdu. Dirsəklənmək üçün mütəkkə və yastıqlar düzülmüşdü. Ocaqların tüstüsü burum-burum olub havaya yayılırdı. Bir tərəfdə kabab çəkilir, bir tərəfdə qazanlar buğlanırdı. Dəyələrin ortasından samovarın poqqultusu qapağını dingildədirdi. Onlar keçib xalçaların üstünə əyləşdilər. Telli Cəmil daha iki ağsaqqal çağırırdı. Onlar da gəlib Hacıgillə səmimi görüşüb

qabaq-qənsər oturdular. Səlim adlı ağsaqqal üzünü Hacı Sadığa çevirib səmimi və kövrək bir səsle soruşdu:

-Hacı, nə var, nə yox? Camaat nə təhərdi?

-Allaha şükür, - Hacı dilləndi, - sağlıq-salamatlıqdır.

Bayaqdan aşpazlara göstəriş verən Telli Cəmil də gəlib əyləşdi:

-Söhbətimiz yarımçıq qaldı, - deyərək aradakı ani sükutu pozdu. - Mən yenə deyirəm, günah bizimkilərdədir. Dost olanda nə olar, dostu bu qədər ayaqlamaq olmaz axı...

Səlim kişi əlindəki çubuqlu qəlyanı dodağına yaxınlaşdırıb bir qüllab alıb havaya üfürəndən sonra söhbətə qoşuldu:

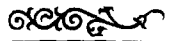
-Atalar misalı var: «Dostun hörmətini tapdayanın hörməti tapdanar». Bu misalı atalar sanki bizimkilər üçün demişlər. Bizim çobanlar Ağbulaq camaatı hörmət etdikcə yollarını azdılar. Nəticədə də paylarını aldılar.

Hacı Sadıq:

-Səlim kişi, mən çobanların öldürülən heyvanlarını ödəyəcəyəm. Bizimkilər də gərək səbr göstərəydilər.

Telli Cəmil bir qədər hündürdən və qəzabını gizləmədən dedi:

-Bəs onda otarılan taxıl zəmilərinin cəriməsini kim ödəyəcək? Mən dünən gedib yoxlamışam. Ağbulaq camaatına vurulan ziyan yüz qoyunla ödənməz. Söhbət bunda deyil, nə ağbulaqlılar bizə cərimə ödədəndir, nə də biz ağbulaqlılara. Ancaq onu deyim ki, hələ mənim sürümə güllə atan olmamışdı. Vəziyyət o yerə gəlib çatdı ki, Telli Cəmilin ayağının burnuna güllə yağışı

yağdırıldı. Bu yağışı yağdıran isə ağbulaqlı Dəli İsmayıl idi. O, bu yağışı yağdırmaqla deyirdi ki, Telli Cəmil, bu itlərinə sahib ol, bizi az incitsinlər!

Kalvayı Nəsib dilləndi:

-Ay Cəmil, sən hardan bildin ki, güllə atan Dəli İsmayıldır? Bunu sənə deyən oldumu? Yoxsa özünmü belə yəqin etdin?

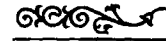
-Mən elə ordaca bildim ki, güllə ilə yazılan bu sətirləri yalnız İsmayıl yaza bilər. Mən ondan inciməmişəm. Onun da öz mənliliyi, qüruru, öz eli-obası var. Heç kəs istəməz ki, onun namusuna toxunsun. İsmayıl da belə igidlərdən biridir. O, namus və təsib üstündə özünü oda atası adamdır. Mən onu bir neçə dəfə Hacı ilə birlikdə görmüşəm.

Bayaqdan bəri dinləməyə üstünlük verən Hacı Sadıq:

-Dediklərinizdə bir həqiqət var, - dedi, - deyirlər ki, kirvə kirvənin damının üstünə çıxmır ki, torpaq tökülər. Dostluq da kirvəlik qədər müqəddəs bir sevgidən yaranmışdır. Gərək dostluqda da etibarlı və ehtiyatlı olasan. İndi ki söhbət bu hadisənin baskarları çobanlardan düşdü, çağırın görək onlar niyə bu etibarımıza xəyanət edirlər.

Telli Cəmil:

-Gəlin bu söhbəti bitirək. Xörək gəlir. Çobanlar haqda da onu deyim ki, bu sabah tezdən onları geri kəndə göndərdim. Onlar məni dostlarımla, mənə dünyaya hörmət etmiş bir camaatla, hər şeydən əvvəl qardaşım Hacı Sadıqla pis etdi. Daha doğrusu mən bu insanın yanında xəcalətli oldum.

-Allah xəcalət verməsin, - Kalva Nəsib dilləndi, - biz bilirik ki, bu məsələdən sənın xəbərin olmayıb.

Cəmil:

-Allah da bilir ki, elədi. Mən çobanların hiyləsindən xəbərsiz olmuşam.

Hacı Sadıq:

-Xəcalət sözünü dilinə alma. Tək mən yox, bütün camaat bilir ki, siz böyük dostsunuz, böyük kişisiniz. Əsil dostlar, əsil insanlar dünya malından ötrü birindən incik düşməzlər. Belə söz-söhbətin ortaya çıxmasına nə siz yol verəsiniz, nə də biz... Mən bu işi təfəsilatı ilə öyrənmişəm ki, Kalva İbrahim də, İsmayıl da həmin çobanlara deyiblər ki, taxıl zəmilərini, biçə-nəkləri otarma. Ancaq onlar həyasızlıq göstərərək bu tərəfdən söz verir, o tərəfdən də bəd əməllərini yerinə yetirməkdən əl çəkmirdilər.

-Bu söhbət bununla da bitdi, - Bismillah deyən deyə Telli Cəmil əlini süfrəyə uzatdı.

Onlar şad və gülərlə bal, qaymaq, kərə yağı, ayran, bozartma, kabab düzölmüş süfrə ətrafında birləşdilər...

İsmayıl bizi öyrətdi ki, dostu xəyanət eləmək olmaz! - bu sözləri Telli Cəmil bir çox yerdə demişdi.

O əhvalatdan sonra Qoruğa quş da səkmirdi. Cəmil həmin çobanları uzaqlaşdırmış, sürüyü başqa adamlara tapşırırmışdı.

Hacı Sadıq və kəndin digər ağsaqqalları İsmayıla öz razılıqlarını bildirdilər. Kalvayı Nəsib belə bir söz işlətdi:

-Vallah, İsmayıl Dəli İsmayıl deyirlər. İsmayıl dəli-zad deyil. Olduqca qoçaq və mərd bir oğuldur. Elə-obaya ağıllı, müdrik, savadlı adamlarla birlikdə dəli oğullar da lazımdı. Elə İsmayıl kimi...

-Doğrudu, - deyə - Hacı onun sözünü təsdiq etdi.

-Ancaq bir məsələ də çıxıb ortaya. Ermənilər indi də toplu-tüfəngli hücum keçiblər. Göyçə gölünün Kəvər bölgəsində bir neçə müsəlman kəndini dağıdıb talayıblar. Əyriyəng, Ağqala, Hacı Muğan, Əfəndi, Zeynal kəndlərində daşı-daş üstə qoymayıblar.

Məşədi İsadan məktub almışam. Bizi köməyə çağırır. Demək ermənilər Gözəldərə istiqamətindən Basarkeçərə hücum ediblər. Yəqin ki. Bir azdan sonra da Çubuqlu istiqamətindən başlayacaqlar. Mən dünən Məşədi Məmmədlə görüşdüm, toxlucalılar Çubuqlu istiqamətinə nəzarət edirlər. Cığal Həsənlə Topal Orucun rəhbərliyi altında Toxluca camaatı bütün silahlandırılıb. Bizim qarşımızda bu gün təcili olaraq görüləsi üç məsələ durur: biri Basarkeçərə kömək göndərmək, digəri silah əldə etmək, üçüncüsü isə kəndi qorumaq...

İlk növbədə Basarkeçər döyüşünə adamlar göndərmək lazım idi. Kimlərin göndəriləcəyini ertəsi gün Hacı Sadıq elan etməliydi. Könüllü getmək istəyənlər özləri Hacıya müraciət eləyirdilər. Nəhayət Hacı 30 adamın adı yazılmış bir siyahı hazırladı. Əhməd oğlu İsmayıl (Dəli İsmayıl), Kalva Bayram, Ekiz Musa, Camal oğlu İbrahim, Kalva Abbas oğlu Yolçu, Ağa-kişi oğlu Bayraməli, Kalva Hümbət, Məşədi Xamoy, Kalva Rüstəm oğlu Zal da bu adamların içində idi.

Döyüşə yola düşən adamlar özləri ilə bir neçə günlük azuqə, tüfəng və patron götürüb yola düşdülər. Həm də bu döyüşə atı olan adamlar göndərilirdi.

Ağbulaqla yanaşı Toxlucadan, Ardanışdan, Cildən, Babacandan da xeyli sayda silahlı döyüş cəbhəsinə göndərilmişdi. Ağbulaqlı döyüşçüləri Bala Məzrədə, Səməd ağa ilə Məşədi İsa qarşıladı, hamıya xoş gəldin dedilər.

Məşədi İsa bu günə kimi İsmayıl ilə görüşməmişdi. İndi İsmayıl adını eşidəndə onu tərədən-dırnağa süzüb dedi:

-Ağbulaqlı İsmayıl?

-Bəli, Ağbulaqlı İsmayıl, - deyə İsmayıl dilləndi.

Məşədi İsa:

-İyidin adını eşit, üzünü görmə, - deyiblər. - Şad oldum bu tanışlığımıza görə. Döyüş yerinə atla gedilməz, atlar Bala Məzrədə saxlanacaq. Hazırda döyüş Böyük Məzrənin altında gedir. Orada adamlar beş-beş bölünüb ayrı-ayrı səngərlərə yerləşdiriləcək.

Adamları döyüş yerinə Məşədi İsa özü gətirdi. Qızgın döyüşlər gedirdi. Bir nəfəri çağıraraq dedi:

-Ələsgər oğlu Bəşiri tez tap buraya gətir.

Bir azdan Bəşir gəldi. O, ucaboylu, dolu bədənli, əsil igidlərə məxsus bir döyüşçü təsiri bağışlayırdı. Əlində beşaçılan, belində tapança, çiyində aşırma qatarlar olan bu igid Aşıq Ələsgərin oğlu Bəşir idi. Bəşir çox qoçaq, dönməz, əyilməz və qanından qorxmayan bir türk kişisi təsiri bağışlayırdı. Həqiqətən də belə idi. Onun adı bütün Göyçəyə yayılmışdı. Bu mərd igid ermənilərə qarşı döyüşdə dəfələrlə qəhrəmanlıq

nümayiş etdirmişdi. İndi Basarkeçər döyüşündə cəsurluq göstərirdi.

Bəşir Ağbulaqlı döyüşçülərə yaxınlaşıb səmimiyyətə görüşdü. O, ilk görüşdə İsmayıl ilə ünsiyyət yaratdı. Köməyə gələnleri beş-beş ayrı-ayrı səngərlərə payladı. İsmayılı öz dəstəsi olan səngərə göndərdi.

Döyüşlər ara vermədən gedirdi. Deyirdilər ki, erməni silahlılarına ingilis millətindən olan general rəhbərlik edir. Onun türklərə qarşı sonsuz nifrəti vardır. Ermənilərə tapşırırmışdı ki, türklərə qarşı amansızlıq göstərin, hətta dinc əhaliyə də divan tutmaqdan çəkinməyin.

Döyüş şiddətlə davam edirdi. Ağbulaqlılar işə yaxşı başlamışdılar. Böyük cəsarət və igidlik göstərirdilər. Necə deyərlər atdıqları güllə hədəfdən yan keçmirdi. Elə bil ki, cəmi otuz nəfərdən ibarət dəstənin gəlməsi ilə bu döyüşdə bir dönüş yaranmışdı. Bəşir xoş bir əhval-ruhiyyə ilə İsmayıl olan səngərə gəldi. Elə bu vaxt erməni tərəfdən daşın dalından başı görünən daşnak əsgəri İsmayılın gülləsi ilə böyrü üstə düşdü. Yaralıya özünü yetirən daşnak qiyafəli erməni zabitinə də İsmayıl aman vermədi. Bütün bunlar qısa zamanda Bəşirin gözü önündə baş verirdi. Bəşir əyilib əlini İsmayılın çiyinə qoydu və titrək bir səslə dilləndi:

-Düşməne ancaq bu cür cavab vermək olar! Halal olsun, qardaşım, sən gülləni boşə atmadığını eşitmişdim, indi gözümlə gördüm. İsmayıl, maşallah Ağbulaqdan gələnələr hamısı yaxşı vuruşurlar.

İsmayıl gözünü düşmən tərəfdən çəkmədən dedi:

-Ağbulaqdan gələnələrin hamısı güllə atandır. Biz buraya əsil döyüşçü gətirmişik.

Elə bu vaxt bir güllə Bəşirin başının üstündən vıyıldayıb səngərin qırağına dəyib yerə düşdü. Bəşir başını aşağı əyib:

-Demək düşmən bizi ciddi qaydada nəzarətdə saxlayır, - dedi.

İsmayıl güllə atılan tərəfi dalbadal güllə yağışına tutdu. Bəşir də atırdı. Səngərdəkilər düşmən mövqelərini atəşə tutur, ermənilərə göz açmağa imkan vermişdilər. Bir qədərdən sonra səngər uzununu geri qaçan erməni əsgərlərinin qalxıb-enən beli görünürdü. İsmayıl:

-İndi səngərin arxa tərəfini atəşə tutun, - deyib güllə yağdırırdı.

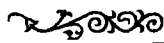
Bəşir:

-Beli görünən daşnaklardan biri də getdi, yenə vuruldu, - deyə həm atır, həm də müşahidə edirdi.

Ermənilərin artıq geri oturduğu açıq-aşkar hiss olunurdu. Bu, böyük həcmli üzbuüz bir savaşı meydanı idi. Ermənilər tutduğu mövqedən çəkilir, Böyük Məzrə yaxınlığındakı mövqeni itirməyə məcbur olurdular. Artıq könüllü dəstələr səngərdən çıxaraq daşnak ordusunun əsgərlərini Qaranlıq istiqamətində təqib edirdilər. Ermənilər böyük sayda döyüşçü itirmişdilər. Yerə döşənmiş cəsədin arasında çiyini paqonlu, döşü nişanlı bir adam da vardı. Tanıyanlardan kimsə deyirdi ki, bu adam daşnak ordusunun komandanı Suren Akopyandır. Türk qanına susamış bu canı Bala Məzrə ətrafında ələ keçirdiyi türk əhalisini quyulara doldurub üstünə daş tökülmüş.

Bəşir İsmayıl ilə dedi:

-İsmayıl, Ağbulaqdan, Ardanişdan, Cildən, Babacandan, Pəmbəkdən köməyə gələnələr çox ürəklə vuru-

şurlar. Öz kəndləri uğrunda vuruşan Bala Məzrə, Böyük Məzrə, Qanlı, Kərkibaş camaatından seçilmirlər.

İsmayıl sövqi-təbii bir alışqanlıqla dilləndi:

-Bəşir, qardaşım, bu döyüş namus-qeyrət döyüşüdü, millət döyüşüdü. Qanlı da hamımızındı, Kərkibaş da. Bu işdə sənin, mənim məsələsi yoxdur.

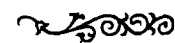
-Doğrudu, İsmayıl, doğrudu atam. Biz düşünəni hamı düşünə bilmir. Ermənilər bir mərkəzdən idarə olunur. Fərz elə ki, ingilislər, ruslar, fransızlar ordu quruculuğunda iştirak edir, onlara yardım göstərirlər. Bizim imkanlılar xalqa yardımçı olmaq barəsində heç nə düşünmürlər. Milləti birləşdirmək üçün heç nə etmirlər. Belə bir vəziyyətdə hər kəs yalnız özü haqqında düşünməli olur.

-Elədi, Bəşir, bu da bizim bədbəxtliyimizdir, - deyər İsmayıl qüssə dolu bir ağrı ilə dilləndi, - millət birləşməsə o vətənin, o xalqın taleyini yadlar həll eləyir. Necə ki, bizim taleyimiz özgələrin qaranlıq vicdanından asılı qalıb.

Bir az əvvəl mənə xəbər gətirdilər ki, ermənilər ağ bayraq qaldırıblar. Barışmaq istəyirlər. Mən də dedim ki, ağ bayraq qaldırırlar. Ancaq barış məsələsi yalan olar. Deyilənə görə Şişqayalı Kor Tanrıverdi sabah ermənilərlə sülh danışıqına başlayacaq.

İsmayıl:

-Yenə erməni bizi aldadacaq. Gördülər ki, işləri çətinləşib dərhal ağ bayraq qaldırdılar. Vaxt əldə edib ordunu gücləndirəcək, indi Göyçəyə hər tərəfdən hücum edəcəklər. Bizim mövcud gücümüzü parçalamaq üçün bir neçə yerdən cəbhə açacaqlar.

-Elədi, - Bəşir qısaboğaz çəkməsinin burnu ilə torpağı qurdalayıb bir anlıq sükutdan sonra, - Atalar deyib ki: «Kösöv yana-yana gödəlidir». Allaha pənah, görək axırı nə olur, - dedi. Döyüşün altıncı günü elan etdilər ki, köməyə gəlmiş camaat geri qayıtsın. Bu gün atəşkəs elan olunub. Məşədi İsa ilə Səməd ağa camaatı alqışlayıb yola saldılar.

Məşədi İsa İsmayıla tərəf yeriyib əlini onun çiyninə qoyub, yaxşı yol arzuladı və ürək sözlərini çatdırdı:

-İsmayıl, sizin döyüşdə göstərdiyiniz mərdliyiniz, şücaət və qoçaqlıq haqqında Bəşir mənə demişdi. Səninin və digər ağbulaqlıların qoçaqlığı sayəsində xeyli sayda düşmən məhv edilmişdir.

Səməd ağa:

-İsmayıl, Cığal Həsənə, Məşədi Məmmədə və Topal Oruca bizim salam-dualarımızı çatdırmağı unutmayın.

İsmayıl razılığını bildirdi:

-Allah sizdən razı olsun. İsmarıcınızı da çatdıracağam.

Erməni silahlıları hər tərəfdən Göyçəyə həmlə etmişdilər. Göyçə gölünün cənub hissəsi dağıdılmış, indi şimal hissəsinə tərəf güclü ordu yeridilmişdi. Silahlandırılmış Başkənd, Çəmbərək və Qoturbulaq erməniləri «Şahdağ» aşırımına cəmləşməyə çalışırdı. Ardanişın üstü «Topaşan» deyilən strateji əhəmiyyətli keçid zonasını ələ keçirməyə cəhd edirdilər. Bu keçid zonası

tarixlər boyu Göyçədən Gədəbəyə keçmək üçün ən əhəmiyyətli aşırım idi. Əgər ermənilər «Topaşan»ı ələ keçirərdilərsə əhalinin vəziyyəti daha da ağırlaşardı. Belə bir vəziyyətdə Göyçənin başbilən ağsaqqalları «Topaşan»ı əldən verməməyi məsləhət bilmişdilər. 1905-ci il erməni müsəlman davasında da Qaraqoyunlu və Göyçə camaatı Gədəbəy ərazisinə «Topaşan»ın gədiyindən aşmışdılar.

Bura Ardanişın ərazisi olsa da bu döyüş nöqtəsinə güclü kömək lazım idi. Doğrudur, Məşədi Hübət başda olmaqla ardanişlı silahlılar mərdliklə döyüşə atılmışdılar. Bunun ardınca Cildən və Toxlucadan da köməkçi dəstələr «Topaşan»da cəmləşmişdi.

Cığal Həsən, Məşədi Hübət, Kalva Abbasəli məşvərət elədilər ki, erməninin qabağını «Topaşan»da kəsməklə uduzarıq. Gərək erməni «Şahdağ»a çıx-mazdan əvvəl «Darama» istiqamətində bizimkilər dö-yüşə girsinlər. Belə qərara gəldilər ki, Dəli İsmayılın təşkilatçılığı və başçılığı ilə ağbulaqlı silahlılar «Dara-ma», «Şahmeydanı» istiqamətində düşmənin qabağına çıxsınlar. Cığal Həsən İsmayılın yanına atlı göndərdi ki, yubanmadan erməninin qabağına çıxsınlar. İsmar-ıç gətirən adam dedi ki, Cığal Həsənin sözü bu oldu ki, əgər erməni «Şahdağ» yüksəkliklərinə qoşun çıxar-sa, topla bütün Göyçəni dağıdacaqlar.

İsmayıl əlüstü dəstə üzvlərini bir yerə toplayıb Cığal Həsənin ismarıcını onlara çatdırdı. Dərhal dəstəbaşçıları təyin olundu. Hər dəstəyə əlisilahlı on nəfər daxil olmaqla onlara aşağıdakılar rəhbərlik edir-di: Kərbəlayı Bayram, Kalva Abbas oğlu Yolçu, Məşədi Xamoy, Kalva İbrahim, Ağakişi oğlu Bay-

raməli, Kalva Rüstəm oğlu Zal, Məşədi Məcid, Ekiz Musa, Haqverdi oğlu Hüseyn, Qərib oğlu Ağamalı.

Yüz nəfərdən artıq silahlı Ağbulaqdan «Darama» istiqamətinə yola düşəndə ara-sıra top səsləri eşidilir-di. İsmayıl Məşədi Xamoya dedi:

-Ay Məşədi, bu top səsləri erməninin bizim ca-maatda xof yaratmaq planının bir hissəsidir.

-Elədi, elədi, - deyə Məşədi Xamoy onun sözünü təsdiq elədi. Onlara nisbətən yaxın olan, bu söhbəti eşidən adamlar da dilləndilər:

-Erməni kələyini biz yaxşı bilirik. Kiminsə səsi ucadan gəldi. - Biz qorxusuz-hürkü-süz döyüşə girmə-liyik. Qorxub neyləyəcəyik.

-Düz deyirsiniz, - deyə İsmayıl dilləndi, - qorxsan da, qorxmasan da düşmən səni öldürməyə gəlir. Ona görə də döyüşə girmək lazımdı. Öləndə də kişi kimi ölmək lazımdır. Biz ailəmizi, torpağımızı, yurdumuzu qorumalıyıq. Bu, bizim namus, şərəf işimizdir.

Bu vaxt yenə top səsi eşidildi. Artıq top səsi xeyli yuxarıdan gəlirdi. Demək ermənilər yuxarı qalxmış-dılar. İsmayıl dedi:

-Biz «Dəvə gəzdəyi»ndən yuxarı qalxıb malakanın «Atdüşən»indən «Kora bulağ»a keçməliyik. Biz «Kora bulaq»da erməninin qabağını kəsməliyik.

İsmayıl qabaqda olmaqla atlılar dəstə-dəstə qo-vularla «Kora bulağ»a tərəf götürüldülər. Dəstələr əv-vəlcədən orada öz mövqelərini müəyyənləşdirməyə qərar verdilər. «Kora bulağ»a yaxınlaşanda öküz ara-basına qoşulmuş üç topun aparıldığını gördülər. İsmayıl əlinin işarəsi ilə dəstə üzvlərini dayandırdı.

Onlar İsmayılın yanına gəldilər. İsmayıl çiyindəki beşaçılan tufəngi əlinə alıb dedi:

-Artıq çatmışıq, yəqin ki, tezliklə atışma başlayacaq. Tez atları bələnin Ağbulaq tərəf üzündə hörükləyin. Hər dəstə bir-birindən aralı döyüş mövqeyi seçsin: Qabaqca beş nəfər kəşfiyyat işi aparsın, düşmənin harada yerləşməsinə bizə bildirsən. Dərhal bu iş Kalva Məhərrəm, Kötük Məhəmməd, Cabbar oğlu Rəsula, Vəli oğlu Əsrəfə, Kalva Əli oğlu Rzaya və Qoca İbrahimə tapşırıldı. Kəşfiyyatçılar geri dönənə kimi gözləməli oldular. Kalva İbrahim sükutu pozdu:

-Mənə elə gəlir ki, düşmən çox böyük güclə gəlməyib.

İsmayıl:

-Ola bilər. Ancaq ilanın ağına da lənət, qarasına da. Düşmənin azına da lənət, çoxuna da. Düşmənlə döyüşə girəndə yalnız öldürmək haqda düşünmək lazımdır.

Çox keçmədi ki, kəşfiyyata çıxanlar geri dönüb, düşmənin tutduğu mövqeləri öyrəndiklərini bildirdilər.

Dəstələr çox ehtiyatla düşmənin önündə özlərinə mövqe seçə bildilər. Erməni döyüşçülər üç qovu ilə üzüyuxarı qalxırdılar. Öküzlərə qoşulmuş toplar dağ yolu keçən dərənin biri ilə, döyüşçülər isə ayrı-ayrı iki dərə ilə yoxuşa qalxırdılar. Getdikcə onlar ağbulaqlı döyüşçülərə tərəf yaxınlaşır, daha doğrusu, onların üstünə doğru gəlirdilər. Sinəsini bir qayaya söykəmiş Dəli İsmayılın tufəngi yuxarı qaldırması ilə atəş başladı. İlk atəşdə ondan artıq erməni əsgəri vuruldu. Artıq ermənilərə göz açmağa imkan verilmirdi. Əsgərlər

heç yerə daldalana bilmirdilər. Topu aparan öküzlərin böyürtüsü dağa-daşa səs saldı. Hər topu iki öküz çəkirdi. İki topun öküzləri öldü. Topun biri uçub dərənin dibinə düşmüşdü. Artıq ermənilər də atırdı. Getdikcə ermənilərin itkisi artırdı. Onlarda bir çaş-baş düşmə hiss olunurdu. Saat yarımliq döyüş ermənilərin qaçıb dağılması ilə bitdi. Ermənilərə kamandanlıq edən Başkəndli Arzumanın bacısı oğlu polkovnik Mxitar Danelyan adlı birisi idi. O, daşnak qiyafəli, əlində onaçılan, çiyindən qılinc asılı vəziyyətdə döyüşçülərə əmr verirdi. Sığındığı qaya parçası çox da etibarlı deyildi. İsmayıl bunu gözaltı eləmişdi. Sürünə-sürünə onu yan tərəfdən görüntüyə gətirdi. Polkovnikin bir də əmr səsi eşidiləndə İsmayılın açdığı atəşlə o, yanı üstə düşüb, üç-dörd metr hellənərək bir itburnu kolunun dibinə düşdü.

Bu dərələrdə 200-ə qədər erməni silahlısı toplanmışdı. Onlar 50-dən artıq döyüşçü itirdilər. Artıq topların sıradan çıxması, strateji mövqelərin onların xeyrinə olmaması erməniləri tam ruhdan salmışdı. Polkovnik də vurulandan sonra pərakəndəlik, çaşqınlıq daha da artdı, daşnaklar üzə aşağı «Şah meydanı»¹ tərəf qaçmağa üz tutdular. Ancaq İsmayılın əmri ilə ağbulaqlı döyüşçülər onlardan əl çəkmək istəmədilər. Ata-ata erməniləri qovub çıxardılar. Həmin döyüşdə Ağbulaq silahlılarından Məşədi Əhməd, Məşədi Məhərrəm oğlu Mahmud, Hasanlı oğlu İsmayıl həlak olmuşdular. Bundan əvvəlki döyüşlərdə

¹ «Şah meydanı» - Şah İsmayılın qoşunu Göyçə səfərində bu düzənə gəldə dincəlmişdir.

isə Musa və İsa qardaşları son nəfəslərinə qədər vuruşub həlak olmuşdular. Alı oğlu Kalvayı Məhərrəm sifətindən, Kalva Abbas oğlu Məhəmməd isə ayağından yaralanmışdılar.

Camal oğlu İbrahimlə Ekiz Musanın başçılıq etdiyi 40 nəfər silahlı döyüş zonasını müşahidə etmək üçün xeyli kənardan oranı nəzarətə götürdü. Qalan döyüşçülər ölənləri və yaralıları ələ keçirdikləri bir topla birlikdə Ağbulağa döndülər.

Ermənilər ertəsi gün öldürülən əsgərlərin cəsədini yığıdırıb apardılar. Artıq qonşu kəndlərə yayılmışdı ki, ağbulaqlı döyüşçülər «Şahdağ»a qalxmaq istəyən erməni dəstəsini darmadağın eləyiblər.

Həmin günlərdə də ermənilər Göyçə gölünün şimal hissəsinə dörd istiqamətdən hücumə keçmişdilər: - Göyçə gölündən, Çubuqludan, Qaranlıqdan və Çəmbərəkədən.

Bu hücumun qarşısını almaq asan olmasa da hələlik Çəmbərəkədən «Topaşan»a yeridilən qoşunun ilk planı darmadağın olmuşdu.

Erməni silahlıları Göyçəni dağıtmaq, bu torpaqları işğal etmək üçün böyük güc ilə dörd tərəfdən hücumə keçmişdilər. Arxasında Rusiya, Fransa, İngiltərə kimi güclü dövlətlərin durduğu bu faşist xislətli insanlar hər cür qəddarlığı, insanlıq adına yaraşmayan əməllərə yer verirdilər. Bir çox türk kəndlərini yandırmış, əhalisini işgəncə ilə məhv etmişdilər. Vedibasarda

Dəhnəzi, Qədilini, Kiçik Vedini, Qəmərliyə neçə kəndi, Dərəçiçəkdə Ozanları, Şırşırı, Təkərliyi, Kəvərdə Ördəklini, Hacımuğanı, Ağqalanı, Əyriyəngi, Qaraqoyunluda Haqqıxını, Basarkeçərdə Şişqayanı tamam yandırıp əhalisini oda atmışdılar. Çox az sayda bu kəndlərdən adam qurtara bilmişdi. Təkcə Şişqaya faciəsi erməni qəddarlığının böyük göstəricisi ola bilər. Bu böyük kənddə insanları iclas adı ilə böyük tövlələrə və evlərə dolduraraq od vermiş, qapıdan, bacadan çıxmaq istəyənləri isə güllələmişdilər. 700 nəfərə yaxın uşaq, qoca, qadın, dinc əhali yanaraq öldürülmüşdü. 1200 nəfər şişqayalı isə itkin düşmüşdü.

Ələ keçən insanları böyük işgəncə ilə öldürürdülər. Qadınları döşünü kəsir, gözünü çıxarır, uşaqları quyuya doldurub üstünə daş tökürdülər. Kişilərin boğazına daş bağlayıb Göyçə gölünə atırdılar. Qaçarkən güllələnmiş cəsədlər süngü ilə deşik-deşik edilirdi. Göyçənin Kəvər bölgəsinin əhalisi tamamilə məhv edilmiş, ya da dağla-daşla qaçıb İran-Türkiyə və Azərbaycan ərazisinə sığınmışdı.

İndi növbə Toxluca, Ağbulaq, Ardanış, Cil, Babacan, Pəmbək kəndlərinin idi. Bu kəndlərin əhalisini böyük fəlakət gözləyirdi. Bu kəndlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin inzibati ərazisinə daxil olsa da Cümhuriyyətin qoşunları bu bölgəyə əl uzada bilmirdi. Əhali çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. Hər cür odlu silahla təmin edilmiş nizami erməni ordusu İngilis və Fransız komandirlərinin başçılığı ilə əliyalın, arxasız insanlara qarşı əsl qətlə törədirdi.

İndi ermənilər bütün hərbi qüvvəni Göyçə və Qaraqoyunlu istiqamətinə yönəlmişdi. Pərakəndə halda döyüşə qoşulan türk əhalisinə heç bir yerdən yardım əli uzadılmırdı. Həm də xalq bilirdi ki, onlar təkcə ermənilərlə deyil, Rusiya kimi güclü bir dövlətin hazırladığı, silahlı nizami orduyla üz-üzədir. Artıq Qaraqoyunlu camaatı yerindən oynadı, onlar Toxluca ilə aşıb, Ağbulaqdan keçib-Ardanışın üstü, «Topaşan»a qalxırdılar. Bir azdan Toxluca, Ağbulaq, Ardanış, Cil, Babacan, Pəmbək camaatı da yerindən oynamağa başladı. Erməni faşizminin son dərəcə qəddarlığından, törətdiyi soyqırımdan uzaqlaşmaq üçün camaat öz ata-baba yurdunu tərk etməyə məcbur oldu.

Göyçəlilər, Qaraqoyunlular «Şahdağ»ın gədiklərindən, aşırımından keçib böyük itkilər verərək, Gədəbəy, Tovuz, Şəmkir, Gəncə ərazisindəki qardaşlarının yanında sığınacaq tapdılar.

II HİSSƏ

1922-ci ilin noyabr ayının əvvəlləri idi. Havalar soyumuş, ala-tala qar yağmışdı. 1918-1919-cu il erməni qətlində öz dədə-baba yurdunu tərk edib Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş Qaraqoyunlu və Göyçə camaatı indi geri dönməyə başlamışdı. Sovet hökumətinin tərkibinə qatılmış Ermənistan 9 min kv. km-dən Azərbaycan torpaqları hesabına 29 min kv. km-ə çatmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ərazi vahidinə daxil olan Göyçə gölünün yarısı və şimal hissəsi də Rusiyanın təkidi ilə alınıb təzə yaradılmış Ermənistana qatılmışdı. Millətlərin qardaşlıq birliyindən dəm vuran Sovet hökumətinin aldadıcı şüarları və çağırışları altında öz isti ocağına qayıtmağa can atan Azərbaycan türklərini heç də dəyərli sürprizlər gözləmədi. Bir neçə il əvvəl qanlı qırğınlar törətmiş erməni millətindən olan qəsbkarlar indi «bolşevik» qiya-fəsinə girərək tanınmış, qoçaq, ağıllı, hörmətli türk insanlarını erməniləri qırmaqda ittiham edərək aradan götürmək kimi bir saxta və iyrənc kampaniyaya qoşulmuşdular. Çox təəssüf ki, Sovet hökumətinin rəhbərliyi də bu işə rəvac verirdi. Heç olmasa demirdi ki, ay ermənilər, hucüm eləyən siz, qanlı qırğın salan siz, torpaq zəbt edən, şəhərləri, kəndləri işğal edən siz, türk mahallarının üzərində Ermənistan adlı dövlət yaradan siz, nəyə görə özünü müdafiəyə qalxan insanlar təqsirləndirilməli və xalq düşməni adı ilə güllələnməli, yaxud Sibirə sürgün edilməlidir...

Erməni hökuməti Göyçə, Qaraqoyunlu, Zəngəzur, Vedi, Gərnı, Ağbaba, Dərəçiçək, Zəngibasar, Pəmbək

və başqa bölgələrdən olan sayseçmə türk oğullarının siyahısını NKVD-yə təqdim etmişdi. Bu siyahı əsasında hər gün xeyli sayda türk oğlu həbs edilirdi.

Erməni qara siyahısına adı düşənlərdən biri də Əhməd oğlu İsmayıl idi. El arasında İsmayıl Dəli İsmayıl da deyirdilər.

Ermənilər üçün böyük əngəl olan Hüsənli igidləri artıq aradan götürülmüşdü. İndi cəsur və hörmətli adamların başı üzərində bir kabus dayanmışdı. İsmayılın ailəsi qaçqınlıq dövründə Düyərli kəndində yerləşmişdi. İndi Sovet hökumətinin gəlişi ilə əlaqədar olaraq İsmayıl da Ağbulaq kəndinə, qohum-əqrəbasının yanına qayıtmaq istəyirdi. Bahar xanım və İsmayılın böyük oğlu Xalıqverdi Ağbulaqda idilər. Uçub-dağılmış ev-eşiyi yığışdırır, qapı-bacanı sahmana salırdılar.

Qızı Leyli və oğlanları Ələsgərlə Məhərrəm Düyərlidə idilər.

Qaçqınlıqdan qayıdanlar rayonda qeydiyyatdan keçirdilər. Ardışı kəndindən başlamış Qaraqoyunlu dərəsinin kəndləri də daxil olmaqla Dilican rayonunun inzibati ərazi vahidinə tabe edilmişdi.

İsmayıl Düyərlidən gələndə Qazax yolu ilə Dilicana gəlib sənədlərini müvafiq təşkilatlara təqdim etdikdən sonra ona bir məktub verdilər ki, bu məktubu Çəmbərəkə milis idarəsinə çatdır. Həmin dövrdə Çəmbərək nahiyyə, yəni yarımrayon funksiyasını daşıyırdı.

İsmayıl Dilicanda verilən məktubu Çəmbərəkə milis idarəsinə verib təzəcə həyəətə çıxmışdı ki, iki milis nəfəri onun qabağını kəsib, - sizi rəis otağında çağırır, - dedilər. İsmayıl rəisin otağına daxil oldu. Şişman bə-

dənli, 45-50 yaşlarında, qarayanız, domba gözlü rəis nifrət dolu bir baxışla onu süzüb:

-Otur, - dedi.

İsmayıl pəncərənin qabağında divarın dibinə qoyulmuş stulda əyləşdi. Rəis yenidən onu süzdü. Üz-gözündən xainlik yağırıdı:

-İsmayılov İsmayıl Əhməd oğlu sənsən?

-Bəli mənəm!

-Hüsənilərlə sənəin əlaqən haradan idi?

-Mənəim heç bir əlaqəm olmayıb.

-Niyə yalan danışırısan?

-Mən ömrümdə yalan danışmamışam.

-Məşədi Məmməd sənəin nəyindir?

-Xalam oğlu.

-Bəs sən deyirsən əlaqəm olmayıb?

-Hüsənli böyük bir tayfa olub, qoçaq igidləri ilə seçilib. Mənəim yəni onlarla əlaqəm olmayıb.

-Məşədi Məmmədlə görüşürdün?

-Əlbəttə görüşürdüm.

-Bəs deyirsən əlaqəm olmayıb?

-Məşədi Məmməd ağıllı, heç kəsə pislik etməyən bir adamdır.

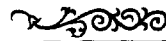
-Neçə erməni öldürübsən?

İsmayıl artıq hər şeyi başa düşmüşdü. Bilirdi ki, rəis onu dolaşdırmaq üçün fürsət axtarır.

-Kim deyir ki, mən erməni öldürmüşəm?

-«Darama»dakı döyüşlərə sən rəhbərlik etməirdin?

-Edirdim. Əlac yox idi. Ermənilər bizi qırır, kəndimizi dağıdırsa, uşağı, qadını yandırırsa biz özümüzü qorumamalıydıq?

-Köpək oğlu türk, nə dil-dil ötürsən! Əlbəttə, sən erməniyə güllə atmamalıydın! İndi ki, atıbsan, sənün cəzan ağır olacaq!

Milis nəfərlərini çağırdı:

-Götürün bu əclaf türkü, salın içəri!

Milislər İsmayılın qolundan tutub onu malakan evində yerləşən milis idarəsinin zirzəmisinə endirdilər. Onun üstünü yoxlayıb cibindəki bıçağı və belindəki qayıışı götürüb alçaq və iki nəfərlik dar, balaca pəncərəsi olan, kifsik qoxan bir yerə saldılar. Burada bir nəfər də var idi. Bu, Qaraqaya kəndindən Yusif adlı bir adam idi. Yusif İsmayılı tanıdı. Onu Bəryabadda Baxşəligildə gördüyünü dedi. Hətta onun haqqında bəzi məlumatlar olduğunu da xatırladı. İsmayıl artıq bilirdi ki, o, ilişmişdir, buradan qurtarmaq çətin olacaq. Yusifin «səni niyə tutublar» sualına da «heç nə bilmirəm» deməklə cavab verdi.

Yusif kişini qonşu ilə olan qalmaqala görə həbs etmişdilər. O, kamerada tək olduğu üçün darıxırdı. İndi İsmayılın gəlişi onu sevindirmişdi. Qulaq hayanı, söhbət etmək üçün yoldaş tapmışdı. Həm də İsmayıl kimi qoçaq bir igidlə eyni kamerada yatmaq ona ləzzət verirdi. Yusif kişi tez-tez suallar verir, torbasında olanı ortaya tökməyə çalışırdı. İsmayıl isə qəfildən belə ilişməsi üçün özünə haqq qazandıra bilmirdi. Çünki o, qurulan çox tələdən, qazılan quyudan qurtarmışdı. Ancaq indi öz ayağı ilə gəlib özünü tora salmışdı. O, indi dərin fikir içindəydi. Hətta Yusifin ardıarası olmayan söhbətinə də əməlli-başlı qulaq asa bilmirdi... Qəfildən Yusifin bir qədər hündürdən gələn səsinə yuxudan ayılmış kimi oldu.

-Ay İsmayıl, görürəm fikirlisən. Mənim bir qırıq sazım da var, bir-iki hava dıncıldadım, kefin açılsın.

-Nə olar, gətir bir az çal görüm, yaxşı çalırsanmı? - deyər İsmayıl dilləndi.

Yusifin dodağında təbəssüm oynadı:

-Göyçəlilər kimi çalmasam da, günümü keçirirəm.

İsmayıl:

-Göyçəlilərlə qaraqoyunlular eyni insanlardı.

-Elədi, dərdin alım, - deyib Yusif divardan asılmış sazını götürüb sinəsinə basdı. Bir-birinin ardınca bir neçə hava çaldı. Sonra Dədə Ələsgərin «Dağlar» qoşmasını oxudu.

Həsən nənə, Həsən dədə qoşadı,
Xaşbulaq yaylağı xoş tamaşadı.
Arsız aşiq elsiz niyə yaşadı,
Ölsün Ələsgərtək qulların dağlar!

Sözü qurtarıb sazın tazənəsini simlərin altına keçirib üzünü İsmayıla tutdu:

-Ay İsmayıl, nə təhəri, oxuya bildimmi?

İsmayıl ağır-ağır dilləndi:

-Çox gözəl oxudun.

Yusif bir an ara verib udğuna-udğuna dilləndi:

-Qaraqoyunlu dərəsində sənənlə bağlı bir əhvalat danışdırdılar. Bilmirəm o nə qədər doğrudur?

-O, nə əhvalat idi, elə? - İsmayıl dedi.

-Deyirlər Başkənd erməniləri Cıvıxlının üstünə yaylağa çıxan vədələri Əmirxeyirlərin bir neçə atını ələ keçirib vermək istəmişlərmiş. Sən gedib Başkəndlilərin böyük at ilxısını qabağına qatıb Bəryabada endirib,

Baxşəliyə təhvil veribsən. Həm də Baxşəliyə tapşırıbsan ki, atları gətirəndən bir həftə sonra ilxını buraxarsan. Doğrudanmı belə olub?

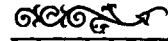
-Belə də olub. Mən eşitdim ki, Əmirxeyirlilərin bir neçə atını ermənilər ilxıya qatıb aparıblar. Onlar da bir neçə dəfə atın arxasınca gedib. Çox böyük qudurganlıq eləyərək, saymazlıq göstəriblər. At haqda da heç nə deməyiblər. Mən bu əhvalatı eşidən kimi Yolçunu götürüb Əmirxeyirə getdim, onlarla görüşdüm. Baxşəliyə tapşırıdım ki, ilxını saxlamaq üçün bir yer düzəlt, sonra mənə xəbər ver.

Mən Yolçu ilə birlikdə «Qanqallı» örüşündə Başkəndlilərin ilxısını tapdım və onu qabağımıza qatıb Bəryabada endirdik. Baxşəli deyəndə ki, bizə beş at lazımdı, sən nə qədər gətiribsən... Mən dedim ki, onları belə eləməsən quduzluqdan əl çəkməzlər. Bir həftə atları saxlarsan, sonra da deyərsən ki, İsmayıl gəlməmiş verə bilmərəm.

Bəli, bir həftə ermənilər Baxşəliyə yalvarıb-yaxarıdıqdan sonra ilxını geri qaytardılar.

-Yusif kişi, mənim başım çox müsibətlər çəkib, - deyə İsmayıl taxtadan düzəldilmiş taxtın üstündə yerini rahatlayıb, köksünü ötürdü. Bir an ara verib sözünü davam etdirdi:

-Mən on yaşında olanda atam Əhməd rəhmətə getdi. Bir il sonra isə anam Cəvahir xanım atamın həsrətinə dözə bilməyib o da dünyasını dəyişdi. Bacılarım Əfruz, Hava və mən yetim qaldıq. Bacılarım məndən kiçik idi. Əfruz səkkiz, Hava isə altı yaşın içində idilər. On altı baş mal-qaramız var idi. Əmim Kalva Abbas dərhal bizə sahib çıxdı. Bizi köçürdü öz evinə,

mal-qaramızı da öz mal-qarasına qatdı. Olduqca hirsli, qəzəbli, ancaq mərhəmətli bir insan olan Kalva Abbas kişi bacılarıma və mənə öz oğlanlarından və qızlarından artıq qayğı göstərirdi. Əmimin arvadı Hədiyvanı xanım «Ağabbalar» tayfasından Kalva Hüseynin qızı idi. Kalva Əsəd və Məşədi Abbasəlinin bacıları Hədiyvanınm xətrini çox istəyir, tez-tez əmimlə gələrdilər.

Hədiyvanı xanım olduqca nəzakətli, həlim və mərhəmətli bir qadın idi. O, hər gün cibimə qara kişmiş tökərdi. Eləcə də bacılarıma yetim olduqlarını hiss etdirməzdi. Əmim ildə ən azı 3-4 dəfə şəhərlərə-İrəvana, Gəncəyə gedərdi. Çox vaxt da bazara heyvan çıxarırdı. O vaxtlar Çəmbərək bazarı çox məşhur bazar idi. Bu bazara hər yandan insan axıb gələrdi. Kalva Abbas əmim hər bazar satmağa mal-qoyun çıxarırdı. Hər dəfə evə xeyli pul gətirərdi. Ondan mənə də verməyi unutmazdı.

Əmimin böyük oğlu Əli Kərbəla ziyarətində olmuşdu. O, məndən xeyli böyük idi. İkinci oğlu Yolçu isə məndən iki yaş kiçik idi. Qızları Əsli, Güləvatın və Mələk çox ağıllı qızlar idi. Onlar Əfruzla Havanı öz-lərindən seçməzdilər.

İsmayılın Çəmbərəkdə tutulması xəbəri Ağbulağa və qonşu kəndlərə yayılmışdı. Bundan əvvəl Çəmbərək milisi tərəfindən həbs edilən bir neçə adamdan səs-soraq yox idi. Deyilənlərə görə, erməni milisləri həmin adamları öldürüb cəsədini harayasa atmışdılar.

İndi də İsmayılın həbs xəbəri qohum-əqrəbanı sarıtmışdı. Hətta deyirdilər ki, İsmayılı da öldürüblər.

İsmayıl tutulandan bir həftə keçirdi. Keşik çəkən milis işçilərindən biri İsmayıla çox diqqət yetirirdi. İsmayıl onu hiss etmişdi. Ancaq bilmirdi ki, milis nəyə görə ona belə diqqət yetirir. Bir dəfə günorta üstü idi. Həmin milis içəri boylanıb, arxasını pəncərəyə çevirib, üzü küçəyə asta səslə dedi:

-İsmayıl, İsmayıl.

İsmayıl pəncərəyə yaxınlaşıb dilləndi:

-Eşidirəm.

-Sən ağbulaqlı İsmayılсанmı?

-Bəli.

-Vartazar kişini tanıyırsanmı?

-Dərzi Vartazarı demirsən? Dostumdur.

-Mən səni onlarda görmüşdüm. Mən onun kürəkəniyəm. Burda milis işləyirəm. Sənin tutulduğunu Vartazar kişiyyə dedim. O, çox götür-qoy edəndən sonra dedi ki, İsmayıl qoçaq adamdı. Əhvalatı özünə bildir, bəlkə başına bir çarə qıla bildi.

Milis işçisi bir az ara verib sözünü davam etdirdi:

-Eşidirsənmi, İsmayıl?

-Eşidirəm.

-Bu gün axşam üç nəfər milis işçisi gələcək bura. Onlardan biri uca boylu, qara gözlü, qalın bıığı olan bir adamdır. Digər iki nəfər milis isə ortaboylu adamlardı. Hər biri 27-32 yaş arasında cavan milis işçilər idi. Birinin alnında çapıq izi var.

Bu milislər aldıqları tapşırığa görə səni evinizə ötürmək adı ilə qaranlıq düşüb, əl-ayaq çəkildəndən

sonra aparıb Çəmbərək malakanı ilə Ağbulağın arasındakı dərələrin birində öldürəcəklər.

Bir qədər ara verib, dörd tərəfi dinşəyəndən sonra sükutu pozdu:

-Eşitdinmi?

İsmayıl dilləndi:

-Eşitdim, çox sağ olun!

Milis işçisi pəncərədən ayrılıb, keşikçi kimi fəaliyyətə başladı. Tüfəngini çiyində nizamlayaraq sağa-sola addımladı.

İsmayıl geri dönüb taxtın üstündə əyləşdi. Bu qara xəbər onu sarsıtmışdı. O, belə məqamlarda özünü ələ almağı və tədbir görməyi bacarırdı. Ancaq indi vəziyyət ağır idi. Zindana atılmış silahsız bir adam nə edə bilərdi. Belə bir fikir-xəyal içində çabalayırdı İsmayıl. Dar kamerada bilmirdi neyləsin. Qəfəsdəki aslan kimi çox da iri olmayan pəncərənin qabağına gəlir, solğun payız günəşinin ilıq nəfəsini sinəsinə çəkib, geri-yatdığı taxtın üstünə qayıdırdı. Gün keçir, zaman axşama tərəf gedirdi. O, bəzən də milisin söylədiyi bu əhvalata şübhə ilə yanaşırdı.

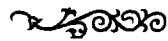
Bu qarmaqarışq fikir-xəyal içində axşamın qaranlığı düşər-düşməz üç nəfər milis işçisi içəri girdi. Onlar şad-xürrəm bir əhval-ruhiyyə ilə salam verib İsmayılı süzdülər.

Ucaboylu milis dilləndi:

-Bu gün qonaqlığımızı İsmayıl verəcək.

Çapıq milis onun sözünə qüvvət verdi:

-Kim verməz. Bir adamı ki, evinə buraxasan, nə desən eləməz...

İsmayıl heç nə bilmirmiş kimi şad bir əhval-ruhiyə ilə dilləndi:

-Bu nə gözəl xəbərdi? Doğrudanmı məni buraxacaqsınız?

-Əlbəttə, yalan danışmırıq ki...

-Onda qonaqlığınız mənim boynuma. Nə vaxt buraxacaqsınız?

-Əl-ayaq çəkiləndən sonra aparıb özümüz səni ötürəcəyik, - deyə çapıq milis işçisi dilləndi.

İsmayıl xoş bir təbəssümlə:

-Yəni işıqgözü buraxsanız nə olar?

Uzunboylu milis:

-İsmayıl can, bilirik səni də istəməyənlər çoxdu. Görüb-eləyən olmasın deyə qaranlıq düşəndən sonra daha yaxşıdır.

-Nə deyirəm, məsləhət necədirsə elə də eləyin. Ancaq yoldan buraxmaq olmasın. Gedəyin evimizə, sizə bir toğlu kəsim, yeyin-için...

-Biz də elə düşünmüşük, İsmayıl can.

Bir qədər söz-söhbətdən sonra bayaqdan dinib-danışmayan milis dedi:

-Gəlin bir qədər dincələk. Getmək vaxtı yola düşərik.

-Düz deyirsən, - deyə uzunboylu milis dilləndi.

Onlar erməni dilində danışib çapıq milisi növbətçi qoydular. Növbətçi milis İsmayılın taxtının ayaq ucunda, o biriləri isə divarın dibində oturacaq qoyub rahatlandılar. Divarın dibində yanaşı oturmuş milislər tüfənglərinin ucunu divara söykəyib, qundağını ayaqlarının böyrünə qoydular. Növbətçi təyin edilən çapıq

milis işçisi isə tüfəngini qıçının arasına alıb qundağını yerə, ucunu çiyinə söykədi.

Uzunboylu erməni İsmayıla dedi:

-Sən də yat, gedəndə qaldıracağıq.

İsmayıl cəld bir hərəkətlə:

-Düz deyirsən, mən də bir az yatım yuxumu alım.

Bir neçə dəqiqədən sonra divarın dibində oturmaqlarda əyləşən milislər yuxuya getdilər.

İsmayıl isə ölümlə üzbəüz idi. Qeyrət, qətiyyət onu içindən didib yeyirdi. Bilmirdi neyləsin. İndi o, yalnız böyük yaradanından kömək diləyir, bir nicat yolu istəyirdi. Bu ağır düşüncələrlə çarpışarkən növbətçinin də mürgü vurduğunu gördü. Bir az keçəndən sonra növbətçi də xoruldamağa başladı. Artıq vaxt çatmışdı. İsmayıl fürsəti fəvtə verə bilməzdi. O, astaca qıvrılıb növbətçinin tüfəngini götürdü. Sonra keçib divarın dibindəki tüfəngləri də götürüb, qapını açıb eşiyə çıxdı. Dərindən nəfəs aldı. Qapı örtüləndə milislər qalxdılar. Onlar dəli kimi olmuşdular, sağa-sola vurnuxurdular. Bilmirdilər nə etsinlər. Tez qapını arxadan bağlayıb, növbətçini döyməyə başladılar.

Deyəsən sonra Yusifi döyməyə başladılar. Yusifin səsi eşidilirdi:

-Ay canım, mən axşamdan daş kimi yatmışam, sizin buradakı söhbətinizdən də xəbərim yoxdu.

İsmayıl eşiyə çıxan kimi tüfənglərin ikisinin patronunu götürüb qar topasına soxdu. Tüfənglər beşaçılan idi. Bir dənə tüfəng və bir neçə patron götürüb, kəndin arası ilə üzünü malakan qəbristanlığı olan dağa tərəf tutdu. Ağbulağa gedən yola çıxma bilməzdi. Düşündü ki, indicə milis dəstələri onu həmin yolda axtaracaqlar.

O, evlərin arası ilə üzüyuxarı dağlara tərəf addımladıqca malakanların iki tulası hürə-hürə onu təqib edirdi. Yerdə yuxa qar örtüyü vardı. Azca əsən meh qar üstündəki ayaq izlərini örtürdü. Bir azdan tulalar geri qayıdıb səslərini kəsdilər. Ancaq hələ heç nə yox idi. İndi o, düşünürdü ki, arxamca gələn olsa da qanımlı beş dəfə artıq alacağam.

İsmayıl ayaqdan yüngül, cəld və qorxmaz bir adam idi. Bu tələyə necə düşdüyünü özünə bağışlaya bilmirdi.

Çəmbərək malakanının (Mixaylovka sonralar Krasnoselsk) qəbristanlığından keçib «Böyük dağ»a tərəf üz qoydu. Payızın qarlı-şaxtalı soyuğu onun əlini-üzünü dondursa da İsmayıl dərədən-dərəyə, qovudan-qovuya atılaraq gecənin qaranlığında çıxıb gedirdi. Sanki ona bir quş cəldliyi verilmişdi. «Bozalğanlı», «Qarapapaq» yaylaqlarından ötüb keçəndə bir anlığa vaxtı ilə bu yerlərə aran camaatının çıxdığını xatırladı. Bu dağın döşündə təkəni və qoyunları vurduğu anları göz önünə gətirdi. «Qarapapaq»dan ötəndə Qazax ellərinin, Qarapapaq kəndinin o xoş günlərini düşündü. İsmayılın anası Cəvahir Qarapapaq qızıydı.

İsmayıl «Hasanağanın dərəsi» ilə ötüb sabaha yaxın Toxlucaya çatdı. Xalası qızı Nərgizgilin qapısını döyüb, içəri keçdi.

Nərgiz xanım mat-məttəl qalmışdı:

-Gecənin bu vaxtı hardan gəlirsən, ay İsmayıl? Üst-başın bütün suya, palçığa bələnib?

İsmayıl:

-Paltar verin üst-başımı dəyişim. Sonra əhvalatı sizə nağıllayaram.

İlk növbədə onun paltarlarını dəyişib, sonra çay-çörək gətirdilər. Bir qədər sonra İsmayıl başına gələnləri və bu axşamkı hadisəni təfəsilatı ilə danışdı və sonda dedi: «Bu gecə mən ölməliydim. Əzrayılın əlindən qaçmışam».

Ertəsi gün axşam qaranlığında Toxlucadan çıxıb, gecədən xeyli keçmiş, Göyçə gölünün kənarı ilə Ağbulğa gəldi. Kəndin ayağında Məşədi Abbasəli oğlu Həmidin evini seçdi. Kəndin yuxarı məhəlləsində olan evinə gedə bilməzdi. Yəqin ki, milis işçiləri yaxından, uzaqdan İsmayılın evini nəzarətdə saxlayırdılar. Həmid yeniyetmə oğlan idi. İsmayıl qapını döydü. Həmidin səsi eşidildi:

-Kimdi?

İsmayıl xəlif bir səslə cavab verdi:

-Mənəm, İsmayıldı.

Bu sözü eşidən kimi Həmid sevincə anası Əsli xanımı səslədi:

-Ana, ay ana, muştuluğumu ver, İsmayıl dayım sağımı, qapını döyən odu. Həmid qapını açıb İsmayılın boynuna sarıldı. Bundan sonra Əsli xanım özünü istəkli xala oğlusunun üstünə atdı.

İsmayıl başına gələnləri, qaladan qaçdığını danışdı. Öz evindən hal-əhval tutub öyrəndi ki, uşaqlar hamısı buradadırlar.

İsmayıl çay-çörək yeyib tufəngi Həmidə verib xudahafizləşib qaranlıq gecədə evdən çıxanda Əsli xanım soruşdu:

-İsmayıl, tufəngi də verdin, özgə silahın varmı?

-Heç nəyim yoxdu.

-Onda gözlə gəlirəm.

O dəsmala bükülmüş bir bağlama gətirdi. Bu tapança idi. Xeyli də patronu vardı. Dəsmalı açıb İsmayıla verdi:

-Götür, silahsız yola çıxma bilməzsən. Qardaşım Məhəmmədəlinin tapançası idi. O vaxtdan bizdə qalmışdı. Get, uğuruna xeyir.

İsmayıl:

-Salamat qalın, mən daha burda dura bilmərəm. İşıqlanmamış Ardanışdan ötüb «Topaşan»ı aşmalıyam.

Erməni milisinin əlindən qaçan İsmayıl üç gündən sonra dağlardan, dərələrdən keçərək gəlib Şəmkir elinin Düyərli kəndinə çatmışdı. Düyərli Şəmkirin ən böyük yaşayış məntəqələrindən biri idi. Kəndin hörmətli adamlarından olan Yetim oğlu İbrahim İsmayıla öz evlərindən birində sığınacaq vermişdi. İsmayılın ailəsi qaçqınlıqda olan günlərini də bu ailə ilə keçirmişdi. Doğrudur, qaçqınlıq həyatı uzun müddət sürmədi. Türk ordusu gəlib erməniləri Göyçənin kəndlərindən təmizlədi. Bundan sonra qaçqınların öz ata-baba yurdlarına dönmə sürəsi başlamışdı. Sovet hökumətinin gəlişi ilə və Ermənistanın sovetləşməsindən sonra insanlar öz yurdlarına daha böyük ümidlə dönürdülər. İsmayıl da evin uçuq-söküyünü düzəltmək üçün Ağbulağa gedərkən erməni milisi tərəfindən həbs edilmişdi. Daha vətən yolları onun üçün qaranlıq zülmətxanaya dönmüşdü.

İsmayıl başına gələn hadisəni Düyərliyə dostu Yetim oğlu İbrahimə danışdı. O, İsmayılın qoçaq adam olduğunu bilirdi. Lakin üç silahlı milisin əlindən qurtarmağın böyük igidlik olduğunu söylədi.

-Daha sən Göyçəyə dönə bilməzsən, İsmayıl, - deyə Yetim oğlu ağır-ağır dilləndi. - Demək ermənilər sənə itli-pişikli axtarırlar.

-Bəli, bax bu dəfə mən ələ keçsəm, yəqin ki, yerindəcə güllələyəcəklər, - deyə İsmayıl köksünü ötürdü.

Yetim oğlu:

-Qəmlənməyə dəyməz, qardaşım, əvvəla canını o kafirlərin əlindən qurtarıbsan. İkincisi də bu ev öz evindi, başqa şey düşünmə.

İsmayıl bildi ki, köksünü ötürdüyünə görə Yetim oğlu «qəmlənməyə dəyməz» ifadəsini işlətdi. Ona görə bir qədər nikbin əhval-ruhiyyə ilə dedi:

-Sənin kimi qardaşı olan adamın qəmlənməyə haqqı yoxdu. İbrahim qağa, məsələ ondadır ki, istər-istəməz yurd həsrəti, el-oba itkisi adama pis təsir eləyir. Bir də onu düşünürəm ki, erməni əl-ələ verib biz müsəlmanların üstünə yeri yir, bizimkilər hələ ağzını açıb baxır. Yeri gələndə də rişxəndlə deyirlər: «erməni kimdi ki, onun qabağından qaçırınsınız».

Yetim oğlu:

-Belə biganəlik mənə də çox ağrıdır. Hələ başa düşə bilmirik ki, düşmənin zəifi, güclüsü yoxdu. Düşmən düşmən olaraq qalır, qılıncı da əlində.

-İbrahim, belə getsə erməni hələ çox işlər görəcək. Çünki biz oyaq deyilik, birliyimiz yoxdur. Hamı deyir: «mənə dəymiyən ilan yüz il yaşasın». Belə çıxır ki, mən salamat qaldım hər şey düzəldi. Qalan insanlar

ölürsə-ölsün. Bu, namussuzluq, yazıqlıq, dəymə mənə, dəymiyim sənə düşüncəsindən irəli gəlir.

-Bu gün qardaşını yurdundan-yuvasından didərgin eləyən düşmən, gün gələcək ki, sənə də başına bu bəlanı gətirəcək.

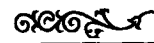
-Elədir, qağa. Gör zəif dediyimiz bu erməni Osmanlı kimi bir dövlətin başına nə oyunlar gətirdi. Qoşuldular rusun, fransızın, ingilisin qoşununa, türklərin üstünə hücum etdilər.

-İsmayıl, bizimkilərin çoxu hələ bilmir ki, ermənini qısqırdıb üstümüzə salan və bizi arxadan vuran ruslardı, fransızlardı, ingilislərdi. Buralarda beş-on qotur ermənini görüb, bütün ermənini o gözlə görürlər. Daha demirlər ki, xristian ordularında döyüşlər keçirən, təlimlər alan on minlərlə erməni dığası bu gün döyüşə hazır erməni əsgəridi. Bizimki hanı? Belə bir ordu varmı? Demək yoxdur!

İsmayıl Yetim oğlunun sözünün arasına girdi:

-Əgər yoxdursa başımız bu gün bu müsibətləri çəkməlidir. Gələcəkdə nələr olacaqsansa onu bir Allah bilir.

-İsmayıl, bizim başımızda duranlar yalnız özünü, ailəsini, qohum-əqrəbasını düşünür. Onlarda milli qeyrət, təəssüb hissi olmayıb. Başa keçən kimi var-dövlət toplamaqla məşğul olurlar. Başlayırlar qızılının, pulunun miqdarı ilə birincilik qazanmağa. İnsanları qarışqa boyda görürlər. Bir də onda ayılırlar ki, ya camaat batıb gedir, ya da vətən torpağının bir hissəsi əldən çıxıb. Yıxılanda da elə yıxılırlar ki, anadan əmdikləri süd burunlarından gəlir.

Çingiz xan demişdir: Türk ordusunun sərkərdələri türk qızından doğulsaydı onun ordusu məğlub olmazdı.

-Belə başbilənlərin yedikləri burunlarından gəlsə yaxşı deyilmi? Özlərini əyri yollarla, fırıl-daqla millətə sıriyır ondan sonra öz bildiklərini eləyirlər. Çoxunun arvadı da ya rus qızı olur, ya erməni...

-Öz millətinin başında oturub qeyri millətlərin xeyrinə işləyən düşmən qızını evində saxlayan və onun sözü ilə oturub-duran başçılarımızı xain, satqın adlandırmaqdan başqa söz tapmıram. Əlimdə əlac olsa belələrinə başımızın üstünə buraxmaram.

İsmayıl:

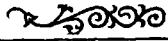
-Nəinki buraxmaram, iti öldürən kimi öldürərəm. Bizi görəndə bizdən olan, ermənini görəndə ermənilik edən yaltaq satqınlar bizə çox sitəm eləyiblər. Bu gün də eləməkdədirlər. Dünyanın harasında yaşamasından asılı olmayaraq erməni ermənidir. Bizimkilər işə bölük-bölük bölünərək mahallara, kəndlərə, tayfalara parçalanırlar. Nə deyim, vallah... Yaralı yerimizi açıb-tökük. Deməklə qurtaran deyil.

-İsmayıl, indi sən nə etmək fikrindəsən? - deyər Yetim oğlu söhbətin yönünü dəyişdi.

-Mən belə yaşaya bilmərəm. İndi Sovet hökumətinin çərçivəsindəyik. Ermənistan hökuməti indicə Azərbaycan hökumətindən məni tələb eləyəcək. Onlar da dərhal məni tutub ermənilərə verəcəklər.

-Bu işin çarəsi nədir, nə düşünürsən?

-Azərbaycan hökumətindən sığınacaq və bəraət almalyam. Bunun üçün Bakıya Nəriman Nərimanovun yanına getməliyəm, onun qəbuluna düşməliyəm. Deyirlər yaxşı adamdı. Millətə can yandırır, xüsusilə

Göyçə, İrəvan bölgələrindən olan qaçqınlara böyük qayğı göstərir.

Yetim oğlu onun sözünü təsdiqlədi:

-Mən də elə eşitmişəm. Hamı Nərimanovu tərifləyir. Deyirlər ki, millətini sevəndi, can yandırandı. Elə isə nə vaxt Bakıya yola düşməlisən?

-Günü sabahdan, - deyə İsmayıl onun nurani və bir az da qəmli görünən sifətinə baxdı.

-Gecikmək lazım deyil, İsmayıl. Sabah axşam səni qatara mindirək. Bakıya yola düş. Görək bilet olacağmı, indi çətin tapılır.

-Olmasa Gəncəyə gedərəm. Şərif dayım orada dəmir yolunda naçalnik vəzifəsindədi.

İbrahim:

-Şərif dayın da Ağbulaqdandı?

-Xeyir. Anam Qazağın Qarapapaq kəndindədi. Dayım Qazaxlıdı.

-Onda gözləmək lazım deyil. Bərabər gedək Gəncəyə. Oradan dayın bizi Bakıya yola salsın.

-Sənə əziyyət olar. Mən təkəcə gedəcəyəm.

-Heç elə şey ola bilməz. Mən sənənlə Bakıya bərabər gedəcəyəm.

Onlar belə də razılaşıdılar. Ertəsi gün səhər tezdən Yetim oğlu İbrahimlə Əhməd oğlu İsmayıl Gəncəyə yola düşdülər. Dəmiryolu vağzalında onları Şərif kişi böyük səmimiyyətlə qarşıladı. İsmayilla qucaqlayıb bir-birinə sarıldılar. Şərifin gözləri yaşarmışdı. O, 40-42 yaşlarında orta boylu, qara saçlı, şəvə gözlü, əsmər üzlü, yaraşıqlı bir adam idi.

Yetim oğlu Şərif haqqında eşitmişdi. Bilirdi ki, Gəncə dəmir yolu vağzalında belə bir adam işləyir.

Onunla tanış olmaq məqamı yetişdiyinə görə Yetimoğlu çox şad görünürdü.

-Yetimoğlu İbrahim Düyərlinin tanınmış kişilərindəndir. Mənim dostumdur. Bakıya mənimlə birlikdə getmək istəyir, - İsmayıl Yetimoğlunu Şərif kişiye təqdim etdi.

Şərif kişi qayıdıb Yetimoğlunun əlini bir də sıxıb dedi:

-Çox şad oldum. İsmayıl hər kişi ilə oturmaz, hər adama dostum deməz.

Şərif kişi onları öz evinə apardı. Qatar gedənə kimi dinclərini almağı məsləhət gördü.

-İsmayıl, səndən çox narahat idim, son zamanlar harda idin? - deyə Şərif soruşdu.

-Başım çox bəlalər çəkib, erməninin zindanından qaçmışam, - deyə İsmayıl başma gələnləri təfsilatı ilə dayısına danışdı.

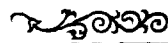
Söhbəti sonuna qədər maraqla dinləyən Şərif kişi ciddi bir tərzdə dedi:

-Bacı oğlu, sən böyük igidlik göstərib erməni milislərinin əlindən çıxıbsan! Heç vaxt erməni hökuməti bu məsələdə səni bağışlamayacaq, səni mütləq ələ keçirməyə çalışacaq. Azərbaycan hökumətindən səni tələb edən kimi əlini-qolunu bağlayıb verəcəklər erməni cəlladlarına. Amma Azərbaycan hökuməti Ermənistandan hansı quldur erməni tələb etsə bir bəhanə eləyib verməyəcəklər.

-Təqdim edəcəyin sənədlərin varmı?

-Qaçqınlıq vəsiqəm var, - deyə İsmayıl cavab verdi.

-Məncə bəs eləyər, - deyə Yetim oğlu dilləndi.

Şərif kişi ağır və ciddi bir tövrlə fikirlərini izah etməyə çalışdı:

-İsmayıl, sən yubatmadan bir qaçqın olduğunu, zəhmətkeş, əlləri qabarlı kəndçi baba olduğunu Nərimanova çatdırmalısan. Əgər gecikdirsən ermənilər səni arayıb-axtarıb tapacaqlar.

-Bundan sonra erməni məni ələ keçirmək istəsə gərək arxamca dağlara qalxa. Mən istəmirəm ki, ələ olsun. İstəyirəm ki, dinc və rahat nəfəs alım.

Şərif:

-Mən yaxşı bilirəm, bilirəm ki, üç erməni milisinin silahını alıb aradan çıxan İsmayıl asanlıqla erməniyə təslim olası deyil. Ancaq işini möhkəm tutmaq lazımdı.

İsmayıl:

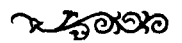
-Yalnız məni Azərbaycan hökuməti tutub erməniyə verə bilər. Yoxsa erməni məni başqa cür tuta bilməz.

-Elədi, - deyə Şərif çay-çörəyin hazır olduğunu bildirdi. Şərif kişi axşam qatarı ilə İsmayılı və Yetim oğlu İbrahimi Bakıya yola saldı.

Şərif İsmayıldan ayrıldıktan sonra vağzalda iş otağına qayıtdı. İndi bir qədər qüssəli, kədərli görünürdü. Keçən günləri gözü önünə gətirdi. Xəyalından bir anlığa nələ keçmədi:

-Müxənnət zamana gör İsmayıl kimi igidi necə dərbədən salıb...

Qazağın Qarapapaq kəndi Ağbulağın «Böyük dağ» adlanan dağına yaylağa çıxırdı. Hətta «Böyük dağ»a «Qarapapaq dağ»ı da deyirdilər. Şərif kişi hər il yaylaqda olanda İsmayilla tez-tez görüşürdü. Ağbulağa bacısı oğlulə qonaq gedirdi. El-oba arasında

İsmayılın böyük hörmət sahibi olduğunu, hamının onu qorxmaz, mərd bir igid kimi tanıdığını bilirdi. Şərif bir dəfə İsmayilla Ağbulağın yanından ötürkən bulaqdan su götürən bir dəstə qız-gəlinin xısıltılı səsinə eşitdi. Onlar bir-birinə deyirdi:

-Ağız, ağız, İsmayıl gəlir, asta danışın.

Şərif onda qadınların dərhal səslərini qısaraq özlərinə ciddi görkəm verdiklərinin və bəzilərinin yaşmaq aldıklarının şahidi olmuşdu.

Kənd cavanları İsmayılın başına toplaşar, nişan qoyub güllə atardılar. İsmayıl birinciliyi əldən verməzdi. Onun bir sözünü iki eləmək mümkün deyildi. At sürməkdə də əvəzi yox idi. At qaça-qaça o yəhərə sıçrayardı. Çox vaxt günü bulaqların başında, Göyçə gölünün qırağında yeyib-içməkdə keçərdi... İndi də belə...

Şərif xəyalından ayrılıb ayağa qalxdı. Axşamdan xeyli keçmiş evinə döndü. Gecədən səhə qədər İsmayıl gözünün qabağından getməzdi. Onu narahat edən ən çox o idi ki, Azərbaycan hökuməti İsmayilla sahib çıxmasa o, qaçaqlıq həyatı yaşaya bilər... Bu da çox qorxulu, uçuruma aparən bir sonluqla nəticələnər. Allaha pənah, gözləyək gərək nə olur...

Bakı şəhəri Dəmir yolu vağzalında qatardan düşən İsmayıl İbrahimi birlikdə bir-başa XKS-nin binasına getdilər. Onlar qəbul şöbəsinə girib qaçqın olduqlarını dedilər. Bir nəfər cavan oğlan onlara yaxınlaşdı, «arxamca gəlin» deyib İsmayılı başqa bir otağa

apardı. Özü içəri girib beş dəqiqə çəkmədi ki, geri qa-yıtdı və dedi:

-İndi sizi qəbul edəcəklər.

-Çox sağ olun, - deyə İsmayıl həmin oğlana razı-lığı bildirdi.

Onlar dəhlizdə çox gözləməli olmadılar. Otağın qapısı açıldı, qonaqları içəri dəvət etdilər. Bura geniş bir zala bənzəyirdi. Bir-birindən aralı 5-6 stol qo-yulmuş, hər stolun arxasında bir işçi əyləşmişdi. Bura-dakı işçilərdən ikisi qız idi. Başına ağ yelənli kəlağayı örtmüş qaraqaş, qaragöz qız bura gəlin, - deyə İsmayılı oturmalarını təklif etdi. Sonra xoş bir sə-mimiyyətlə dedi:

-Xoş gəlibsiz. Hara qaçqınısınız?

-Göyçədənəm, - İsmayıl dilləndi.

-Bəs bu yoldaş?

-O, qaçqın deyil, mənimlə bərabər gəlib. Şəmkir-dəndi. Yaxın dostumdu.

-Sağ olsun, - qız dedi.

Yetim oğlu:

-Səmimiyyətinizə görə siz də sağ olun.

-Sənədiniz varmı? - qız soruşdu.

İsmayıl:

-Qaçqınlıq vəsiqəm var, - deyib vəsiqəni ona verdi.

Qız vəsiqəni əlinə götürüb oxudu: «İsmayılov İsmayıl Əhməd oğlu. Təvəllüd tarixi 1888-ci il. Doğulduğu yer Göyçə mahalı, Ağbulaq kəndi».

Qız başını qaldırıb İsmayılı süzdü. Onun zəhmli qartal baxışlarında bir mərdlik, cəsurluq gördü. Göz-lərini həmsöhbətinin üzündən çəkmədən dedi:

-İsmayıl qardaş, mənim adım Zeynəbdi. Gəncədə-nəm. Atamgil İrəvanlıdı.

-Çox gözəl, el qızımızsınız. Daha da şad oldum, - deyə İsmayıl sevincini gizlətmədi.

Zeynəb xanım:

-Buraya gəlişinizin məqsədini deyin. Nə tələbləri-niz, nə şikayətiniz varsa deyin görüm. Bəlkə yardıma ehtiyacınız var?

-Zeynəb xanım, mənim buraya gəlməkdə məqsə-dim yoldaş Nərimanovla görüşməkdir. Məqsədim on-dan sığınacaq istəmək və movzerist olmamağım barə-də zəmanət almaqdır.

-İsmayıl qardaş, əvvəla yoldaş Nərimanov Mosk-vadadır. Yəqin ki, onun gəlməyi hələ bir həftə çəkə-cək. Digər bir tərəfdən qaçqınlarla işə xalq əmək ko-missarı yoldaş Əliheydər Qarayev baxır. O, bu işlə ciddi məşğul olduğuna və inqilab komitəsində işlə-diyinə görə qaçqınların problemlərini həm yaxşı bilir, həm də böyük qayğı ilə yanaşır. Həmişə çözməyə çalışır. Ona görə də mən sizi yoldaş Əliheydər Qarayevin qəbuluna yazdıracağam. Heç bir narahatçılığa ehtiyac yoxdur.

İsmayıl razılığını bildirdi:

-Çox gözəl olar, bacım. Allah-təala köməyiniz olsun.

-Bir saata qədər mən sizə bir məlumat verəcəyəm, - deyib Zeynəb xanım ayağa qalxdı. - Siz dəhlizdə gözləyin.

Təxminən 40-45 dəqiqədən sonra Zeynəb xanım İsmayılı içəri çağırıb, bildiriş vərəqəsi təqdim etdi. Bil-

dirişdə sabah saat 11-də Ə.Qarayevin qəbulunda olacağı bildirilirdi.

Zeynəb xanım:

-İsmayıl qardaş, sabah saat 11-də burda olmalısınız, gecikməyin. Qalmağa yeriniz varmı?

İsmayıl:

-Qonaq evinə gedəcəyik.

Zeynəb xanım siyirməni çəkib bir blank çıxardı və İsmayıl İbrahimin ad-soyadını ora yazıb ona verdi:

-Qonaq evlərinin adları burada var, hansına getsəniz sizi qəbul eləyəcəklər. İsmayıl bilmirdi ki, bu mehriban insana, bu səmimi gözəl xanıma necə razılıq etsin. Özünü Zeynəb xanımın bu insanlığı qarşısında borclu sayırdı. Və bu borcu heç zaman ödəyə bilməyəcəyinə təəssüf edirdi.

İsmayıl bir qədər sıxılaraq ürək sözlərini deməyə çalışdı:

-Bilmirəm mən sizə necə razılıq edim ki, o sizə layiq olsun.

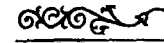
-Narahat olmayın, İsmayıl qardaş, bu bizim vətəndaşlıq borcumuzdur.

İsmayıl ürəyindən keçənləri deyib otaqdan çıxdı:

-Allah sizi xoşbəxt etsin!

İsmayıl və Yetim oğlu qonaq evlərindən birində yerlərini alıb, bir az dincəldikdən sonra şəhərə çıxdılar. Qız qalasına baxdılar, dəniz kənarında oldular.

Gecəni rahat yatıb, sabah saat 11-in yarısında Zeynəb xanımın otağının qarşısında oldular. Zeynəb xanım onlarla salamlayıb İsmayılı Ə.Qarayevin qəbul otağının gözləmə salonuna apardı və dedi:

-Burda gözlə. Adınız siyahıdadı. Nə vaxt çağırırlar keçin içəri, hər şeyi təfəsilatı ilə danışın. Qaçqınların həyatı, vəziyyəti ilə dərindən maraqlanırlar.

Qəbul növbəsi çatdı. O, qapını açıb kabinetə daxil olub salam verdi.

Əliheydər Qarayev salamı alıb stolun arxasında ayağa qalxdı, İsmayıl ilə təmənənəşdi və oturmaq üçün yer göstərib sorğuya keçdi:

-Göyçədənsiniz?

-Bəli. Çəmbərəkdən.

-Mən Çəmbərəkdə olmuşam. Bala Əfəndiyevlə birlikdə getmişdim. İndi orda vəziyyət necədir? Ermənilər Sovet hökumətinin qanunlarına əməl edirlərmi?

İsmayıl bu sualın cavabını verməkdə bir qədər çətinliklə üzləşdi:

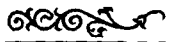
-Vallah, nə deyim, hələlik heç bir şey görünmür. Özləri üçün hər şeyi edirlər. Ancaq müsəlman türklərini minbir bəhanə ilə tutdurub, sürgünə göndərirlər. Yaxud bandit adlandırılıb güllələdirlər. Tanınan adamları, din xadimlərini, qoçaq və namuslu insanların axırına çıxmağa can atırlar. Onu səmimiyyətlə dinləyən Ə.Qarayev xüsusi bir təmkinlə dilləndi:

-Eşitdiyimə görə Hüsənli tayfasını məhv eləyiblər. Bunu mənə Bala Əfəndiyev dedi.

-Tayfanın 14 igidini aradan götürdülər.

-Nə ad verdilər?

-Guya ki, onlar millətçidirlər, dinc erməni əhalisini, uşaq-böyük demədən qırıb tökdülər. Halbuki bizim ərazidə iki erməni kəndi olub. Bir dəfə də olsun bizimkilər erməni kəndlərinə hücum etməyiblər. Hücumla həmişə müsəlman türkləri məruz qalıb.

-Bəs niyə məhz Hüsənni tayfasının cavanlarını qırırdılar?

-Hüsənni igidləri bütün Göyçə, Tovuz, Gədəbəy zonasında məşhur idilər. Onlar erməni təcavüzünün qarşısını almaqda qəhrəmanlıq göstərir, ağır zərbələr vururdular. Xüsusilə də Göyçə gölünün şimal hissəsinin Ermənistana verilməsinə qarşı sərt çıxışlar edir, mərdliklə mübarizə aparırdılar. Buna görə də erməni daşnakları ağıllı, qoçaq, el-oba içində böyük hörməti olan tanınmış, cəsur türkləri sıradan çıxartmağa çalışırlar.

-Adınız İsmayıl oldu, elə deyilmi?

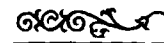
-Elədir.

-İsmayıl, qəribədir, sovet hökumətinin «bərabərlik», «qardaşlıq» şüarları hələ ermənilərə təsir etməmişdir.

-Yoldaş Qarayev, bəlkə də mənim sözlərim sizə xoş gəlməyə bilər. Ancaq həqiqət budur ki, torpaqlarımızın üstündə qurulan Ermənistan respublikasında daşnaklar bolşevik qiyafəsində bildiklərini eləyirlər. Moskvaya məlumat verirlər ki, biz Sovet hökumətinin düşmənlərinə qarşı mübarizə aparırıq. Bu əlaq otlarını içimizdən təmizləməliyik.

-Bu əlaq otları da kimdi? - Müsəlman türkləri! - Elə deyilmi, - deyə Qarayev ciddi bir görkəm aldı. Bəli, biz də onların bu fırıldaqlarını başa düşmüşük. Bu haqda Moskvaya dəfələrlə məlumat göndərmişik. Doğrusu, Hüsənni tayfasının qırğını bizi də məyus etdi...

-İsmayıl, səni də incidirlər?

-İncitmək yox, aradan götürülməyimə, daha doğrusu, ölümümə qərar vermişlər.

-Danış, səni dinləyirəm.

İsmayıl başına gələnləri təfəsilatı ilə açıb söylədi. Onu öldürməyə gəlmiş milislərin tufəngini alıb son məqamda qaçdığına kimi danışdı.

Əliheydər Qarayef əlini üzünə qoyub bu qaçqın insanın söylədiklərini səbrlə, ürəkəğrısı ilə dinlədi. Eyni zamanda onun qoçaqlığına əhsən dedi:

-Deməli, sən daha orada yaşaya bilməzsən! Bu aydın məsələdir. Onlar həyasızdılar. Səni bizdən istəyə bilərlər. Ona görə biz sənə burda sığınacaq verməklə toxunulmazlığını da təmin etməliyik!

-Allah sizi pənahında saxlasın! - İsmayıl dilləndi.

-İsmayıl, bəs demədin ki, Çəmbərəyin hansı kəndindəsən?

-Ağbulaqdan.

-Ağbulaqdan, hə bildim, bildim. Sizin kənddən bir adam desəm yəqin tanıyarsınız.

İsmayıl heyrət bürüdü. O, Qarayevin nə qədər dünyagörüşlü, savadlı, bilikli, hətta Göyçənin kəndlərini belə tanıdığını görüb onu sonsuz sayqı və sevgi ilə süzüb qətiyyətlə dilləndi:

-Mütləq tanıyaram.

-Rəsul adlı bir dərvişlibasla görüşdüm. Atasının adını da demişdi.

-Kənddə o adama Cabbar oğlu Rəsul deyirlər.

-O, necə adamdır?

-Yaxşı adamdır. Dindar, təmiz və düzgünlüyü ilə tanınır. Yaxşı quran oxuyur.

-Mən növbəti tədbirlə bağlı Qovlarda idim. İdarədə söhbət edirdik. Qəfildən bir səs eşitdim. Pəncərədən baxanda gördüm ki, uca boylu, iri gövdəli, sinəsinə və belinə gümüş kəmər vurmuş bir adam Allahın adını çəkə-çəkə gedir. mən yanımdakılara dedim ki, tez o adamı bura gətirin. Onlar həmin adamı mən olan otağa gətirdilər. O, hündürdən «Salamün-əleyküm» deyib üzümə baxdı və ciddi bir tərzdə dedi:

-Eşidirəm sizi.

Mən adamların bayıra çıxmasını xahiş etdim. Bundan sonra belimdəki tapançanı çıxarıb stolun üstünə qoydum. Sərt bir tövrlə qarşımda dayanan dərviş sandığım adamın gözlərinin içinə dedim:

-Kişi, adın nədir?

-Adım Rəsuldur, - deyib gözlərini gözümə dikdi.

-Niyə faydalı işlə məşğul olursan?

-Mən Allahın kəlamını oxuyuram. Heç kəsdən oğurluq eləmirəm.

-Sənə bir sual verəcəyəm. Əgər cavab verdin, verdin. Vermədin, bu tapançanı görürsənmi öz canından küs! - Mən bu sözləri çox hirsə və zəhmlə dedim.

Rəsul:

-Buyurun, sualınızı verin, - dedi.

-Bayaqdan bəridir sən Allahın adını çəkirsən, de görüm Allah var, ya yoxdur?

Rəsul qürurla dilləndi:

-Deyin görüm siz kimsiniz? Bundan sonra sizin sualınıza cavab verə bilərəm!

-Mən XKS-in sədr müavini Əliheydər Qarayevəm! Siz belə bir ad-familiya eşidibsinizmi?

-Eşitmişəm. İndi sizə verdiyim cavab budur, - Allah vardır!

Mən qəzəblə onun üstünə qışqırdım:

-Əgər varsa hardadır? Yerini deyə bilərsənmi?

Rəsul düşünmədən, ara vermədən dedi:

-Yenə deyirəm Allah var və o, mənim qəlbimdədir!

Mən ondan bu cavabı alandan sonra hirsim, qəzəbim söndü, sanki ürəyimə su səpdilər. Tapançanı belimdəki qobura qoyub, stolun arxasında əyləşdim və Rəsul kişiye xoş bir təbəssümlə «oturun» dedim. O, keçib alt stolunda əyləşdi. Soruşdum:

-Haralısan?

-Göycədənəm, - dedi.

-Basarkeçərdən?

-Xeyr, Çəmbərəyin Ağbulaq kəndindənəm.

-İndi Sovet hökuməti qurulmuşdur. İşləmək lazımdır. Zəhmətlə dolanmağa çalışın. Rəsul iftixarla dilləndi:

-Mən çox zəhmətkeş adamam. Böyük bağım-bağatım var. hazırda kasıbçılıqdı, Allahın kəlamını oxuyuram. Var olsun eli-obanı...

Mən idarə işçilərini içəri dəvət etdim. Qovların yerli hökumət nümayəndələrinə tapşırıdım ki, Rəsul kişi mərd və inamlı adamdır. Ola bilsin onun uşaqları korluq çəkirlər. Ona köməklik göstərin, yola salın. Rəsul kişi mənə razılıq edib ayrıldı. O vaxtdan Ağbulaq kəndi yadımda qalmışdır.

İsmayıl böyük bir maraqla dinlədiyi bu söhbəti Rəsuldan eşitmişdi.

-İcazə olarmı bir söz deyim, - deyə İsmayıl dilləndi.

-Buyurun, buyurun.

-Mən bu söhbəti eşitmişdim. Rəsul kişi bu əhvalatı hər yerdə söyləyir. Ağbulaqlılara sizin adınız yaxşı tanışdır...

-İsmayıl, səndən bir söz soruşum, amma düzünü deyin. Ermənilərə qarşı amansızlıq göstərmisənmi? Dinc adamlara güllə atıbsanmı?

-Yoldaş Qarayev, mən ermənilərə qarşı bir neçə cəbhədə vuruşmuşam. Bu cəbhələr ermənilərin kəndlərimizə hücumu zamanı olub. Ermənilər hücum çəkib torpaqlarımızı alır, kəndimizi yandırır, qız-gəlinlərimizi, uşaqlarımızı, qocalarımızı diri-diri quyulara doldurub üstünə daş tökürsə, pəyələrə, samanlıqlara doldurub od vurub yandırarsa, mən və digər millət oğulları nə etməliydiklər. Göyçədə erməni yoxuydu. Erməni yerini genəltmək üçün bizi qırıb torpaqlarımızı alırdı. Bizim onlardan umacağımız heç bir şey olmayıb. Həmişə onlar bizə hücum çəkib, işğal ediblər. İndi də adımızı movzerist, millətçi, Sovet hökumətinin düşmanları qoyub, qara ləkə ilə axırımıza çıxmağa çalışırlar.

-Aydındır, - deyə Ə.Qarayev soruşdu. - Sən harda yaşamaq istəyirsən?

-Şəmkirin Düyərli kəndində.

-Ailə üzvlərinizin sayı neçədir?

-Yeddi nəfərlik.

Əlini atıb siyirmədən blank çıxardı və köməkçisini çağırtdı, tapşırıqlar verdi. Ə.Qarayevin imzası ilə təsdiqlənən bu blankda göstərilirdi ki, İsmayıl İsmayilov Şəmkirin Düyərli kəndində yaşamağa icazə verilir.

Hər ay 2 kisə un, 10 kiloqram qəndlə təmin olunsun. Toxunulmazlığı nəzərdə tutulsun.

İsmayıl getmək üçün icazə istəyib ayağı qalxdı. Ə.Qarayevə bu səmimi söhbət, bu maraqlı görüş və böyük qayğı üçün dərin təşəkkür eləyib qapıya tərəf addımladı. Qapını açıb çıxmaq istərkən Ə.Qarayevin səsi eşidildi:

-İsmayıl, get Şəmkirdə yaşa. Sənin toxunulmazlığını mən vermişəm. Biz millətimizi və onun igid oğullarını bundan sonra da qoruyacağıq!

İsmayıl geri qanrılıb Xalq komissarları Sovetinin sədr müavinini xüsusi sevgi ilə süzdü. Ona ürəyində olan sevgisi birə beş qat artdı:

-Nə yaxşı sizlər varsınızmış! Allah sizi millətin başı üstündən əksik etməsin! - deyib ayaqlarını astanadan qırağa qoydu. Qapı örtüldü.

İsmayıl Əliheydər Qarayevin xoş münasibətinin, sonsuz qayğısının təsirindən hələ də ayrılı bilmirdi. Xüsusilə bu qədər vaxt ayıraraq onu dinləməsi, sözlərinə və fikirlərinə güvənc göstərməsi, Rəsul haqqında danışması İsmayılı elə bil göyün yeddi qatına qaldırmışdı.

İsmayıl binanı tərk etməmiş Zeynəb xanım da görüşməyi unutmadı. Çünki Zeynəb xanım da ona sonsuz qayğı göstərmiş və Ə.Qarayevin qəbuluna düşməyə böyük şərait yaratmışdı.

İndi o, Zeynəb xanım oturan zal otağın qapısı ağzına gəlib içəri boylandı. Zeynəb xanım onu gördü və:

-Buyurun, buyurun, gəlin, - dedi.

İsmayıl içəri keçdi. Zeynəb xanım ona oturmaq üçün stul göstərdi.

-Çox sağ olun, - deyib İsmayıl əyləşdi.

Zeynəb xanım ona gülərüzlə müraciət etdi:

-Hə, nə oldu? İşiniz düzəldimi?

-Allah sizə də, yoldaş Qarayevə də kömək olsun.

Nə istəyim vardı, hamısı həll olundu...

-Borcumuzdur, - deyib Zeynəb xanım İsmayıl ilə iki bilet uzatdı, - götürün, sənişin biletidi, qaçqınlara veririk. Bunu təqdim edəndə sizdən gediş haqqı almayacaqlar.

İsmayıl bileti götürüb Zeynəb xanıma razılıq eləyib binadan çıxdı...

Binanın həyətindəki skamyalardan birində oturub onu gözləyən Yetim oğlu İbrahim ayağa qalxıb ona tərəf gəldi və:

-Nə oldu? - deyə soruşdu.

İsmayıl gülümsər tərzdə:

-Hər şey yaxşı oldu, qardaş!

-Allaha çox şükür olsun, - deyib İbrahim İsmayılı qucaqladı.

Onlar birbaşa Bakı Dəmir yol vağzalına yollandılar.

İsmayıl onların silahını götürüb aradan çıxandan sonra çıxılmaz vəziyyətdə qalan milis işçiləri bir müddət özlərinə gələ bilmədilər. Qabaqca növbətçi təyin etdikləri yoldaşlarını döyməyə başladılar. Sonra üçü də birləşib İsmayılın kamera yoldaşı Yusif kişini döydülər. İş bununla da bitmədi. Tamam tərksilah olduqlarına görə qapını açıb eşiyə boylana bilmirdilər. Gecənin bu vaxtında bilmirdilər ki, onlar kimə nə de-

sin... Dərd o idi ki, bütün aləm, eşidib-bilən deyəcəkdiki, bir türk kişisi üç erməni milisini yuxuya verib, silahlarını da götürüb aradan çıxıb...

Çarəsiz qalmış milis nəfərləri bu an yer yarılısaydı yerə girərdilər. Ölüm gəlsəydi ölümə dirigözlə gedərdilər. Başlarını salıb taxtın üstündə dinməz-söyləməz ağır sükuta getmişdilər. Vaxt isə İsmayılın xeyrinə işləyirdi. İsmayıl dağlardan, dərələrdən, təpələrdən, qovulardan keçib gecənin bağrını yarırdı. Düşünürdü ki, «hələ erməni diğaları bilmir ki, Dəli İsmayılı zindana atıb, gecənin birində də aparıb dərənin birində öldürmək, yarığa atmaq çox da asan iş deyil. İsmayıl neçənizi böyrü üstə qoymasa, özü böyrü üstə düşməz».

Milislər nəhayət, təxminən üç saatdan sonra kameranın qapısını açıb eşiyə çıxdılar. Yer qar olsa da heç bir ayaq izi görünmürdü. Qar sovruğu ayaq izlərini örtmüşdü. Onlardan biri binanın ikinci mərtəbəsinə qalxıb, qapını döydü. Çəmbərək milis şöbəsi burada yerləşirdi. Növbətçi qapını açdı, - yuxudan açılmamış gözlərini ovuşdurub soruşdu:

-Nə olub?

Milis işçisi boynunu büküb, yazıq-yazıq dilləndi:

-Ağbulaqlı türk qaçdı!

-Nə danışırısan?! Siz onu öldürməli deyildinizmi?

-Öldürməliydik! Gözlədik ki, axşamdan xeyli keçsin, əl-ayaq çəkilsin, aparıb yolda öldürək. Yuxuya getmişik, qalxıb silahlarımızı götürüb çıxıb...

-Çıxanda xəbəriniz olmadı?

-Artıq gec idi. Silahları da aparıb getmişdi. Arxasınca çıxmağa cürət etmədik. Həm əlimiz yalın idi, həm də o bizi salamat buraxmazdı.

Növbətçi içəri keçib, rəis Gülümyanın evinə zəng etdi. Rəisin arvadı cavab verdi:

-Alo, eşidirəm.

-Bizə yoldaş Gülümyan lazımdır.

-Kimdi danışan?

-Növbətçi milis nəfəri Şarmazanyan.

-Gülümyan axşamdan CİLə gedib, hələ gəlib çıxmayıb.

-Nə vaxt qayıdar?

-Deyə bilmərəm...

-Şöbədə hadisə baş verib, dustaq qaçıb.

-Nə danışırısan?

-Bəli, bəli, dustaq silahları da yığıb qaçıb. Gələn kimi şöbəyə zəng eləsin.

Telefonda yaranan qısa sükutdan sonra qadının səsi eşidildi:

-Ay, vay...

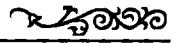
Şöbədəki növbətçi hadisəni prokurora demək üçün milislərdən birinə müraciət elədi. Milis nəfəri tamamilə inkar elədi:

-Mən nə üzlə, hansı cəsarətlə prokurora bu xəbəri çatdırım. O, yerindəcə tapançanı başıma boşaldacaq!

Şarmazanyan onları şöbədə qoyub özü prokurorun arxasınca getdi. Prokurorun qaldığı ev milis idarəsindən çox da aralı deyildi. Prokuror təzə təyin olunmuşdu, bir malakan evində qalırdı. Qaldığı mənzilə hələ telefon çəkilməmişdi.

Şarmazanyan şaxtalı, sazaqlı bu qış gecəsində prokuror qalan evin darvazasını döydü. Səsə qonşu mənzildən ev sahibi qoca malakan çıxdı.

-Kim lazımdı? - deyə hündürdən səsləndi.

-Milis nəfəri Şarmazanyan sizi narahat eləyir. Mənə prokuror yoldaş Xaçoyan lazımdır.

Qoca malakan geri dönüb, prokuror olan mənzilin qapısını döydü və ardınca da dedi:

-Yoldaş Xaçoyan, sizi istəyirlər.

Prokuror çox çəkmədi ki, qapını açıb balkona çıxdı:

-Kimdi? Eşidirəm sizi, - deyə səsləndi.

-Milis nəfəri Şarmazanyandır. Şöbədə hadisə baş verib. Rəis də evində yoxdur. Mən növbətçiyəm. Hadisəni sizə deməyi məsləhət bildim.

-Düz eləyibsiniz, gözləyin, - deyib içəri keçdi. Uzunboğaz çəkməsini və boynuna qara qoyun dərisi tikilmiş paltosunu geyinib bayıra çıxdı. O, başına qara papaq qoymuşdu. İti hərəkətlə milis işçisinə yaxınlaşmış, - gedək, - dedi.

Prokuror 30-32 yaşlarında cavan bir adam idi. Çox çevik, cəld adam olduğu hərəkətindən bilinirdi.

-Nə olub? - deyə milis işçisinə baxdı.

-Kameradan dustaq qaçıb.

-Necə yanı, gözətçi yox imiş?

-Üç nəfər gözətçinin silahını da götürüb aradan çıxıb.

-Elə şey olmaz!

-Bəli, bəli, elə də olub.

-Bu ki, biabırçılıqdır! Həmin dustaq kim olub?

-Olduqca qoçaq və qorxulu bir erməni düşməni!

-Demək türkdür?

-Bəli, Ağbulaqdandır, adı da İsmayıldır. O, xeyli müddətdir ki, axtarıldı. Bir neçə gün idi ki, həbs edilib içəri salınmışdı...

-Tutulmasa daha yaxşı deyildimi? Heç olmasa bu biabırçılıq olmazdı. Biz respublika rəhbərliyinin yanında da biabır olacağıq.

Onlar şöbəyə çatanda telefon zəng çaldı. Zəng edən Gülümyan idi:

-Nə olub, nə hadisədi? - deyə hirsli-hirsli qışqırdı. - Yoldaş Xaçoyan da buradadır, danışın, - deyə növbətçi telefonun dəstəyini prokurora verdi.

Prokuror:

-Yoldaş rəis, tez şöbəyə gəlin! Biabırçı hadisə baş verib!

O, telefonun dəstəyini yerinə asdı. Növbətçiyə hər üç milis nəfərini çağırmağı tapşırırdı.

Milis işçiləri ölü sifətində, boyunları düşmüş halda rəisin kabinetinə girdilər. Prokuror çox hirsli idi, sanki indi öfkəsini çeynəyirdi:

-Hə, danışın görək, bir türk sizi necə toyuq elədi? O, türk nə boyda idi?

Uzunboylu milis zarıya-zarıya dilləndi:

-Ortaboylu bir adamdı.

-Yəni səndən bir qədər də alçaq, elə deyilmi? – deyib ona yaxınlaşdı. - Onun başı sənin çənənin altından olardımı?

-Olardı!

Prokuror ayağının birini irəli, birini geri qoyub uzun boylu milisin gözünün üstünə var gücü ilə şillə endirdi. Milis təngildəyib bir addım aralıda durdu.

Prokuror şillə ilə daha sonra çapıq milisi, ardınca da üçüncü milisi vurdu. Onlardan birinin burnu qanamışdı. Elə bu vaxt rəis Gülümyan içəri girdi.

-Bu nə oyundu, başımıza açdınız? - deyə milis işçilərinin üstünə hucüma keçdi.

Prokuror dilləndi:

-Mən vurmuşam. Onları şillə, yumruqla vurmağın heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Onlar yalnız başlarından güllələnə bilərlər.

Gülümyan hirsindən gözləri qızarmışdı:

-Mən bu eşşəklərə dönə-dönə demişdim ki, o türk canavar kimi qorxuludur, ehtiyatlı olun. İndi gördünüz mü bir canavar sizin kimi üç qoyunu məhv etdi. Aylardan bəri axtardığımız erməni qatili gəlib öz ayağı ilə tora düşmüşdü. Onu siz açıb-buraxdınız. İndi tutub gətirməsəniz sizi öz əlimlə güllələyəcəyəm!

Onları kabinetdən çıxarıb təcili iclas çağırırdılar. Prokuror, NKVD-nin nümayəndəsi, milis nəfəri, müavinləri və digər məsul şəxslərin iştirak etdiyi yığıncaqda qərara alındı ki, artıq İsmayılın arxasınca axtarışa çıxmağın lüzumu yoxdur. Əvvəla aradan çox vaxt keçib, ikincisi hansı səmtə getdiyi məlum deyil. Belə bir vəziyyətdə də Ağbulağa üz çevirməz.

Ancaq səhərdən etibarən evi kənardan izlənsin, evə gəlib-gəlmədiyi öyrənilsin. Çox ehtiyatla hərəkət etmək lazımdır. Özümüzü heç nə olmamış kimi göstərməliyik...

NKVD-nin nümayəndəsi dedi ki, o adam üç silahı ələ keçirməyinə baxmayaraq özü ilə birini götürər. Üç tufəng ona lazım deyil, həm də ağır bir yüküdür. Binanın dörd ətrafını axtarmaq lazımdır.

Səhər axtarış vaxtı tufənglərin ikisinin qalın qar altına qoyulduğu müəyyənləşdi. Ancaq patronları götürülmüşdü.

Həmin gecənin səhəri bütün kəndlərə yayıldı ki, Dəli İsmayıl üç erməni milisinin silahını alıb aradan çıxıb. Çoxları deyirdi ki, bundan sonra İsmayıl qaçaqlıq edəcək.

Bu əhvalat İsmayılın dostu Vartazara da çatdı. O, dostunun salamat qurtarmasından çox razı qaldı. Milis işçisi olan yeznəsinə dedi:

-Mən sənə dedim ki, onu öldürəcəklərini İsmayıla çatdır. Bilsə o, qoçaq adamdı, başının çarəsini özü qılacaq! Elə də oldu...

İsmayılın zindandan qaçması xəbəri Ermənistanın müvafiq təşkilatlarını ayağa qaldırmışdı. Nazirlikdən həmin adamın tezliklə tutulub həbs edilməsi tapşırığı verilmişdi.

Bir müddət idi ki, İsmayılın evini nəzarətdə saxlayır, onu ciddi qaydada izləyirdilər. Xüsusilə kənd adamlarından, qonşulardan soruşmağa çalışırdılar ki, İsmayıl görəsən evdədimi, nə vaxt evdə olur? İsmayılın qonşuları əsasən Kalvayı Seyidilər tayfasının, Qaradağlılar və Qəriblər tayfasının adamları idilər.

Əli oğlu Salman gənc, yeniyetmə oğlan idi. Kəndin içindəki dükanın qabağında bir erməni ona yaxınlaşıb salam verdi və dedi: Oğlan, sən Əhməd oğlu İsmayılı tanıyırsanmı? O mənim dostumdur. Bu gün buralarda görməyibsən ki?

Salman gözüaçıq cavan idi. O, bilirdi ki, İsmayılı axtarırlar. İsmayılıgillə qapıbir qonşu olduğuna görə onun erməni dostlarını da tanıyırdı. Ancaq bu erməni İsmayılıgildə görməmişdi. Ona görə də şübhələndi. Başa düşdü ki, erməni öyrənib ki, mən İsmayılın qonşusuyam. Bir qədər əvvəl də İsmayılın öldü xəbəri

yayılmışdı. Ona görə də Salman ehtiyatlı danışmağa çalışdı:

-İsmayıl buralarda necə ola bilər. Bizim eşitdiyimizə görə milis işçiləri onu öldürüb, meyidini də harasa atıblar.

Erməni özünü şən və təbəssümlü göstərərək dedi:

-Ara, nə deyirsən, elə şey yoxdu. İsmayıl qaçıb aradan çıxıb. Mən də bir dost kimi görüşmək üçün gəldim. Görüm vəziyyəti necədi. Dost dostun nə günündə lazımdı...

Salman artıq yəqin elədi ki, bu erməni casus kimi gəlib kəndə. Ciddi bir tərzdə onunla söhbətə girdi:

-Sən hansı kənddənsən?

-Çambaraklıyam.

-Mən İsmayılın qonşusuyam. Yoldaşı və uşaqları evdədir. Gedək onlardan soruş.

-Yox, cavan oğlan, İsmayıl bəlkə evdə yoxdu, mən nəyə gedim. Özü olsa idi gedərdim.

Artıq Salman dəqiqliyi ilə əmin oldu ki, bu adam bir şey öyrənmək üçün gəlib.

-Kişi, adın nədir? - Salman soruşdu.

-Adım Aramdı.

-Aram, İsmayıl qoçaq adam idi. Sizin ermənilər gözügötürməzlik edib onu öldürdülər. Daha İsmayıl yoxdu! - deyə Salman ona kəskin cavab verdi.

Danışdıqca cilddən-cildə girən erməni küskün sima göstərərək Salmana dedi:

-Cavan oğlan, deyəsən sözüm xətrinə dəydi. Bir söz soruşdum, sən də deyirsən ki, erməniləriniz belə elədi, elə elədi. Belə şeylər ermənidə də olur, müsəlmanda da.

Erməni ayrılıb getdi. Salman bir müddət onun arxasınca baxdı. Onun bütün hərəkətlərində şeytanlıq əlamətləri duyulurdu.

Belə bir hadisə yenə baş vermişdi. Bir erməni yenə Hüseyn oğlu Orucdan soruşmuşdu ki, İsmayıl nə təhərdi, yaxşıdımı, indi evindədimi, onlar bizim dədə-baba dostlarımızdı...

Oruc cavab vermişdi ki, İsmayılı Çəmbərək milisləri öldürüb.

-Bəs, deyirlər o, qaçıb, - deyər erməni fikrini izah etdi.

-A kişi, qohum-qonşu hər gün onlardadı. Hamı yas içindədi. Sən də durub kefdən danışsın.

Bundan sonra erməni aralanıb getmişdi. Oruca məlum oldu ki, ermənilər itli-pişikli İsmayılı axtarırlar. O, evə dönəndə qonşusu Kalva Məhərrəm bu haqda dedi. Kalva Məhərrəm İsmayılın əmisi oğlu idi. O da Orucun fikrini təsdiqlədi və dedi ki, mən də gecə bu məhəllədə, İsmayılın evinin arxa tərəfində insan qaraltısı görmüşəm. Duymuşam ki, İsmayılı izləyirlər, onu tutmaq üçün əldən-dildən gedirlər. Bu axtarış göstərir ki, İsmayılı öldürə bilməyiblər, o, qaçıb aradan çıxıb...

Ermənilər 20 günə qədər kəşfiyyat aparsalar da, İsmayıl haqda heç bir bilgi əldə edə bilmədilər. İndi açıq-aşkar İsmayılın yaxın qohumlarını danışdırmağa başladılar. Sovet sədrinin otağında oturan NKVD işçiləri siyahı hazırlayıb İsmayılın qohum-əqrəbasını, yaxın dostlarını çağırıb sorğu-suala tuturlar. Birinci gün Kalva Abbas oğlu Yolçunu, Hüseyn oğlu Qurbanı, Hacı Hüseyn oğlu Məmmədi danışdırdılar. On-

lar hamısı eyni məlumatı verdilər: «Aldığımız məlumata görə milislər İsmayılı öldürüb, meyidini harayasa atıblar».

İkinci gün dindirməyə tayfanın ağsaqqallarını dəvət etdilər. Sadıq kişi, Hacı Kazım, Ələkbər oğlu Allahverdi sorğu-suala tutuldu. Onlar da həmin ifadəni verdilər. Məhəmməd oğlu Sadığa Dəli Sadıq deyirdilər. Sadıq kişi birdən-birə kükrəməyə başladı:

-Heç bir günahı olmayan İsmayılı tutub içəri saldınız. Orda da başını əkib neylədinizsə, indi də qarəküy salıb ölümünü gizlətməyə çalışırsınız!

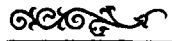
Adamyən adlı mülki geyimli sistem işçisi dilləndi:

-Əmi, əmi, elə söz danışmayın. İsmayıl ölməyib, o, qaçıb gedib haradadırsa sağ-salamatdı. Biz ona görə sizdən soruşuruq ki, bəlkə harda olduğunu biləsiniz.

-Yalan danışma! – Sadıq kişinin bağırtısı bayırda da eşidildi. – İsmayıl niyə tutulmalıydı, niyə də qaçmalıydı? Bə niyə axtarırsınız. Salamatsıya aparıb öldürmək lazımdı, elə deyilmi? Nəyə görə? İsmayıl erməniyə güllə atıb ona görə? Onda get ermənilərin hamısını tut, içəri doldur. Çünki erməninin hamısı türkcə güllə atıb!

-Ay əmi, ay əmi, bir az sakit olun. Hirsələnməyin. Biz İsmayılın hara getdiyini, necə olduğunu bilmək istəyirik, - deyər Adamyən Sadıq kişini sakitləşdirməyə çalışdı. Sadıq kişinin səsi aləmi başına götürmüşdü:

-Sevindik ki, Sovet hökuməti gəldi. Daha hər şey düzəldi. Sən demə erməni elə xainlikdə qalacaqmış. Mən yanıma da iki adam alıb sizin əməllərinizlə bağlı düz Moskvaya, yoldaş Leninin yanına gedəcəyəm!

Bununla da sorğu-sual Sadıq kişinin hirsli-qəzəbi altı başa çatdı.

Aradan iki gün keçdi. Sistem işçiləri yenə sovetin idarəsinə gəlib bu dəfə İsmayılın bacısı Əfruz, arvadı Baharı, əmisi qızı Əslini çağırtdırmaq üçün tapşırıq verdilər. Sovet sədri bildirdi ki, Bizdə qadınlar idarəyə gəlməzlər. Gedib evdə danışdırmaq lazımdır.

Onlar ilk növbədə Əsli xanımla görüşdülər. Əsli xanım da onları qınadı:

-İsmayılı neyləyibsinizsə buraya iz itirməyə gəlisiniz.

Bundan sonra Bahar xanımla görüşdülər. Bahar xanım ağlaya-ağlaya deyirdi:

-Məndən nə soruşursunuz? Siz İsmayılı tutub saxlayandan bəri ondan xəbər-ətər yoxdu. Siz onu tutub-sunuz, hanı, neyləyibsiniz?!

Adamyən içəridən eşiyə çıxıb o biri yoldaşına ermənicə dedi:

-Köpək oğlunun türkləri elə bil hamısı bir-birinin ağzına tüpürüb. Hamısı eyni sözü deyib durublar.

Sonra üzünü sovet sədrinə tutdu:

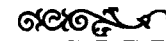
-Bacısı ilə də görüşüb gedək. Onlar birlikdə Əfruz xanımın yanına getdilər. Sovet sədri onlara dedi ki, bu qadınla nəzakətlə danışın. Qardaşı kimi çox hirsli və qabağından yeməz qadındı.

Əfruz xanımı sovet sədri eşiyə çağırtdı. O, başına yaylıq örtmüş, yaşıl nımtənə geymişdi. Adamyən:

-Salam bacı, - deyə nəzakətlə dilləndi.

Əfruz xanım astadan:

-Salam, - dedi.

-Bacı, sən Allah, bizdən inciməyin. Hökumət işidi, gəlmişik İsmayılın harda olmasını soruşaq. Bilirsinizsə deyın.

Əfruz igid kişilərə məxsus bir təkəbbürlə:

-İsmayıl hardadı? İsmayılın yerini siz bizə deməlisiniz!

-Bacı, mən mülayim danışdım. Siz niyə əsəbiləşirsiniz?

-Sizin bütün danışığınınızın hamısını eşitmişəm. Adamların üstünə necə qışqırdığınızı da bilirəm.

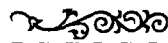
-Mən öz vəzifəmi yerinə yetirirəm.

Əfruz xanım çox hikkəli idi. İndi qarşısındakı erməninin kimliyindən, hansı vəzifə sahibi olmasından asılı olmayaraq üstünə atılıb parçalamaq istəyirdi:

-Mən sizdən soruşuram, İsmayıl hansı günaha görə tutulmuşdu? Mən sizi tanımışam, Adamyən, əgər İsmayılın başma bir iş gəlsə mən özüm silahı götürüb səni harda tapsam gəbərdəcəm! Sən onu bil ki, mən Dəli İsmayılın bacısı Əfruzam! Əgər bu sözümə əməl etməsəm başımdakı yaylığı açıb ayaqlar altına atacam! Bu kənddəki əlaltılarınız kimdir? Sizə İsmayılın qohum-əqrəbasının, qonşularının adını verənləri bilirik biz. Onlar İsmayılı güdürlər, əgər görə bilsələr sizə xəbər verəcəklər, elə deyilmi? İndi mən yəqin edirəm ki, İsmayıl sağdır. Onun sağlığı sizi və qulbeçələrinizi təşvişə salıb!

Adamyən quruyub qalmışdı. Bilmirdi ki, nə cavab versin:

-Bacı, biz deyirik İsmayıl milisdən qaçıb. Bəlkə başına başqa bir yerdə iş gələcək, ona görə soruşuruq, öyrənirik!

Əfruz:

-Əgər siz İsmayılı saxlaya bilməyib əlinizdən qaçırıbsınızsa bundan sonra onu necə tutacaqsınız? Düşünürsünüz ki, İsmayıl buralarda daldalana bilər. Yanırlırsınız. İsmayıl əgər qaçıbsa o, əlli güllə sizə, bir güllə də özünə vurur, amma sizin əlinizə keçməz!

İsmayılın kiçik bacısı Hava Əmirxeyirdə yaşayırdı. Həmin ev də uzun müddət nəzarət altına saxlanmışdı. Gizli yolla bu işi öyrənməyə bəzi adamlar cəlb edilmişdi. Ancaq İsmayıldan xəbər-ətər yox idi. Artıq milis idarəsi də, əlaqədar təşkilatlar da bildirdilər ki, İsmayıl nəinki Ağbulaqda, Göyçədə və Qaraqoyunluda belə yoxdur. Beləliklə bir aya qədər erməni milisinin apardığı cəhd nəticəsiz qaldı.

İsmayılın ələ keçirilməsi tapşırığı yerinə yetmədikcə, vaxt uzandıqca Ermənistan respublikasının əmniyyət idarələri işə daha ciddi yanaşmağa başlamışdılar. İsmayılın üç milis işçisinin nəzarətindən yaymaraq zindandan qaçması, onların silahını da ələ keçirməsi bir sıra vəzifəli milis işçilərinin üzünə tüpürülməklə və ağır cəza ilə başa çatdı: Dilican milis idarəsinin rəisinə töhmət verildi, Çəmbərək nahiyəsinin milis rəisi, rəis müavini və milis işçisi işdən çıxarıldı.

İşdən çıxarılan üç milis nəfəri İsmayılı evinə ötürmək adı ilə aparıb yolda öldürmək tapşırığı alan və tapşırığı yerinə yetirmək əvəzinə onu əldən çıxarıb boynuburuq qalan adamlar idi.

Yetim oğlu İbrahimin ailəsində sanki toy-bayramdı. İsmayıl artıq onların yanında olacaq, bu kənddə yaşayacaqdı. İbrahim kişi həyatın bir başında olan üç göz otağı olan evi artıq İsmayılın ailəsi üçün ayırmışdı. Səriyyə xanım Gəncəli qızı idi. Bu evə gəlin gələndən ailədə, kənddə yaxşı hörmət qazanmışdı. Olduqca, nəzakətli, mehriban, xanım-xatın bir gəlin idi. İki ilə yaxın bir müddətdə İsmayılın ailəsi onların evində qalmışdı. Hər iki ailənin böyük-kiçik üzvləri bir-birinə elə isinmişdir ki, sanki bir-birilərinin ailə üzvləri idilər.

Səriyyə xanım İsmayılın həyat yoldaşı Bahar xanımla doğma bacı kimi rəftarda olmuşdular. Uşaqlar da bir-birlərinə ürəkdən bağlanmışdılar. Leyli, Xalıqverdi, Ələsgər, balaca Məhərrəm bütün günü ailənin uşaqları ilə, xüsusilə İslamla, Məmmədrza ilə bir yerdə olurdular.

Bakıdan Əliheydər Qarayev verən sənədləri Şəmkir rəhbərliyinə və Düyərli kəndinin sovetinə təqdim edən Yetim oğlu və İsmayıl axır ki, dərindən nəfəs aldılar.

Səriyyə xanım axşam şam yeməyi zamanı soruşdu:

-İndi nə etmək fikrindəsiniz, ay İsmayıl qardaş? Uşaqları gətirmək lazımdı.

-Mən də elə onu düşünürəm, - deyə İsmayıl Yetim oğlunun üzünə baxdı. - Görək qardaşım nə deyir... Necə gətirmək olar.

Yetim oğlu özünəməxsus ciddiyyətlə dilləndi:

-Yalnız ismaric eləməliyik. Qohum-əqrəba uşaqların əl-ayağını yığıb tanış adamlardan birinin yanına qatmalıdırlar. Uşaqları gətirməyin özgə yolu yoxdur.

İsmayıl:

-Mən də elə düşünmüşəm. Görək tanış adam rast gələcəkmi...

Yetim oğlu:

-İndi gedib-gələn çoxdu. Qovlar yolu ilə gündə nə qədər adam gedib-gəlir. İsmayıl, onda sən başqa işləri burax, yalnız bu işlə məşğul ol.

-Günü sabahdan mən Ağbulağa, qonşu kəndlərə gedən axtarmalıyam, - İsmayıl son qərarını verdi.

Üç gündən sonra İsmayıl Qovlar bazarında Rüstəm oğlu Zala rast gəldi. Onlar səmimi görüşdülər. Zal cavan idi. Hələ evlənməmişdi. O, dedi ki, qardaşım Hüseyn də bazardadır. Heyvan gətirmişdik, satıb qurtarmışığı, sabah yola düşəcəyik.

İsmayıl Rüstəm oğlu Hüseynlə də görüşdü. Başına gələnlərin hamısını onlara danışdı:

-Hələlik, bir müddət Düyərlidə yaşayacağam. Azərbaycan hökuməti də bu kənddə qalmağıma icazə verdi. İndi uşaqları gətirməliyəm. Sonra Hüseynə dedi:

-Allah sizə yaxşı yol versin. Eşidib, soruşana da məndən salam söylə. Yolçuya de ki, uşaqları ya özü gətirsin, ya da bir ümidli adamdan göndərsin.

Hüseyn:

-Baş üstə, İsmayıl. İsmarıcını gedən kimi çatdıracağam. Ancaq sənə hələ o tərəflərə gəlmək olmaz. Ermənilər səni itli-pişikli axtarırlar.

-Axtarmalıdırlar, ay Hüseyn. Mən onların sinəsinə dağ çəkmişəm.

Hüseyn:

-İsmayıl, doğrudan sən onların anasını ağladıbsan! Təsdiq elədin ki, türkün belə oğulları var!

Zal dilləndi:

-Desən ki, övlələrinin goruna qədər od qoymuşam. Bir müddət kənddən əl çəkmirdilər. Sonra gördülər ki, İsmayılın səsi-sorağı Azərbaycandan gəlir.

Onlar bir qədər söhbət etdikdən sonra görüşüb ayrıldılar.

İsmayılın ailə üzvlərinin Düyərliyə gəlməsi iyirmi gün çəkdi. Bu vaxta qədər Şərif kişi İsmayılı Qovlar Dəmir yol vağzalında nəzarətçi düzəltdi. İki gündən onun işə böyük məsuliyyətlə yanaşdığı, səhlənkarlığı sevmədiyini aydın oldu. Get-gedə iş yerində İsmayılın hörməti artırdı. Artıq hamı onun kimliyindən xəbərdar idi. Hətta qaladan qaçdığını, üç erməni milisi tərksilah elədiyini deyirdilər.

Artıq İsmayılın işi yoluna düşmüşdü. Ailəsi Ağbulaqdan gəlmişdi. Demək olar ki, o, rahatlanmışdı. İşinə gedir-gəlir, uşaqlarını dolandırmaq haqqında düşünürdü. Yetim oğlunun uşaqları ilə İsmayılın uşaqları bir ailənin üzvləri kimi bütün günü bir yerdə olurdular. Onlar darıxmır, qəriblik hissi keçirmirdilər. Xüsusilə, Səriyyə xanımın Bahar xanım bacı kimi bir-birinə isinişmişdilər. Səriyyə xanım duyğulu adam idi. Bahar xanımın bəzən tutulduğunu, qəmləndiyini hiss edəndə deyərdi:

-Allah erməninin evini yıxsın. Bu namərd milləti bilmirəm haradan gətirib tökdülər buralara. Gələndən

sonra dünyanı bir-birinə qatdılar. Yazıq millətimizin ağ gününü göy əskiyə bükdülər. Camaatı evindən-eşiyindən didərgin saldılar.

Sonra da üzünü Bahar xanıma tutardı:

-Ay Bahar, sən Allah, çox fikir eləmə. Günlər keçdikcə hər şey qaydasına düşəcək. Çöldə qalmayıbsınız, bura da öz evinizdi. Allaha şükür İsmayıl qardaş işləyir. Bir də ki, biz buradayıq, heç nəyimizi sizdən əsirgəyən deyilik.

Bahar xanım razılığını bildirər, İbrahim kişiyyə, Səriyyə xanıma Allahdan can sağlığı diləyər.

Elə də olurdu ki, Səriyyə xanımm xoş sözləri qarşısında bu iki bayatını deməyi xoşlardı:

Əzizinəm solmasın,
Gül açılınsın, solmasın.
Yurdundan uzaq düşüb,
Daş da qərib olmasın.

Eləmi Göyçə dedi...
Saz dindi Göyçə dedi.
Özüm Şəmkir elində,
Ürəyim Göyçədədi.

Səriyyə xanım bu bayatılardan birini eşidəndə gözünü yaylığının ucu ilə silib yan otağa keçərdi.

Günlər keçdi, qış ötüşdü. Yetim oğlu Kürün qırağında torpaq sahəsi götürdü, İsmaylla birlikdə bostan bitkiləri əkdilər. Geniş ərazidə xiyar, yemiş, qarpız yetişdirdilər.

Həmin il bostan məhsullarını satıb yaxşı gəlir əldə edən İsmayıl evin, ailənin bütün çatışmazlıqlarını demək olar ki, aradan qaldırdı. Bundan sonra hər şey qaydasına düşmüş oldu.

İsmayıl Çəmbərək milisinin silahını alıb qaladan qaçandan 4 ay sonra Çəmbərək milisindən Şəmkir milisinə sorğu göndərildi. Yazırdı ki, Düyərli kəndində məskunlaşan İsmayıl İsmayıl Əhməd oğlu milli məsələdə bir sıra cinayətlər törətmiş, buna görə də həbs edilmişdi. Lakin o, həbsdə olduğu günlərin birində üç milis nəfərinin silahını götürərək aradan çıxmışdır.

İsmayıl İsmayılövün həbs edilib Çəmbərək milisinə təhvil verilməsinə yardımçı olmağınızı xahiş edirik.

Şəmkir milis idarəsində bilirdilər ki, ermənilər bir neçə dəfə təqsirləndirib buradan geri qaytardıqları insanları Ermənistanı apararı kimi ya güllələdiblər, ya da həbs edib zindanlara göndəriblər. İsmayılın Bakıdan gətirdiyi bəraət sənədi milis rəisini, prokuroru da oyatmışdı. Demək ermənilərin bu kələyinin qarşısı alınmasa hələ bizim çox insanlarımızı onlar məhv edəcəklər.

Bizim yerli hökumətin çətinliyi bir də onda idi ki, Moskva həmişə ermənilərin tərəfini saxlayır, onların sözünü deyirdi. Lakin milli məsələdə qeyrət göstərməyin vaxtı çatmışdı.

Şəmkir milisi cavab məktubunda göstərirdi ki, Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinə yazdığı şikayət məktubuna əsasən yoxlama aparılıb, məlum olub ki, İsmayıl İsmayılövün əməlinə heç bir cinayət tərkibli iş yoxdur. Əksinə o, evindən qovulub, iki dəfə

qaçqın olub. Bir çox əzab-əziyyətlə üzləşib. Onun həbsi də qanundan kənar həyata keçirilmişdir.

Heç bir dəlil və sübuta əsaslanmayan bu sorgunuza müsbət cavab verə bilmədik.

Bununla da İsmayılın işinə xitam verildi. Bir daha onu axtarıb, aramaq fikrinə son qoyuldu.

Bir gün İsmayıl eşitdi ki, Ağbulaqdan, eləcə də qonşu kəndlərdən neçə-neçə tanınmış adamlar ermənilər tərəfindən şər və böhtan kampaniyasının qurbanı olub.

İki ildən artıq idi ki, İsmayıl ailəsi ilə birlikdə Düyerli kəndində yaşayırdı. Bu kəndin camaatı İsmayılın necə deyərlər tərcümeyi-halını yaxşı bilirdi. Onun başına gələn ağrı-acılardan hamının xəbəri vardı. Ona görə də uşaq da, böyük də İsmayıla hörmət qoyur, ehtiram göstərirdi. Yetim oğlu İbrahim İsmayıla elə alışmışdı ki, onu hər axşam-səhər görməsə, salam verib, salam almasa özünü narahat hiss edirdi.

Bir dəfə Kür qırağındakı əkin sahəsi ilə əkininə yanaşı olan qonşu adamla söhbət edərkən onun sözləri İsmayılın xətrinə dəymişdi. Şiraslan adlı bu adam həmişə İsmayıla, Yetim oğlu ilə söhbətə meyl göstərər, olandan-keçəndən danışardı. Ermənilərin vəhşilikləri haqqında İsmayılın söhbətlərinə qulaq asar, öz fikirlərini deyər.

Son söhbətdə isə başladı Göyçəlilər haqqında, ümumiyyətlə qaçqınlar barədə fikir söyləməyə:

-Ay İsmayıl, xətrinə dəyməsin, bir söz deyəcəyəm.

-Söz beşini de, amma elə söz de ki, xətrinə dəyməsin, - deyər İsmayıl dilləndi.

Şiraslan oturduğu kötüyün üstündə yerini rahatlaymış kimi hərəkət edib sözə keçdi:

-Bu Göyçənin adamı qorxaq adamdı. Yerini-yurdunu atıb gəlib buralarda veyillənirlər.

İsmayıl:

-Şiraslan kişi, Göyçədə çox qoçaq kişilər olub, bu gün də var. Onlar yerini-yurdunu könüllü atmayıb. Müharibə gedir, toplu-tüfəngli erməni ordusu böyük qırğınlar törədib. Çoxlu insanlar qırılıb, kəndlər dağılıb, yandırılıb, yerlə-yeksan edilib.

-Axı, erməni dığası kimdi ki, bu qədər işlər görə bilsin?

-Göyçəyə hücum edən erməni ordusuna Vandan, Xoydan, Hələbdən gəlib kömək eləyən ermənilər var.

Göyçə sənin qulağının dibidi, orda qardaşlarını qırırlar. Göyçəlilərə kömək eləməyə gedibsənmi? Düşməyə bir güllə atıbsanmi? Atmayıbsan. Əksinə qaçıb canını qurtaran qaçqına şəbədə qoşubsan. Erməni heç vaxt millətinə sən deyənləri deməz. Ona görə də erməni torpaqlarımızı ala-ala gəlir.

-Ay aldı ha... Deyirsən yəni erməni Şəmkiri də ala bilər?

-Ala bilər, ona görə ki, bu torpaqda sən kimiləri də var... Şəmkir başdan-başa igid kişilər yurdudu. Ancaq hər yerdə olduğu kimi burda da sənə bənzər təsibsizlər dar ayaqda qaça bilirlər.

-Ağzının sözünü düz çıxart. Qərrib adamsan. Xətrinə dəyəyəm. Dəymişin duran yerdə kalın tökülər.

-Şiraslan, deyəsən indi də məni qorxutmağa keçdin... Yadında saxla Düyərli camaatı mənə qərib gözü ilə baxmır. Onu da bil ki, mən qorxu bilməyən adamam!

-İsmayıl, Kürqırağı bu kol-kosları görürsən eləmi?
-Görürəm.

-Bax, mən o qədər Göyçəli öldürüb bu kolların dibinə atmışam ki, sayı-hesabı yoxdu.

Bu söz İsmayıla çox ağır gəldi. Qəzəbindən gözləri qızardı.

-Sən indi mənə də meydan oxuyursan, elə deyilmi?
-Sözdü, deyirəm da...

Artıq İsmayılın əlləri əsirdi. O, birdən qızmış aslan kimi bir az aralıda oturmuş həmsöhbətinin üstünə atılıb, ona dalbadal iki yumruq zərbəsi endirdi. Şiraslan tənəgiləyib geri sıçradı. İndi o, İsmayılın qan çanağına dönmüş gözlərini, qaralmış sifətini, zəhmlı duruşunu görüb bir anlığa donub qaldı.

İsmayıl hələ soyumamışdı. Əlini atıb sırtığın altında saxladığı kiçik ölçülü, gümüş qəbzəli xəncərini çıxarıb ona tərəf yeriyəndə Şiraslan yerindən götürülüb 25-30 metr aralıda olan atının belinə sıçrayıb çaparaq getdi.

Əkinin yuxarı başında arxlara su bağlayan Yetim oğlu İbrahim son hadisəni uzaqdan müşahidə etsə də məsələni anlaya bilmədi. Ancaq burda nə isə xoşagəlməz hadisə baş verdiyini hiss etdi. Tez iri addımlarla İsmayılın yanına gəldi. O, İsmayılın son dərəcə əsəbi, hirsli olduğunu dərhal sezdi. Yetim oğlu bilirdi ki, İsmayılı bu duruma gətirmək olmaz. Həmin vaxt onun əlindən hər cür xata çıxma bilər.

-Nə oldu, ay İsmayıl, niyə qəzəblənibsən? O, nə dedi sənə?

-Məni durduğum yerdə xataya salmışdı!

-Nə məsələdi? - deyə Yetim oğlu israr elədi.

İsmayıl hikkə ilə dilləndi:

-Başından böyük qələt elədi! Göyçəlilər evini-eşiyini atıb buralarda nə gəzir! Mən bu kolların arasında o qədər göyçəli öldürüb atmışam ki...

Yetim oğlu:

-Köpəy oğlunun hələ danışdığı sözə bax! Deməli buralarda ölüb-itən olubsa hamısının qatili Şiraslandır. Bu sözə o cavab verməlidir! Mən bu məsələni sovetiyə bildirməliyəm! Digər tərəfdən də onun dərşini özüm verəcəyəm! Sən səbrini qoru, qardaş! Şiraslan kimi axmaq adamların sözüne qoşulmaq olmaz!

-Şiraslan göyçəlini öldürürsə, erməni ilə fərqi nədi?

-Adı Şiraslan olmağa baxma. O, heç bir pişik də öldürəsi deyil!..

-Məni hövsələdən çıxaran odur ki, mənə də meydan oxuyur. «Səni də öldürərəm» deyir.

-İsmayıl, o düşüncəsiz adamdı. İstəyib ki, sənə mən də varam desin. İstəyib ki, igidlikdən danışsın, vurub-tutanam desin. Deyə bilməyib, zayıllayıb. Yenə deyirəm, belə adamlara qoşulmaq olmaz.

İsmayılın dodaqları qaçdı, deyəsən get-gedə Yetim oğlunun sözləri onun dəmirçi kürəsində közərmis hirsinin üstünə su səpirdi. O, bir mülayim tərzdə dedi:

-İbrahim qardaş, deyirlər İsmayıl dəlidir. Ətəyini gətirib İsmayılın buynuzuna keçirəndə İsmayıl hardan bilsin ki, bu adam axmaqdı, yoxsa qabağından yemə-

yənin biri... Nə isə mərdimazarı axtarmaqla deyil, o öz ayağı ilə gəlib çıxır.

Onlar bostana buraxılan suvarma işi ilə bir qədər məşğul olub, axşam üstü atlarını minib kəndə qayıtdılar. Həyətə çatanda Səriyyə xanım İbrahim kişiyyə yaxınlaşıb astadan dedi:

-Ay kişi, bostanlıqda nə baş verib? Kənddə danışrlar ki, İsmayıl Şiraslanı öldürürmüş, qaçıb canını qurtarıb...

Yetim oğlu sakit bir tərzdə gülümsəyərək:

-Yalana bax, ey... Ağzını boş qoyub danışır. İsmayıl buna az damş deyib ayağa qalxanda qaçıb atına mindi və sürüb kəndə gəldi.

İsmayıl Yetimoğlunun dediklərini eşidirdi. Hündürdən qəh-qəh çəkib güldü və:

-Sən necə də düz deyirsən, - dedi. - Sənin gözəl yozmaların da varıymış. Onlar içəri – hərə öz mənzilinə üz tutdu. Bahar xanım və uşaqlar İsmayılın başına topladılar.

Bahar xanım bir qədər səksəkəli görünürdü. İsmayıl hiss etdi ki, Bahar çöldə baş verənləri eşitmişdir.

-Gözümə bir qədər dalğın görünürsən, nə olub, - deyə Bahar xanımın üzünə baxdı.

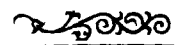
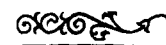
-Eşitdim ki, bostanlıqda bir nəfərlə səsə gəlibsən! Bu söz doğrudurmu?

-Bunu sənə kim dedi?

-Nərgiz.

-Nərgiz buraya gəlmişdi?

-Hə, gəlmişdi. O, dedi ki, Şiraslan adında onun qonşusu var. İsmayıl onu öldürürmüş, atını sürüb qaçıb gəlib.

-Demədimi nəyin üstə olub?

-Deyib ki, mən zarafatla göyçəllərə sataşdım. İsmayılın belə tünd xasiyyət olduğunu bilmirdim. Qalxdı məni yumruqla vurdu və xəncər çıxaranda mən ata minib uzaqlaşdım.

-Bəzi sözləri düz deyir.

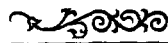
-Nərgiz deyib ki, anan namaz üstəymiş, yoxsa səni bir göz qırpımında yox eləyərdi. Sən ki, onun xasiyyətini bilmirsən, ağzına gələnə danışsən. O da hirs-lənib. İsmayıl da hirs-lənəndə heç kəs o cəzadan yaxa qurtara bilmir. O da Nərgizə deyib ki, olarmı gedim İsmayıldan üzr istəyim. Nərgiz deyib ki, mütləq istəməlisən.

Nərgiz Ağbulaq qızıydı. Məşədi Zeynalabdı oğlu Abdullanın, Hüseyinin bacıları idi. O, Düyərlidə Məşədi Atakişinin həyat yoldaşı idi. Namusu, təsibi, nəzakəti ilə bu kənddə, ailədə, qohum-qonşu arasında yaxşı hörməti varıydı.

Nərgiz xanım İsmayıla qardaş, İsmayıl da bacı deyə müraciət edərdilər. İsmayılın Düyərlidə Yetim oğlunun ailəsindən sonra gedib-gəldiyi ikinci ailə Məşədi Atakişinin ailəsi idi.

Nərgiz xanım da həmişə İsmayılı gəlib-gələrdi. Yeri gələndə Düyərlilər İsmayıl haqda məlumatı Nərgiz xanımdan soruşar, bilgi əldə edərdilər.

İsmayılı istəməyən qüvvələr Məşədi Atakişigilə ayaq açmış, özlərini bu ailəyə yaxın insanlar kimi təqdim edəndən sonra Nərgiz xanıma bir sirr olaraq demişlər: «Nə qədər istəsən sənə pul və qızıl əşyaları verəcəyik. İsmayılı zəhərlə!»

-Siz bizim evə bu məqsədlə gəlib-gedirsiniz? - deyə Nərgiz xanım əsəbiləşir və sözünü bu cümlələrlə tamamlayır:

-Əvvəla mən suçsuz insanı öldürməyəm! İkincisi mən İsmayıla qardaş demişəm. Üçüncüsü də İsmayıl mənim elimin-obamın namuslu, qeyrətli, əyilməz igid bir oğludur!

-Durun, gedin. Məşədi Atakişi bu söhbəti eşitməsin. O, İsmayılın xətrini dünyalarca istəyir. Bu söhbəti eşitsə sizlə haqq-hesabı kəsəcək!

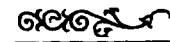
Adamlar kor-peşman çıxıb gediblər. Qapıdan çıxanda onlardan biri deyib ki:

-Bacı, bu söhbət baş tutmadı. Ancaq sizdən xahiş eləyirik bu söhbətin bir daş altına qoyun, bir daş da üstünə... Yaxın adamlarınıza da, heç kəsə bu haqda bir kəlmə söz deməyin.

Sonralar bu sirri Nərgiz xanım İsmayıla və doğma qardaşı Məşədi Zeynalabdı oğlu Hüseynə demişdi.

İsmayıl həmişə söz düşəndə deyirdi ki, mən Nərgizin simasında bütün Göyçəni, bütün Ağbulağı görürdüm. Qürbətdə o, mənə anam, bacım qədər doğma idi, əziz idi. Nərgizin əlinə silah versəydin son nəfəsinə qədər düşmənlə vuruşardı. O qeyrətdə, o təsibdə və o ürəkdə qadınlar olur, amma çox olmur. Məsələn Koroğlunun Nigarı, Zal qızı Gülnaz kimi o da aslan kimi, cəsur bir qadın idi.

İndi bu günlərdə Düyərliyə yayılmışdı ki, Göyçəli Dəli İsmayıl Şiraslanı öldürürmüş, kişi qaçıb canını qurtarıb. Yetim oğlu İbrahim isə hər yerdə camaatın arasına çıxanda danışdı ki, Şiraslan xoşagəlməz sözlər danışdı. Bu sözlərin İsmayılın xoşuna gəlmədi-

yini yəqin edən Şiraslan ondan şübhələndi. İsmayıl bir də ona bəsdə deyib ayağa duranda o, ata sıçrayıb sürüb getdi. Ancaq İsmayıl ona heç nə eləyəsi deyildi. Bir şey də var ki, görünür Şiraslan İsmayıla el içində «Dəli İsmayıl» deyildiyinin fərqi varmıyıb.

Bu sözə qulaq asanlar qəh-qəh çəkib gülüşürdülər.

Bir gün İsmayıl işdən evə dönəndən sonra Bahar xanım ona dedi:

-İsmayıl, bir qonaq gəlmişdi, səni axtarırdı. Adı da Rüstəm idi. Dedi ki, Göyçənin Ağqala kəndindənəm.

-Tanıdım.

-Dedimi nə vaxt gələcəyəm?

-Dedi bu yaxın bir-iki gün ərzində İsmayıla görüşməliyəm.

-Çoxdandı görmürəm. Yaxşı adamdı. Qoy gəlib qonağımız olsun.

Ertəsi gün axşam üstü Rüstəm gəldi. İsmayıl evdə idi. Qonağı özü qarşıladı. Onlar bir-birinə sarılıb çox mehribancasına görüşdülər. Qonağı İsmayıl evə dəvət elədi. Bahar xamm gecikmədən süfrəyə çay, ardınca da yemək gətirdi. Görünür ki, yemək qabaqcadan hazırlanmış.

-Rüstəm, heç demədin harda yaşayırsan, harda məskunlaşıbsan, - deyə İsmayıl köhnə dostundan soruşdu.

-Qaçqınlıqda gəlib Şımğa düşdük. Elə orada da yaşayıram. Orada mənim qohumlarım varıydı. Kömək elədilər, başımızı daldalaya bildik.

Bildiyin kimi möhkəm taxıl qıtlığı var. Axtarıb Kürqırağı kəndlərdən birindən taxıl tapmışam, indi onu götürəcəyəm.

-O, hansı kənddi?

-Qaraqışlaq kəndi. Mən araba kirələmişəm. Sənin mənə bir köməyin lazımdı. Sən taxılı götürmək üçün mənimlə getməlisən. Tək getmək istəmirəm. Deyirlər kol-kosluq olan yerdə qaçaq-quldur olur, karvanı soyub buraxırlar.

İsmayıl özünəməxsus bir ciddiyyətlə əlini havada yellətdi:

-İsmayıl indi neyləyə bilər, əlində tüfəng yox, çiyində qatar.

Rüstəm İsmayılın hansı simə vurduğunu başa düşürdü. Doğrudan da qaçaq-quldur, soyğunçu, əli silahlı qabağını kəsirsə nə eləmək olar.

-Özgə çarə yoxdu, İsmayıl. Mənim səndən başqa heç kəsə yoxdur. Mən də başa düşürəm ki, soyğunçudan ötmək üçün əldə silah olmalıdır. İndi Sovet hökuməti gəlib, silahları yıgıb. Nə etməliyik... Düşündüm ki, İsmayıl da elə İsmayıldır. Onun namusu, qeyrəti, cəsərəti ən böyük silahdır. Quldurlar soyğunçuluq məqsədi ilə çıxanda çox vaxt soyacaqları adamların kimliyini soruşurlar, öyrənirlər. Mənə elə gəlir ki, bizim də qabağımıza çıxmazlar.

İsmayıl:

-Sabah mən işdəyəm, birisi gün getsək olarmı?

-Olar, qardaş, nə vaxt istəsən gedə bilərik.

O, kənd Düyərlidən xeyli aralı olduğu üçün gecə çıxmaq lazım idi. Onlar belə də razılaşıdılar. Gecənin bir vaxtına qədər söhbət etdilər. İsmayılın təkidinə

baxmayaraq Rüstəm Qovlara getdi. O, orada qohum evində qalırdı. Arabanı da Qovlarda kirələmişdi.

Birisi gün sabaha xeyli qalmış İsmayıl Qovlara gəlib Rüstəmlə görüşdü və onlar Qaraqışlaq kəndinə yola düşdülər.

-Taxıl neçə puddur? - deyər İsmayıl soruşdu.

-İyirmi pud.

-Bir az da artıq alardın. Tez-tez gedib-gəlmək olmur.

-Araba Şınığa tərəf hər yerdə ağzı yoxuşa gedir, öküzün də çəkib aparması lazımdır.

-Doğrudur, düz düşünürsən.

Araba kəndə çatanda arabaçı dedi:

-Getdiyimiz ev hardadır?

-Düz gedirsən, get. Qabaqdan sağa dön. Gözədəyimli evlərdi. Tanınmış adamdı, hər şəraiti olan ev tikib, bağ-bağça düzəltdi.

İsmayıl:

-Kimdi o adam?

-Mənim dostumdu. Taxılı da o düzəltdi. Sizin Ağbulağın örüşü onların yaylağı idi.

İsmayıl təəccüb dolu bir maraqla soruşdu:

-Qaraqışlaqlıları deyirsən?

-Bəli, bəli. Yadından çıxma bilməz...

-Sənin dostun kimdi?

-Telli Cəmil!

Sanki bu söz İsmayılın başında ildırım tək gürləyib, gözləri önündə şimşək kimi çaxdı. Bir anda gözləri önünə bir neçə il əvvəl baş verənlər gəldi. Onda İsmayıl Telli Cəmilin sürüsünü nişana almışdı, təkəsini və qoyunlarını öldürmüşdü.

-Sən məni niyə Telli Cəmilin qapısına gətirdin, Rüstəm? - deyə İsmayıl bir qədər ciddi və sərt dilləndi.

-İsmayıl, nə olub? Sən Telli Cəmilə pislik eləyib-sən?

-Bəli, mən onun heyvanlarını vurmuşam.

Rüstəm təccüb dolu bir maraqla soruşdu:

-Telli Cəmilin sürüsünü sən güllələmişdin?

-Bəli! Mən güllələmişdim. Basıb örüşümüzü otarırdılar.

-İsmayıl, o vaxt mən özündən eşitmişdim ki, ağbullaqlılarda günah yoxdu. Günah bizimkilərdədi. Telli Cəmil özün kimi mərd kişidi. Yəqin ki, sənün gəlişin onu daha da sevindirəcək...

-Mən buraya qədər gəlmişəm, geri dönəsi deyiləm. Ancaq mən təqsirsiz olsam da özümdə bir məsuliyyət daşıyır, utanlıq hiss edirəm.

Araba bir azdan Telli Cəmilin qapısında dayandı. Arabanı görən oğlan uşağı içəri qaçdı. Bir azdan Telli Cəmil həyəətə çıxdı. O, Rüstəmi görüb ona tərəf yeridi. Qəfildən gözləri İsmayıla sataşdı. Sanki bir anlığa yuxu keçirirmiş kimi ayaq saxladı. Sonra Rüstəmə tərəf deyil, İsmayıla tərəf getdi və:

-Gör mən kimi görürəm, İlahi! Sən İsmayıl deyilsən? Sən xoş gəlib, səfa gətiribsən.

O, İsmayıla yaxınlaşıb salam verdi və boynuna qol salıb, üzündən öpdü. Sonra Rüstəmlə görüşdü. Şadlığını gizlədə bilmədi:

-Sağ ol, ay Rüstəm, sən ki, Dəli İsmayılı mənimlə görüşdürməyə gətiribsən, qonaqlığın böyük olacaq. Sonra əlinin işarəsi ilə İsmayıla:

-Buyurun, buyurun evə keçin. Uşaqlar öküzləri rahatlayarlar.

Telli Cəmilin bu canfəşanlığına baxmayaraq İsmayıl qısıılır, çəkinir, utancaqlıq göstərirdi. Bütün bunlar ev sahibinin diqqətindən yayınmırdı. O, İsmayılı söhbətə qoşmaq üçün suallar verməyə başladı:

-İsmayıl, harda yaşayırsan?

-Düyərlidə.

-Eşitdim ki, erməni milislərini tərksilah eləyib qaçıbsan?

-Tərksilah yox, gözləmişəm, yuxuya gedəndən sonra silahlarını götürüb çıxmışam.

-Daha bundan cəsarətli tərksilah olarmı! Çox böyük qəhrəmanlıq göstəribsən. Bu igidlik hər oğulun işi deyil.

Onlar söhbət eləyə-eləyə içəri keçdilər. Divarlarından xalçalar asılmış bu otaq «qonaq otağı» adlanırdı. Otağın ortasında iri masa qoyulmuş, ətrafına da stullar düzülmüşdü.

Onlar masa arxasında əyləşdilər. Ani sükutu Rüstəm pozdu:

-Ay Cəmil qağa, bilsəydim İsmayılı gətirməzdim. İsmayılı görən kimi məni buraxıb onu tutdun, - deyib şirin bir gülüslə ortalığa şuxluq gətirdi.

Telli Cəmil:

-İsmayılı gətirdiyin üçün sənə olan hörmətim daha da artdı.

İsmayıl razılığını bildirdi:

-Allah sizdən razı olsun!

Rüstəm ağız dolusu bir həvəslə:

-Sən elə kişisən, ay Cəmil qağa!

Süfrəyə çay gətiriləndən bir az sonra Cəmil Rüstəmə dedi:

-Rüstəm, evimizdə quzu əti də var, dana əti də. İkisindən də bişiriləcək. Amma bir fikrim var, onu bildirmək istəyirəm, mənim bu kənddə məşhur olan bir xoruzum var, onu da kəsmək istəyirəm.

Rüstəm tez dilləndi:

-İstəməz, qardaş. Əgər quzu əti, dana əti varsa, o gözəl xoruzu niyə bədbaxt eləyirsən...

-Elə deyil ey. O, xoruzu indiyəcən heç kəsə kəsməmişəm. Ancaq bu gün İsmayıl üçün kəsəcəyəm.

İsmayıl xoruzu kəsməyə razı olmadı:

-Cəmil qağa, evdə Allaha şükür hər şey var, xoruzu kəsməyə ehtiyac yoxdur!

-İsmayıl, ehtiyac var, o, xoruz sənin üçün kəsiləndə bu kənd başdan-başa biləcək ki, Dəli İsmayıl mənim qonağım olub.

İsmayılın üzündə təbəssüm oynadı, dodaqlarının arasından ağ dişləri göründü:

-Siz bilərsiniz. Onsuz da biz sizi sözünüzdən yayın-dıra bilməyəcəyik.

Bu kəndin camaatı İsmayılı yaxşı tanıyırdı. Bir neçə qohum-qonşu da gəlmişdi. Bu söhbət gedərkən xoruz kəsilmişdi.

İsmayıl hələ də istədiyi kimi özünü rahat hiss edə bilmirdi. Buna görə də Telli Cəmil mətləbi açıqlamalı oldu:

-İsmayıl, sən məndən cavansan. Mənim qardaşım Hacı Sadıqdan da çox cavan idin. O, səni hamıdan çox istəyirdi. Məndə sənə olan məhəbbəti də o yaradıb. Sənin qoçaqlığın, mahir nişançı olmağın mənim

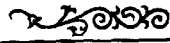

Hacı qardaşımı heç bilirsən nə qədər qürurlandırır, sevindirirdi... Elə olmasaydı hər oğul Telli Cəmilin sü-rüsünə güllə ata bilməzdi. Ancaq o gülləni Dəli İsmayıl ata bilərdi! Qanından qorxmayan Dəli İsmayıl! Niyə atırdı? Ona görə ki, bizimkilər hörməti itirmişdilər. Ağbulaq camaatının bizə qoyduğu hörməti bizimkilər tapdaladı. Bunu da eləyən kimlər oldu? Dörd nəfər naqis çoban... Mən həmişə deyirdim Hacı Sadıq bizə icazə verib ki, çətin günlərdə heyvammızı taxıl zəmilərinə sürək, otaq, qırılmasın. Mənim sözlərimi təsdiq eləsələr də sən demə fürsət tapan kimi sürüləri taxıl zəmilərinə, biçənəklərə ötürürlərmiş.

Bir də mənim xoşuma gələn nə oldu. Sən dıvrı və heyvanları vuranda haraya mən də gəldim. Mən or-dan bağırıb yaxşı-yaman deyirdim. Həmin dəqiqələrdə sən güllə ilə mənim dörd tərəfimə çəpər çək-din. Demək istədin ki, mən səni qoruyuram! Mən bunu belə başa düşdüm. Çünki ağbulaqlıların mənə hörməti həmişə böyük olub. Sözümdə həqiqət varmı, İsmayıl?

İsmayıl indi hər şeyi deməyə hazırıydı, çünki sözün məqamı çatmışdı.

-Nə deyirsinizsə, hamısı doğrudu, - deyə o, dil-ləndi, - əvvəla mən səni tanıdım və ona görə də gülləni torpağa boşaldırdım ki, biləsiniz bu atılan düşmən gülləsi deyil. Sizin xətrinizi Ağbulaq camaatı çox istə-yirdi. Onlar bəzən deyirdilər ki, çobanların qarşısını Cəmil bəy niyə almır... Hacı Sadığa deyirdilər-belə ol-maz axı, əkin yerlərimizi, biçənəklərimizi bütün basıb otarıblar. Hacı da cavabında deyirdi ki, Cəmil bəyin bu işdən xəbəri yoxdu. O, tapşırığını verir, ona bir də

eləmərək deyib, yenidən öz kələklərini işləyirlər. Cəmil bəy, o hadisə narazılıqlardan sonra baş verdi.

-Bilirəm, İsmayıl, bu işə sən son qoymasın Ağbu-
laq camaatı bizdən çox incik qalacaqdı.

Rüstəm kişi bu söhbətə dinməz-söyləməz qulaq
asırdı. Söhbət bitəndən sonra dedi:

-Cəmil bəy, sən bu hökumətlə aranda bir söz-
söhbət yoxdu ki?

-Deyəsən olacaq. Arabir məni sorğu-suala tuturlar.

Süfrəyə löyün-löyün yeməklər gəldi. O cümlədən,
xoruzun əti də bu xərəklər arasında idi.

Rüstəm əlini dəsmalla silə-silə dedi:

-Qardaş, icazə ver biz qalxıb yola düşək.

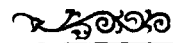
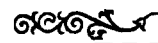
-Arabanız hazır, yükü vurulub, - deyə Telli Cə-
mil dilləndi.

Onlar ayağa durub eşiyə çıxdılar. Artıq yola düş-
mək vaxtı idi. Rüstəm dostu ilə görüşəndə dedi:

-Qardaş, bəlkə bizi ötürmək üçün yanımıza adam-
lar qatasınız.

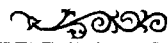
-Sizə heç nə lazım deyil, Rüstəm, Dəli İsmayıl ki,
sənin yanındadır, elə hesab elə ki, yüz nəfər silahlı sə-
ninlədir...

Telli Cəmil yenə İsmayıl səmimi görüşüb, yaxşı
yol arzuladı. Araba yola düşdü. Soyğunçu, yolkəsən
gözə görünmədi. Araba kol-koslu kənd yolu ilə irəlilə-
yib Qovlar yoluna düzəldi.

İsmayıl Telli Cəmillə görüşəndən 2 il keçmişdi.
Son vaxtlar aran torpağında danışılırdı ki, Telli Cəmil
oğlanları ilə birlikdə Kürün sol sahilindəki meşəlik-
lərə, dağlara çəkilib, qaçaqlıq edir. Hökumət qüvvələri
ilə sözü düz gəlməyib. Xüsusilə, varını-mülkünü müsə-
dirə eləyib kolxoz təsərrüfatına verməsini tələb edirlər.
O isə ayaq-ayağa durub inadından dönmür. Deyəndə
ki, sən hökumətlə hökumətlik edə bilməzsən, daşı tök
ətəyindən, yola gəl. Telli Cəmil deyir ki, ay kişilər, siz
bilmirsiniz varımı-dövlətimi əlimdən alandan sonra
özümü də, ailəmi də sürgün eləyəcək bu hökumət. Ta-
nıdığım neçə kişilərin səsi indi ya Sibirdən gəlir, ya
Qazaxıstandan...

Telli Cəmilin qaçaqlıq etdiyi gündən üç aya yaxın
vaxt keçirdi. Hökumət nümayəndələri bir neçə dəfə
Cəmilə qayıdıb evinə gəlməsini, qaçaqlıq həyatına son
verməsini təklif etsələr də o, öz inadından dönmə-
mişdi. Onun fikrincə, bu hökumət onsuz da onu sağ
buraxmayacaq. Təslim olandan sonra da ondan əl
çəkməyəcəklər. İstər-istəməz var-dövləti əlindən alın-
caq, özünü isə həbs edib ya güllələyəcəklər, ya da
zindana atacaqlar. O, belə bir həyatı görmək istəmir,
əgər öləcəksə kişi kimi, döyüşə-döyüşə ölmək istəyirdi.
Onu düşündürən başlıca məsələ oğlanlarının onunla
dağlara çəkilməsi idi. O, istəyirdi ki, oğlanları geri
qayıtsınlar, bəlkə hökumət onları salamat buraxdı.
Ona görə də oğlanlarına geri qayıtmalarını məsləhət
görmüşdü. Oğlanları isə ataları evə qayıtmasa onu tək
buraxmayacaqlarına söz vermişdilər. Getdikcə dərin-

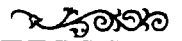
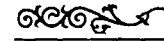
laşməkdə olan ixtilaf bir neçə dəfə silahlı qarşıdurma-ya səbəb olmuşdu. Rayon milis idarəsi Telli Cəmili hər hansı yolla olur-olsun ələ keçirmək haqqında tapşırıq almışdı. Ona görə də milis işçiləri bütün gücləri ilə Telli Cəmili təcrid etməyə təhkim olunmuşdular.

Telli Cəmil igid, sözündən dönməz, ölümün gözü-nün içinə dik baxan bir türk kişisi idi. Hökumət nüma-yəndələri də bunu yaxşı bilirdi. Ancaq məsələ onda idi ki, Telli Cəmilin işinə Bakıdan nəzarət olunurdu.

Sonuncu dəfə hazırlanan bir əməliyyatda bir milis işçisi öldürülmüş iki nəfər isə yaralanmışdı. Bu hadisə-dən sonra nazirlikdən gələn qəti tapşırıq Telli Cəmilin tamamilə zərərsizləşdirilməsinə yönəlmişdi.

Növbəti dəfə qaçaqların gizləndiyi ərazi dörd tərəfdən mühasirəyə alındı. Getdikcə çevrə daralırdı. Qaçaq Cəmil və oğlanları çevrəni yarıb çıxmaq və baş-qa yerə çəkilmək niyyəti ilə hərəkətə keçdilər. «Dərin dəre» deyilən dərinin başında hökumət qüvvələri ilə üz-üzə gəldilər. İki saatdan artıq atışma getdi. Milis işçilərindən də vurulan və yaralananlar oldu. Lakin uzun atışmadan sonra Qaçaq Cəmilin oğlanları öldü-rüldü. Lakin onun özü aradan çıxdı. Oğlanlarının me-yidi hökumət qüvvələri tərəfindən kəndə aparıldı. Bir neçə gündən sonra isə Qaçaq Cəmilin öldürüldüyü aş-kar oldu.

Oğlanları vurulandan sonra Qaçaq Cəmilin başqa yerlərə qaçacağını ehtimal eləyən milis işçiləri ərazini ciddi nəzarətə götürürlər, nəhayət pusqu quraraq onu da vururlar. Beləliklə, Qaçaq Cəmil yeni qurulmuş So-vet hökumətinin mövcud rejiminə tabe olmadığı üçün aradan götürüldü. Bu xəbər bütün ətraf bölgələrə ya-

yılmışdı. Telli Cəmilin ölüm xəbərini İsmayıl Düyərli-də eşitdi. Böyük təəssüf hissi keçirən İsmayıl Yetim oğlu İbrahimlə birlikdə Telli Cəmilin hüzn mərasimində iştirak elədi. Mərasimə gələnlər başsağlığı verib çox əyləşmirdilər, çıxıb gedirdilər. Bu da onu göstərirdi ki, əhali bu rejimin mürtəcə sifətindən qorxu keçirirdi. Hər hansı bir hərəkət çətin bir durum yarada bilərdi... Hiss olunurdu ki, burda çekistlər hər şeyi izləyirlər.

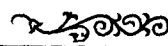
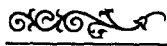
İsmayıl Yetim oğlu evə dönəndə, hələ yolda ikən belə bir söhbət etdilər. Sonda İsmayıl dedi:

-Koroğlu deyirdi ki, tüfəng çıxdı, mərdlik getdi, ay haray! İndi Sovet hökuməti gəldi, vay igid kişilərin halına! Bir kəlmə sözün üstə qoçaq, mərd bir adamı aradan götürəcəklər.

Yetim oğlu köksünü ötürüb ətrafa baxdı, sonra dil-ləndi:

-Adamlar gizləndə izlənməyə başladısa şeytanlıq ortaya çıxdı. Bundan sonra vay namuslu insanların halına!

İsmayıl Düyərliyə gəldiyi vaxtdan yeddi il keçirdi. Ancaq vətən həsrəti onu heç vaxt tərk etmirdi. Çənli-çisəkli Göyçə dağlarından, şəffaf sulu, qırçın ləpəli Göyçə gölündən ötrü ürəyi tökülürdü. Qoynunda at çapdığı, nişan alıb güllə atdığı yallar-yamaclar, gədik-lər, qovular gözünün qabağına gəldikcə içindən bir gi-zilti keçirdi. Yenə belə bir duyğu altında yaşadığı anda sanki qəflətən yuxusundan ayılmış kimi oldu. Otur-

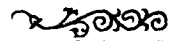

duğu kərənin üstündən qalxıb həyətdə var-gəl etməyə başladı. Öz-özünə dedi: «Yox getməliyəm, mən Ağbulaqsız, Göyçəsiz yaşaya bilmərəm. Atamın, anamın, babalarımın, ulu əcdadlarımın məzarı ordadır. Mən gərək hər gün valideynlərimin məzarlarını ziyarət edim. Gərək hər gün Ağbulaq qəbristanlığına fatihə verəm, dua oxuyam. Ancaq mən bunları edə bilmədim. Nə edim ki, Düyərli camaatından da ayrılmaq olmur. Bu camaat da mənə Ağbulaq camaatı qədər əziz və doğmadır. Ən çətin günlərimdə bu camaat mənə arxa-dayaq olub. Mən Yetim oğluna, Səriyyə bacıya, Məşədi Atakışiyə, Nərgiz bacıya, Süleymana, Musaya, Əliyə necə deyim ki, mən daha Düyərliyə tərək etmək istəyirəm». Bilmirdi neyləsin, ürəyindən keçənləri kimə desin. İlk növbədə Yetim oğlu İbrahimə deməyi qərara aldı. Axı yeddi ildir ki, İbrahimlə duz-çörək kəsb, qardaşlıq duyğuları yaşamışdı. Yaxınlarına, doğmalarına belə demədiyini bu ağır salqalı, polad iradəli insanla bölüşmüşdü. Ən ağır, çətin günlərdə onunla bərabər olmuşdu.

Bir axşam İsmayıl həyətdə Yetim oğlu ilə görüşdü. Onlar həmişəki kimi bir-birini çox səmimi, gülərlə qarşıladılar. İbrahim İsmayılı evə dəvət etdi. Gedək içəridə oturaq, - dedi. İki səmimi dost Yetim oğlunun xalça döşənmiş qonaq otağına daxil oldular.

-İsmayıl, əyləş, - deyə İbrahim kişi həmsöhbətinə müraciət etdi. Səriyyə xanıma səsəndi, - bizə bir samovar çayı hazırlayın.

Ani sükutdan sonra İsmayılı təzə görürmüş kimi təpədən-dırnağa süzüb dedi:

-İsmayıl, eşitmişəm fikrini dəyişibsən. Göyçəyə qayıtmaq istəyirsən.

-Elədi, İbrahim. Artıq vətən məni özünə çəkir. Günlər keçdikcə doğma yurda qayıtmaq həvəsim məni rahatsız qoyur.

-Mən istəməzdim gedəsən. Sənin kimi əziz dostdan, ilqarlı qardaşdan ayrılmaq mənə çox çətin olacaq. Amma deyirsən ki, vətən məni özünə çəkir, bax bu hisslər mənim qabağıma daş itələyir. Yoxsa ayağımın ikisini bir başmağa dirəyib «olmaz» deyərdim. Ancaq hər halda yaxşı düşünməyin, ölçüb-biçməyin lazımdır.

-Xeyli vaxtdır ki, bu haqda düşünürəm.

-Ermənilər səni salamat buraxacaqlarmı? Məni daha çox narahat eləyən bu məsələdir.

-Əlbəttə, ermənilər məndən qisas almağa çalışacaqlar. Əldə etdiyim bilgiyə görə həmin günlərdə iş başında olan ermənilər bu gün rayonda yoxdur.

-Ancaq erməni hökuməti təcavüzü yerindədir, fəaliyyətdədir. Elə deyilmi?

-Elədir, ancaq Azərbaycan hökumətinin mənə verdiyi toxunulmazlıq yəqin ki, kömək edəcəkdir. Çünki indi hər iki respublika Moskvanın tabeliyindədir.

-İsmayıl, bilmirəm sən necə baxırsan, bu Moskva deyilən var ha, o məni heç açmır. Mən ona inana bilmirəm. Onu bilirəm ki, Moskvada oturanlar həmişə erməninin tərəfində olublar, bundan sonra da elə olacaq.

İsmayıl Yetim oğlunu qeyri-adi bir maraqla süzüb dilləndi:

-İbrahim, mən sənin müşahidənə, uzaqgörənliyinə heyranam. Sən əvvəlcədən nə deyibsən, o düz olub. Sovet hökuməti millətlərin qardaşlığından danışır. Bəlkə öz birliyini pozmamaq xatirinə bunları elədi.

-Keşmə eləsin. Ancaq erməni yenə rus hökumətini öz tərəfinə çəkib bildiyini eləyəcək. Erməninin türk düşmanlığı itən deyil. Hər halda ehtiyatı əldən vermək olmaz. Ya gərək bu hökumət deyən deyəsən, ya da özünü güdaza verəsən. Sən də haqsızlığa nəinki bəli deməyəcəksən, hətta qarşı çıxacaqsan. Bu da sənin həyatını təhlükəyə qoyacaq.

Araya çökən ani sükutu İsmayıl pozdu:

-İbrahim, mən yalana yalan, haqsızlığa haqsız deməsəm dözə bilmərəm. Neyləyim bu mənim özüm-dən asılı deyil. Görünür belə bir tale yaşamaq tanrı payıdır. Ancaq mən düzə düz, Allaha Allah, şeytana şeytan demək üçün yaranmışam. Yəqin ki, məni bu yolda öldürmək istəyən müaviyə xislətçilər az olmayıb. Yenə də Allah məni saxlayıb, bütün çətinliklərdən çıxarıb. Yəqin ki, yenə də məni böyük Yaradanım qoruyacaq. Məsləhət onunkudur, hər nə bilirsə qoy elə olsun.

İbrahim:

-Demək məqsədin qətidir. Ağbulağa getməlisən.

-Getməliyəm, Yetim oğlu, sıxılma, qardaşım. Bu mənim alın yazım, qədər payımdı. Daha nələr olacaq, başıma nələr gələcək, onu yalnız böyük Yaradanımız bilir.

İsmayıl Bahar xanıma tapşırırmışdı ki, yorğan-döşəyi, qab-qacağı yığıdırsın. Farmaşları hazırlasın, yaxın günlərdə köçəcəyik.

İsmayılın köç xəbəri bütün Düyərliyə yayılmışdı. Bu kənddə onun xətrini istəyənlər çox idi. Xüsusilə ağır başlı kişilər, ləyaqətli insanlar ona böyük hörmət qoyurdular. Onlar İsmayıl haqqında çox şey bilirdilər. Bilirdilər ki, o, qabağından yeməyən, ölümə diri gözlə gedən qoçaq, namuslu bir ər kişidir. Ona görə də Düyərlili kimi böyük və mötəbər bir kənddə yaşamaq Əhmədoğlu İsmayıla qəriblik duyğusu yaşatmırdı. Onun haqqında Yetim oğlu o qədər danışmışdı ki, bu kəndin igid oğulları İskəndər, Xalıqverdi, Əhməd, Musa, Şərif və başqaları tez-tez onunla görüşür, dostluq edirdilər. Bəzən də hər hansı bir səfərə İsmayılı çıxmağa cəhd edirdilər. Bilirdilər ki, Əhmədoğlu olan yerdə xatasız-bəlasız sovuşmaq mümkündür. Ən son məqamda isə qarşı tərəfin cavabını layiqincə vermək iqtidadında olacaqlar.

İsmayılın köçmək xəbəri Məşədi Atakişinin ailəsində çox məyusluq yaratmışdı. İsmayılın bacı dediyi Nərgiz göz yaşlarını saxlaya bilmirdi. Bu xəbərdən sonra Nərgiz xanım İsmayılı gəlmişdi.

-Niyə köçürsünüz, burda hamı xətrinizi istəyir, -deyə göz yaşlarını tuta bilməmişdi.

Bir neçə gündən sonra ev əşyaları ilə yüklənmiş arabalara Düyərlidən Göyçəyə tərəf yola çıxdı.

Əhməd oğlu halal-hümbət elədiyi Yetim oğlu İbrahimə, Səriyyə xanıma, Məşədi Atakişiyə, Nərgiz xanıma, digər qonşulara, dostlara əlvida dedi. Düyərlili kəndinin üfüqləri boyunca göz gəzdirdi. Torpağına-daşına, bağına-bağatına, əkib-becərdiyi qarpız, yemiş bostanına, taxıl zəmilərinə əlvida dedi!

III HISSƏ

Yeddi illik fasilədən sonra İsmayılın köçü Ağbulağa dönmüşdü. İsmayılın kəndə qayıtması bəzilərinə xoş təsir bağışlamasa da, bir çoxlarını sevindirmişdi. Çünki İsmayıl kəndə, elə-obaya gərəkli adam idi. Ağbulağa Hacı Hüseyin, Hacı Sadıq pulu ilə, sərvəti ilə nə qədər arxa durmuşdusa, Əhməd oğlu da bir elə bu kəndin namusuna, şərəfinə, toxunulmazlığına sahib çıxmışdı.

İsmayılın doğma ocağa dönməsi qohum-əqrəbanı daha çox sevindirmişdi. Həyəət-bacada, evdə böyük bir qələbəlik duyulurdu. Hamıdan çox Kalva Abbas oğlu Yolçu, Ələkbər oğlu Allahverdi, qardaşı Məhəmməd, Hacı Hüseyin oğlu Məmməd, Kalva Məhərrəm, Sadıq oğlu Məhəmməd və başqaları fəalhq göstərirdilər. Onlar kəsilməmiş heyvanları soyur, kimisi də ət doğrayır. Asılmış qazanların altında ocaq qalayır, bir başqası da odun yarır.

İsmayılın görüşə kənd ağsaqqalları da gəlmişdi. Onu ürəkdən sevən, onun etibarına və mərdliyinə ehtiram göstərən Hacı Sadıq kişi, Kalvayı Nəsim, Məşədi Molla Həsən, Mirəli ağa, Məşədi Miryaqub ağa və Məhəmməd oğlu Sadıq da buradaydılar. Qonşular da bir ucdan gəlib gedirdilər.

Kəndin hörmətli ağsaqqalı Hacı Sadığın verdiyi sual hamının ürəyindən oldu:

-İsmayıl, bir az Düyərlidən, Düyərli camaatından danış. Sənə olan münasibət necəydi? Hansı hadisələrlə qarşılaşdın?

İsmayıl özünəməxsus ciddi görkəmlə masa ətrafında əyləmiş ağsaqqalları bir-bir gözücu süzüb təmkinlə dilləndi:

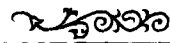
-Hacı əmi, Düyərli camaatı çox qonaqsevər, çox mərd və etibarlı insanlardır. Mən hamıdan böyük hörmət gördüm. Uşağın, böyüyün yerini bilən, ağsaqqala, ağbirçəyə hədsiz hörmətlə yanaşan düyərlilər əsil ləyaqət sahibləridir. İnsanın özündən də çox şey asılıdır. Yəqin ki, buna görə də mənə hörmət edirdilər.

Düyərlidə səxavətli, qanbarışdıran, ağır salqalı kişilər varıydı. Qəhrəman kişi, Musa kişi, Həmid kişi, Salman kişi, Əhməd kişi elə ağsaqqallar idilər ki, onların bir sözünü iki eləyən olmazdı. Bu ağsaqqallar nə desələr o olmalıydı. Ona görə də bu kənddə yanlış işlərə yol verilməz, pis hadisələr törədilməzdi. Çox qayda-qanun gözlənən bu kənd bütün kəndlərə örnək olmağa layiqdi.

Bir dəfə Kürün qırağında ova çıxmış cavanlardan birinin atdığı güllə qəflətən qonşu kənddən olan bir adama dəymişdi. Bu bədbəxt hadisə qonşu kəndin camaatını ayağa qaldırmışdı. Ölən tərəfin adamları qisas üçün cilov gəmirirdilər.

Düyərli ağsaqqalları hər iki tərəfi sakiləşdirmək üçün işə qoşuldular. Salman kişi irəli yeriyib ziyan çəkən tərəfin adamlarına demişdi:

-Ay camaat, biz eyni adamlarıq. Bir-birimizlə qohum-əqrəba, dost-tanışq. Bir-birimizin xeyirində, şərində iştirak edirik. Bu gün bədbəxt hadisə baş verib. Düyərli camaatı yas içindədi. Ancaq bu ölüm hadisəsi bilərəkdən yox, qəflətən baş verib. Allahın qəzasıdır, atılan güllə aralıda Ələsə deyib. Hadisə belə olub. Bunu

Allah da bilir, bəndə də, biz də bilirik. Əgər mənim sözümə əhəmiyyət vermirsinizsə, mənə inanmırsınızsa siz də məni vurun. Raziyam, güllənizi sinəmdən keçirin.

O, əlləri ilə yaxasını açıb sözünü təkrar edir:

-Əgər qan tökmək istəyirsinizsə mən öz qanıma halal eləyirəm.

Camaat bir qədər susqun durduqdan sonra qonşu kəndin ağsaqqalları irəli yeriyib Salman kişiye deyirlər:

-Gəlin hüsr yerində siz də iştirak edin. Bu, böyük bir peşmançılıqdı. Burda günah işlənməmişdir. Burda alın yazısı, vaxtın tamam olması ova gedənləri də peşman edib.

Bundan sonra Düyərli camaatı ilə qonşu kəndin camaatı arasında heç bir ziddiyyət baş vermədi.

Kalvayı Nəsim İsmayılın sözünə qüvvət verdi:

-Elə belə deməyiblər ki, «Allahsız yerdə otur, ağsaqqalsız yerdə oturma». Bu kəndin özündə Hacı Heydər, Hacı Sadıq, Hacı Hüseyin, Hacı Mərdan, Məşədi Molla Əli, Məşədi Molla Həsən kimi ağsaqqallar azmı iş görüblər...

Hacı Sadıq:

-Ay Kalva, nə olur olsun ağsaqqal olmalıdır və ağsaqqala hörmət qoyulmalıdır. Onda hər şey öz yolunda gedəcəkdir.

Yerdən səslər:

-Bəli, bəli...

İsmayıl yenidən söhbətə qayıtdı:

-Başıma gələn bir işi də deyim sizə. Təsadüf məni aparıb Telli Cəmilin evinə çıxarmadımı?

Hamı heyretə gəldi, gözlər İsmayıla dikildi. Sadıq kişi maraqla soruşdu:

-Sənin Telli Cəmilgildə nə işin varıydı? Sən onun sürüsünə güllə atmışdın. O, belə şeyləri bağışlamayan bir adamdı.

İsmayıl:

-Telli Cəmil məni çox səmimi qarşıladı. Heç nə olmayıbmiş kimi məni bağrına basdı.

Hacı Sadıq:

-Telli Cəmil mərd adamdır. O, bilirdi ki, ağbulaqlılar onlara həmişə hörmət etmişlər. Ancaq yanlışlıq onlardan gəlirdi. Çobanları basıb örüşümüzü otarırdılar.

İsmayıl:

-Hacı əmi, onların hamısını o, özü etiraf elədi. Hətta dedi ki, gərək sən dıvrı yox, sürünün çobanını vuraydın. Çünki həmin çobanlar məni Ağbulaq camaatının qarşısında xəcalətli elədilər.

Məşədi Miryaqub ağa söhbətə qoşuldu:

-Yaxşı ki, insan ölümü olmadı. O, çox ağır nəticə verərdi.

-Doğrudur, - deyə ağsaqqallardan kimsə onun sözünü təsdiqlədi.

-Sağ olsun ki, bizim camaatın onlara etdiyi yaxşılıqları bilir, - deyə Mirəli ağa dilləndi. - Yaxşılığı itirmək namərdlikdi. Telli Cəmil qədirbilən adamdır. İsmayılı elə qarşılamağı da onun etibarını göstərir.

Araya çökmüş ani sükutu pozan Məşədi Molla Həsən İsmayılın üzünə baxıb dilləndi:

-Yaxşı eləyib gəlibsən, oğul. Sən kəndə, elə-obaya çox gərəksən. Ancaq ermənilər yenə də bir ucdan mü-

səlmanı tutub zindana atırlar. Xatası-bəlası səndən uzaq olsun.

İsmayıl həmişöhbətlərinə xitabən soruşdu:

-Ermənilər indi nə fitnə hazırlayırlar? Bu qədər Azərbaycan torpağını Ermənistan adlandırdılar, indi nə istəyirlər?

Hacı Sadıq bu sualı cavablandırdı:

-İndi də bu torpaqlardan bizi çıxarmaq izimizi itirmək istəyirlər. Göyçədən bir çox adlı-sanlı adamları qolçomaq adı altında tutub həbsə göndəriblər.

İsmayıl:

-Ağbulaqdan tutulub-eləyən yoxdur ki?

-Yox, hələ yoxdur, - Kalva Nəsim dilləndi, - bundan sonrasından da Allah saxlasın.

Bir azdan sonra bir dəstə ağbulaqlı içəri daxil oldu. Ekiz Musa, Kalva Bayram, Kalva Məsim, Məşədi Məcid də onların arasında idilər. İndi İsmayıl görüşməyə gələnlər, əsasən onun döyüş silahdaşları idilər. İsmayıl bu adamlarla erməni silahlılarına qarşı, «Darama», «Topaşan», «Basarkeçər», «Təkağac» və «Polad» cəbhələrində vuruşmuşdu.

Bir qədər söhbətdən sonra qalaylı mis qablara doldurulmuş ət xörəkləri süfrəyə gətirildi.

İsmayıl Ağbulağa qayıdandan sonra ermənilərin yeni bir təcavüzünün şahidi oldu. Ermənistan hökuməti yenə də bu torpağın əzəli sakinlərinə, türklərə göz verib, işıq vermiirdi. Göyçədən, Qaraqoyunludan, Dərəçiçəkdən, Vedibasardan, Qəmərliyədən, Ağbabadan,

Pəmbəkdən və başqa bölgələrdən minlərlə ailə sürgünə məruz qalmışdı. O cümlədən qonşu kəndlərin də gözə dəyən adamları qolçomaq adı ilə Qazaxıstana, Sibire sürgün edilirdi. Yaxud tutulub zindana atılırdı. Belə bir tale yaşamaq ağbulaqlılardan da yan keçməmişdi. İskəndər oğlu Məşədi Əlini, Kalva Rzanı, həbs etmişdilər. Bu adamların günahı nə idi? Ən başlıca günahı türk olması idi. Onlar kəndin tanınmış, sayılıb-seçilən, hörmətli adamları idilər. Belə adamları aradan çıxarmaqla sınavi insanlarda bir ümitsizlik, qorxu və təlaş yaradırdılar. Başdan-başa türk yurdu olan Göyçəni türksüz Ermənistanə çevirmək kimi irticaçı siyasət ardıcıl olaraq həyata keçirilirdi. İki inəyi, yaxud iki öküzü olanlar qolçomaq adıyla sürgün edilirdi.

Hər kəsi bir bəhanə ilə aradan götürürdülər. Bu növbə din xadimlərinə də çatmışdı. Bu qəbildən olan insanlar addım-addım təqib olunurdular. Onların hər kəlməsi millətçilikdə suçlanır, dini fanatizm ilə əlaqələndirilirdi. Kəndlərin ağsaqqalları belə qərara gəlmişdilər; Cənazə namazı içəridə qılınsın. Ağbulaqlı Məşədi Miryaqub ağa qətiyyətlə etirazını bildirdi:

-Mən dar bir yerdə, evin ortasında cənazə namazına durmaram! - deyib təkid etdi. Bu nə hökumətdir ki, bizim ölü işimizə də qarışır. Ölü namazı qılmağa da qadağa qoyurlar. Bu işdən bəlkə də Moskvanın xəbəri yoxdu. Mənə görə başımıza bu oyunu da ermənilər gətirir...

Təbii ki, ermənilər say-seçmə türk övladlarını aradan götürməyə çalışırdılar. Belə bir repressiya dönməmində elin böyük hörmətini qazanmış hörmətli ağsaqqal, görkəmli din xadimi, daha doğrusu erməni qəsb-

karlarına pataloji nifrət bəsləyən Seyid Miryaqub Mir Cavad oğlunu rahat qoya bilməzdilər. Miryaqub ağa bütün məclislərdə, camaat içində erməni qəddarlığını, zülmünü pisləyir və lənətləyirdi. Məhz buna görə də Məşədi Miryaqub ağanı həbs etmişdilər. O, Kəvər qalasında saxlanırdı. Kamera yoldaşı Şişqayalı Cəfər idi. Sonralar Cəfər kişinin dediyinə görə hər gün qalının məmurları Miryaqub ağanı çağırır deyirlər:

-Sən bu zindandan çıxmaq istəyirsənsə «Allahın varlığını danıb, Allah yoxdur» deməlisən! Məşədi Miryaqub ağa çox hiddətlə, qətiyyətlə ayağını yerə vurub deyirdi: «Lailəha İlləllah, Allah var!»

Böyük işgəncələrə, təzyiq və təqiblərə baxmayaraq Miryaqub ağanı öz etiqadından, inamından döndərə bilmirlər. Polad iradəli, çinar qamətli bu insanın əyilməzliyini və dönməzliyini yəqin etdikdən sonra onu azadlığa buraxmışdılar.

İsmayıl bu hadisələri eşidib, çox məyus olmuşdu. Məşədi Miryaqub ağa onun bacısı Əfruz xanımın həyat yoldaşı idi. Onun bu cəsurluğu, ölümün gözünün içinə dik baxması İsmayılı sevindirirdi. Adətən İsmayıl belə mərd, cəsarətli adamları sevirdi.

İsmayıla görə igid bir dəfə ölməli idi. Gündə ölüb-dirilən adamlar düşmən başının üstünü kəsəndə də gözünü yumur, özünü görməməzliyə qoyur. İsmayıl indi öz duyğuları ilə yaşayır, baş verən hadisələrə öz münasibətini bildirirdi. Ürəyində deyirdi:

-Məşədi Miryaqub ağa cəsur adamdır. Hələ mən Ağbulağa qayıtmamış o, mənə bir məktub göndərmişdi. Məktubda bu haqda yazırdı: «Salamün əleyküm, İsmayıl, necəsiniz, uşaqlar yaxşıdımı? Eşitmişəm

Ağbulağa qayıtmaq istəyirsən. Hələ tələsmə, erməni yenə türk ovuna çıxıb, tanınmış adamları tutub zindana atır, sürgünə göndərir. Mənə qarşı da təzyiqlər artıb, ola bilsin ki, mənə də həbs etsinlər». Məktubdan az sonra eşitdim ki, Məşədi Miryaqub ağanı həbs edib Kəvər qalasına göndərirlər. Allahın adını tutduğuna görə onu azad etdilər.

Bəs tutulan başqa ağbulaqlıların taleyi necədi? Hələ bunlar haqda bir o qədər də məlumatım yoxdur.

Eləcə də qonşu kəndlərdən, ümumiyyətlə Göyçədən, Qaraqoyunludan tanıdığım onlarla ailə Uzaq Sibirə, Qazaxıstana sürgün edilib.

Məşədi Miryaqub ağa deyir ki, mən özüm oraya düşəndən sonra anladım ki, Çar hökuməti Kəvər qalasını müsəlman türklər üçün tikib. Bu qalada əziyyət çəkənlərin hamısı türklərdir. Rus və erməni millətdən olan qala rəhbərliyi bu insanlara olmazın əzab, əziyyət və işgəncə verir. Qul kimi ac-susuz işlədir. İşləyə bilməyənlərin başına bir qurğuşun sıxıb, qaladan qaçarkən vurulub adı ilə aktlaşdırırlar. Bu qalaya təkcə Göyçədən deyil, ətraf bölgələrdən də dustaqlar gətirilir. Əsasən Dərəçiçək, Gərnibasar, Zəngibasar, Vedibasar və Dərələyəzdən də insanlar gətirilib.

İsmayıl bu bəlanı bilir və gözləyirdi. Bilirdi ki, nə vaxtsa onu da Kəvər qalasına atıb sonra sürgünə göndərəcəklər. O, Bakıdan Ə.Qarayevdən bir neçə il əvvəl aldığı vəsiqəni və bəraət kağızını aparıb rayonda qeydiyyatdan keçdi. Onun ümidi yalnız o sənədlərə gəlirdi.

İsmayıl Düyərlidən qayıdandan sonra uçub-dağılmış qapı-bacasının, ev-eşiyinin təmiri ilə məşğul olur, əkin-biçin işləri görürdü. Get-gedə olan çatışmazlıqlar aradan qalxırdı.

İyun ayının ortaları idi. Havalar çox isti keçirdi. Qazaxdakı qohumlardan kimsə rəhmətə getmişdi. İsmayılın anası Cəvahir xanım Qarapapaq qızı idi. O, hüsr yerində iştirak etmək üçün Qazaxa getmişdi. Hüsrə iştirak edəndən sonra bazara çıxmışdı. Bazar da Qılıç oğlu Oruc adlı Ağbulaq sakini ilə görüşdü. İsmayıl onların burada hansı təsərrüfatda taxıl biçdiklərini bilirdi. Oğlu Xalıqverdi də onlarla birlikdə idi. İsmayıl Xalıqverdinin və digər həmkəndlilərinin vəziyyətini soruşdu:

-İşiniz nə vaxt qurtarır, kəndə nə vaxt qayıdacaqsınız? - deyə onun üzünə baxdı.

Suçlu bilinən bir adam kimi Oruc başını qaldırıb İsmayılın gözlərinin içinə baxdı və dedi:

-Əhməd oğlu, bizim də başımıza oyun açırlar.

-Kim açır? - deyə İsmayıl soruşdu.

-İşlədiyimiz kolxozun sədri haqqımızı vermək istəmir. Biz bilmirik neyləyək.

Bu söz İsmayılı tutdu. Sərt bir tövrlə dilləndi:

-Nə deyib vermir? Əmək haqqını kəsməkmi olur?!

Qılıç oğlu başını qaldırıb İsmayılın üzünə baxanda içindən bir təlaş keçdi. Onun gözləri hirsindən qıpqırımızı qızarmışdı. Oruc bu əhvalatı ona dediyinə peşman oldu. O, bilirdi ki, Əhməd oğlu belə haqsızlıqları sındırən kişi deyil. Başını aşağı salıb sərin-sərin dilləndi:

-Nə bilim vallah, deyir bu yaxın günlərdə verəcəyəm.

İsmayıl bir qədər ciddi və təmkinli qaydada dedi:

-Oruc, gedək həm uşaqlarla görüşüm, həm də kolxoz sədrindən xahiş edim, sizin haqqınızı kəsmədən yola salsın.

-Əziyyət çəkmə, - Oruc dilləndi. Bizə söz verib ki, tezliklə sizi yola salacam.

İsmayıl:

-Daha yaxşı, mən yoldaşlarınızla görüşüm, sonra qayıdıb Ağbulağa dönərəm.

Onlar söhbət edə-edə həmin kəndə yolandılar.

Qaldıqları mənzilin qabağında İsmayılı ilk qarşılayan 22 yaşlı oğlu Xalıqverdi oldu. Daha sonra digər ağbulaqlılar da istiqanlıqla onun əlini sıxıb, xoş gördük dedilər.

İsmayıl kənddə olan yeniliklərlə onları tanış etdi. Arana gəlməyinin səbəbini danışdı. Sonra onların söhbətini dinlədi. Xalıqverdi atasının zəhmli üzünə baxıb bir qədər narazılıqla dilləndi:

-İşimizi qurtarmış, təsərrüfatın rəhbəri bizi incidir. Haqqımızı vermir, yubadır, bizi əməlli başlıca get-gələ salıb. Nə vaxtdı evdən çıxmış, geri dönmək istəyirik, ancaq bizi yola salmaq istəmirlər.

-Yola salmaq istəyərlər, siz öz əmək haqqınızın başından keçsəniz onlar sizi yola salarlar! - deyə İsmayıl söhbətə qoşuldu.

Təsərrüfat rəhbərinin son sözü nə oldu? Bəlkə siz işdə səhlənkarlığa yol veribsiniz, bəlkə onların ürəyincə olmayan bir söz-söhbət eləyibsiniz?

-Qətiyyəni yox, - deyə İbrahim adlı orta yaşlı adam dilləndi, - bizim işimizdən hamı razı qalıb, hələ kolxoz sədri iş vaxtı yanımıza gələndə deyib ki, sağ olun işinizdən razıyam, sonda sizə mükafat da yazacağam.

Onlar birlikdə kolxoz idarə heyətinin binasına yollandılar. Kolxoz sədri onları qəbul etmədi. İsmayıl sədrin kabinetinə ağzına gəlib sədrə müraciət etdi:

-Xahiş edirəm məni iki dəqiqəliyinə qəbul edin.

Sədr İsmayılı tanımırdı. Bəlkə də bilsəydi ki, bu fəhlələrlə gəlib yəqin ki, qəbul etməzdi. O, qonağı başdan-ayağa süzüb sonra: - buyurun, - dedi.

İsmayıl içəri keçib salam verdi. Sədr salam almadan dedi:

-Kişi, vaxtım azdı, sözlünüzü deyir.

-Bu fəhlələr bizim adamlardır. Onların arasındakı o cavan oğlan da mənim oğlumdur. Xahiş edirəm onlara əmək haqqı nə çatırsa verin çıxıb getsinlər.

-Kişi, mən onlara nə çatır vermişəm. Yol açıqdı. Sən də de qoy çıxıb getsinlər. Bir həftədi zəhləmi töküblər. Onlara bundan sonra zəhrimar da yoxdu.

-Bəlkə, pis işləyiblər onda sözlüm yoxdu. Əgər halal əmək haqlarını istəyirlərsə vermək lazımdır.

-Kişi, sən də çıx eşiyə, başımı ağrıtmı, mənim hər gələnlə bu qədər çənə döyməyə vaxtım yoxdur. Sənə deyirəm, mən onlara daha heç nə verməyəcəyəm!

Sədrin bu sözləri İsmayılı cin atına mindirdi:

-Sədr, bura bax, vəzifənə, stoluna güvənib yekə-yekə danışma. Tanımadığın bir adama qarşı kobudluq göstərmə. Mən buraya baş ağrıtmaya gəlməmişəm. Sizinlə insan kimi söhbət etməyə gəlmişəm.

O, İsmayılın boy-buxununa baxıb başını buladı. 40-45 yaşlı İsmayıl ortaboş, ilk növbədə çəlimsiz görünən, ağbəniz, üzündə qara xalı olan bir adam idi. Onun şəvə kimi qara gözlərindən qorxmaz, cəsur və zəhmli bir igid olduğu hiss olunurdu.

Sədr dedi:

-Kişi, mən güntortadan sonra tarla düşərgəsində olacağam. Qoy o adamlar oraya gəlsinlər, yenidən söhbət edək. Oldumu?

-Oldu, - deyə cavab verib İsmayıl qapıya tərəf yollandı.

İsmayıl içəridən çıxıb Xalıqverdigin yanına gəldi. Sədrin güntorta onlarla tarla düşərgəsi deyilən yerdə görüşmək istədiyini dedi. İbrahim çoxbilmiş adam idi. O, sakit bir tərzə dilləndi:

-Mən ona inanmıram. Yenə başımızı aldadıb aradan çıxacaq.

Oruc onun sözünü təsdiqlədi:

-Mən belə abırsız adam görməmişəm. Biz bu isti havada nə zülüm çəkmişik bir Allah bilir. Belə əziyyətə qazanılan əmək haqqına da göz dikmək olarmı?

İsmayıl:

-Olar. Sənin qan-tər içində işləyib qazandığını o, çox iştaha ilə yeyib uda bilər. Çünki mayası haramla tutulmuş rəhbər işçiləri hər çirkin oyuna girə bilirlər...

Xalıqverdi dilləndi:

-Dədə, bəlkə çıxıb gedək. Bu adam onu verməyəcək. Versə də burnumuzdan tökəcək.

-Elə şey yoxdu. Mən sizin haqqınızı bu şərfətsiz kolxoz sədrinə bağışlayıb gedə bilmərəm. Mən onu almıyam.

O sədr mənim heysiyyətə toxundu. Bilmir ki, mən kiməm. Yeri gəlsə onu məhv eləyəyəm. Ancaq o, bunu bilmir. Çox təəssüf ki, bilmir. Bilsəydi bəlkə belə nadürüstlük etməzdi.

İsmayıl dedi ki hər söz hədəfə güllə kimi dəyirdi. Onlar onun xasiyyətini bildiklərinə görə dinmədilər.

O, ayaq üstə sağa-sola var-gəl edərək deyinməyə başladı:

-Belə Sovet hökuməti olurmu? Bizə deyirlər haqq-ədalət yerində olacaq, heç bir rəhbər işçi sadə əmək adamlarıyla kobud rəftar etməyəcək, rəhbər vəzifədə olanlar insanlara qarşı sadəlik göstərəcək, qayğılarına qalacaq, onların dolanmasına fikir verəcək... Bu gün gördüyüm kolxoz sədri elə bil padişahdır. Özündən razı, qudurğan, cəllad təbiətli, ürəyində Allah qorxusu olmayan bir zalım... Budurmu Sovet hökumətinin rəhbərləri? Kağızda yazılanla, deyilənlər üst-üstə düşürmü? Haqq-ədalətdən danışanlar həyatda zülm edən cəllad kimi görünürlər. Hansı qardaşlıqdan danışirlər? Erməni ilə müsəlman türklərinin qardaşlığı baş aldatmaqdan başqa bir şey deyildir. Öz millətimiz də ki, özümüzə yağı. Bu gün özünü bolşevik kimi göstərənlər dünənki daşnaklar, dünənki quldurlardır.

Sonra üzünü İbrahimə tutdu:

-Bəlkə tarla düşərgəsinə tərəf gedəyiniz?

-Gedəyiniz, - deyən onlar oturduqları kötüyün üstündən ayağa qalxdılar.

Tarla düşərgəsində onları gözətçi qarşıladı və dedi:

-Sədr mənə tapşırırdı ki, mən bu gün olmayacağam.

Sabah gəlsinlər.

İsmayıl:

-Sədr əlləri qabarlı bu insanları yaman get-gələ salır. Bilmirəm bu işin axırı nə olacaq?!

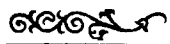
Onlar ertəsi gün tarla düşərgəsinə getdilər. İsmayıl onları düşərgədən bir qədər aralı saxlayıb özü düşərgənin qabağında otluqda dirsəkləndi. Bir az mürgüləyən kimi oldu. Qəfildən gələn qışqırtıya ayıldı.

-Tez gəlin keçirin, göyçəli biçənəyə od vurub.

İsmayıl qanrılıb arxa tərəfinə baxanda nə görsə yaxşıdı. 30-40 metr kənarında biçənəyə od düşüb. İsmayıl gözünü gəzdirib bir oraq gördü. Orağı tez qapıb yangını söndürməyə yüyürdü. Onun digər yoldaşları da yangını söndürməyə atıldılar. Yangın cəmi 5-6 kvadrat metrlik bir ərazini bürümüşdü. Onlar cəld bir hərəkətlə yangını böyünəyə, genişlənməyə qoymadılar. Bu vaxt tarlanın üst başında 4-5 adam göründü. Onlar çiyində bel söyə-söyə yangın olan yerə tərəf gəlirdilər. Qabaqda gələn hündürboylu, enlikürək adam söyüş yağıdırırdı:

-Göyçəli köpək uşağı, neçə gündü siz bu kənddən əl çəkmək istəmirsiniz, indi də tarlaya od verdiniz?!

Onlar çox böyük qəzəb və hirsə gəlirdilər. İsmayıl dərhal onların fikrini başa düşdü. Bildi ki, kolxoz sədrinin qurduğu bir kələkdir. Qəzəblənmiş adamlar yetirən kimi bel ilə haqqını istəyən fəhlələri vurmağa atıldılar. Bel Qılıç oğlu Orucun çiyinə dəyən kimi o, üzünü torpağa düşdü. Onlar uzun saplı bel ilə İbrahimi, Xalıqverdinə də bərk vurdular. Uzunboylu adam çiyindəki beli İsmayıl endirdi. İsmayıl cəld bir hərəkətlə zərbədən yayınıb sol əllə belin sapından yapışib orağı həmin adamın ortasına doladı. Oraq onun qarın nahiyəsini doğramışdı. Dərhal bağırsaqları tö-

küldü. Bunu gören kənd adamları İsmayıla hücum çəkmək istədilər. İsmayıl qətiyyətlə bildirdi ki, mənə yaxınlaşsanız bunu öldürəcəyəm!

Onlar ayaq saxladılar. Hamı donub qalmışdı. İsmayıl oraq əlində qızmış pələngə dönmüşdü. Heç kim ona yaxınlaşmağa cürət etmirdi. Tarla düşərgəsi kəndə yaxın idi. Birinci özünü çatdıran kolxoz sədri oldu. Yaralını tez at arabasına qoyub xəstəxanaya götürdülər. İsmayıl heç kəsi yaxına buraxmadı və israrla dedi:

-Milis gəlməyincə mən heç kəsə tabe olmayacağam!

Çox çəkmədi ki, iki nəfər milis işçisi gəldi. İsmayılın qollarını qandallayıb apardılar. Yolun qırağı uzun düzülmüş adamlar kimisi İsmayıla ağır sözlər deyir, kimisi də «Neyləsin, kolxoz sədrinin sözü ilə yazıqları öldürürdülər, canlarını qurtarmasınlarmı?» deyirdi. İsmayılı milis idarəsinə gətirib dindirdilər. O, hadisəni olduğu kimi danışdı. Onu Şəkərin qalasına saldılar. Bir həftənin içində iki dəfə müstəntiq gəlib ondan izahat götürdü. İsmayıl yenə də bu hadisənin səbəbkərinin kolxoz sədri olduğunu dedi.

Yaralı bir həftədən sonra vəfat etmişdi. İstintaqda əmək haqlarını ala bilməyən fəhlələrin haqlı olduqları təsdiqlənmişdi. Eyni zamanda fəhlələrin üstünə hücum çəkən adamlardan iki nəfərin izahatında bildirilirdi ki, onları bu işə kolxoz sədri təhrik etmişdir. Bundan sonra kolxoz sədri işdən çıxarılıb həbs edildi.

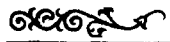

Əhməd oğlu bir ay idi ki, zindanda yatırdı. O, burada bir sıra adamlarla tanış olmuşdu. Onlardan biri öz kəndlisi Namazalı adlı bir gənc idi. O, qalada təsərrüfat işçiləri ilə məşğul olurdu. Qalanın rəhbərliyi onun xətrini istəyirdi. Namazalının İsmayıla çox köməyi dəyirdi. O, demişdi ki, qalanın atamanı var, özünü ondan gözlə. Başının dəstəsi ilə birlikdə istədiyini eləyir. - Mənim onunla nə işim var, - deyən Əhməd oğluna Namazalı demişdi ki, o, hamıya sataşır, yəqin ki, sənə də sataşacaq. Bilirəm ki, sən də qabağından yeyən deyilsən, hər halda çalış ondan yan öt. - Allaha pənah, - deyə İsmayıl cavab vermişdi.

Zindan həyatının ilk günlərindən İsmayıl hiss etdi ki, doğrudan da bir nəfər hertiperti adam başının dəstəsi ilə kazarmanı gəzir, əllərinə nə keçsə götürür, dustaqları döyür, təhqir edir. Əhməd oğlu bu tufanın yaxınlaşdığını görürdü. Artıq ona aydın idi ki, ataman nə vaxtsa onun da yanında olacaq.

Ataman adlanan bu yaramaz adam otaqlara girir, pəncərədən çölə qışqır-bağır salır, sonra da yeni qurulmuş Sovet dövlətinin rəhbərlərinə söyünc edirdi. Otaqdan çıxandan sonra isə qalanın məmurlarına çatdırırdı ki, filan nömrəli kamerada sovet hökuməti əleyhinə söhbətlər gedir, rəhbərlərə həqarət edir, söyüş yağdırırlar. Bir neçə dustaq bu böhtan altında qaladan çıxarılıb, Rusiyanın uzaq əyalətlərindəki həbsxanalara göndərilmişdi.

Əhməd oğlunun indi ən çox qorxduğu, məhz belə bir böhtanla üz-üzə qalması idi.

Dustaqlıq həyatın bir ay başa çatan günlərdə Ataman İsmayılın kamerasına daxil oldu, iki nəfər qoçusu isə qapının çöl tərəfində dayandı. Üz-gözündən zəhrimar yağan bu yekəpər adam ayaq altda olan kətilə təpik vurub, kameranı gözucu süzdükdən sonra İsmayıl yatan taxtın üstə çıxıb kameranın kiçik pəncərəsindən söyüş yağdırmağa başladı:

-Leninin goru... Leninin kəlləsi, saqqalı...

Dönə-dönə təkrar elədi. Sonra taxtdan atılıb düşdü və onlar kameranı tərk etdilər.

İsmayıl yerində donub qalmışdı. Bilmirdi nə eləsin. Dərdini kimə desin... Axı, indicə milislər gəlib onu dar ağacına çəkəcəklər. Deyəcəklər sən pəncərəndən çölə söyüş yağdırılıb. Bunu sənmi etmişən? Mən onda nə cavab verəcəyəm? Mən söyməmişəm desəm, deyəcəklər kim idi? Mən düzünü desəm Ataman və dəstəsi məndən əl çəkəcəkmi? Bu fikir-xəyal içində var-gəl edərkən Namazalı onun kamerasına girdi. Sanki İsmayılın üstünə gün doğdu. Belə bir çətin məqamda kiminsə qapı açması bir ümid işığı kimi göründü.

Namazalı:

-Salamün-əleyküm, İsmayıl, nə var, nə yox?

-Əleyküm salam. Çox sağ ol.

-Gözümə bir cür dəyirsən?

-Ataman dediyin adam kamerama gəlmişdi.

-Neylədi.

-Pəncərədən başını çıxarıb Leninə söyüş yağdırırdı. Sovet hökuməti əleyhinə nələr demədi.

-İsmayıl, fikir vermə, artıq buranın rəhbərliyi də bilir ki, bu hadisələri törədən həmin adamdır.

-Məni burdan da Urusetə göndərsələr nə olacaq?

-Hər halda özünü qoru!

-Yox, Namazalı mən bu haqq-hesaba dözə bil-mərəm.

-İsmayıl, səbr etmək lazımdı. Bu gün sən buraya düşməyin də səbrsizliyin nəticəsidir.

-Öləndən sonra nə səbr! Səbrin də son həddi var!

-Allaha pənah...

-Əlbəttə Allaha pənah. Mən istəmərim ki, bu quduzlaşmış vəhşilərlə qarşılaşım. Atalar deyib: «Mən yatım xata keçsin, xata yatsın mən keçim...»

Onlar bir qədər söhbət etdikdən sonra Namazalı kameranı tərk etdi.

İsmayılı fikir-xəyal götürmüşdü. Bilmirdi ki, özünü ataman kimi təqdim edən yaramazdan necə qurtarım. O, anlamışdı ki, hardasa, nə vaxtsa onunla toqquşacaq. Əslində Əhməd oğlu belə haqq-hesabları çox görmüşdü. Ancaq bu gün yeri darıydı, əlində nə silah varıydı, nə sözünü eşidən.

İsmayıl qəbul edə bilmirdi ki, bu iyrənc söyüşlər onun otağından, onun pəncərəsindən eşidilsin. Pəncərələrdən Leninə söyür, sonra da xəbər aparır ki, filan kamerada Leninə söyünc edir, təhqir edici sözlər işlədir, ona qarşı çıxırlar. Bəlkə də bu qalanın məmurları tərəfindən qurulmuş tələ idi. Kimləri ki, yenidən vurmaq istəyirlər, onları bu təxribata çəkirlər. Məhz İsmayıl belə düşünürdü.

Bir neçə gündən sonra Ataman iki nəfər qolbəyi ilə kameraya daxil oldu. Yenə də taxtın üstünə çıxıb söyüş yağdırmağa başladı. İsmayıl kameradakı başqa taxtın üstə oturub onun hərəkətini izləyirdi. Ataman ürəyini boşaldıb yerə düşəndə Əhməd oğlu dilləndi:

-Qardaşım, olarmı bir söz deyim?

O, zəhmli bir baxışla İsmayılı təpədən-dırnağa süzüb dedi:

-Nə demək istəyirsən?

-Mən qərib adamam, gəlib-gedənim də yoxdu. Xahiş eləyirəm mənim pəncərəmdən söyüş etmə. İndicə mənə aparıb dərimə saman təpəcəklər.

-Bilmirsənmi ki, hələ mənə belə söz deyən olmayıb...

Onun domba gözləri az qalırdı hədəqəsindən çıx-sın. Əlini İsmayıla tərəf uzadıb:

-Bu sözləri sən deyirsən mənə?

İsmayıl:

-Ay qardaşım, mən xahiş etdim. Başqa söz demədim.

O, başının işarəsi ilə yoldaşlarını çağıraraq kameradan çıxıb-çıxa:

-Sənin xahişini sənə göstərərəm! - deyib qəzəbini gizləmədi.

Artıq hər şey aydın idi. Əhməd oğlu həmişə deyirdi; elə ki gördün ölüm ayağıdı, daha qorxma, ya öl, ya öldür!

İsmayıl bu pəzəvəngə necə cavab verəcəyini düşünməyə başladı. Yollar axtardı, ancaq heç nə əldə edə-cəyinə güman gəlmədi.

Dustaqları qalanın həyətinə gəzintiyə çıxarmışdılar. Onun gözü həyətdə tökülmüş qum topalarına sataşdı. Qum topalarında yumru daşlar diqqətini çəkdi. O, ovcuna sığası bir yumru çay daşını paltarının altında gizlədib kamerasına apardı və yastığın altına qoydu. Quşun gözünü nişan alan Əhmədoğlu indi yumurta boyda bir çay daşına ümid bağlayırdı. Atalar demiş-

dir: «Suda boğulan saman çöpündən yapışar». Daha onun ürəyi toxtamışdı. Bilirdi ki, qabaqdan gələn təhlükə də cavabsız qalmayacaq.

Bir neçə gündən sonra gün axşama dönən rədlərdə İsmayıl tək zərbəsindən şaqquqlu ilə açılan qapının səsinə dik atıldı. O, uzandığı taxtın üstündən sıçrayıb ayağa qalxdı. Ataman hikkəli hərəkətlə taxtın üstünə çıxıb yenə söyüş yağdırmağa başladı. Sonra düşüb yanını İsmayılın taxtı ilə üzbuüz qoyulmuş taxta qoydu. İsmayıl da öz taxtında əyləşdi. Əlini astaca yastığın altına apardı.

Üz-gözündən zəhər yağan Ataman qəzəblə dilləndi:

-Sən mənə deyirsən ki, mən burdan söyünc etməyim?

İsmayıl təmkinlə:

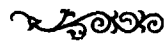
-Mən xahiş etdim, əmr etmədim, - dedi.

-Sən mənə kim olduğumu hələ bilmirsən? İndi mən sənə göstərərəm! - deyib ayağa qalxdı və İsmayıla tərəf addım atdı. İsmayıl özünəməxsus cəld bir hərəkətlə sıçrayıb taxtın üstünə qalxdı. Ataman ona əl qaldıran kimi ovcunda gizlətdiyi daşla onun burnunun üstündən yumruq endirdi. Zərbə o qədər ağır idi ki, fil gövdəli bu adam dərhal tənqildəyib o biri taxtın üstünə düşdü. Burnunun hər iki deşiyindən açılan fəvvarə kimi vuran qan həm İsmayılın üst-başını, həm də divarı qırmızı qana boyadı.

Yoldaşları irəli yeriyəndə Ataman dedi:

-Getməyin, elə bil köpək oğlunun əli daşdı.

-Onlar axan qanı durdurmaq üçün əl-ayağa düşdülər. Tez biri həkim dalınca qaçdı. Səs-küy düşdü. Qala məmurları hay-küyə içəri doldular. Onlar quru-

yub qalmışdılar. Arıq, ortaboylu adam bu qalada hamıya qənim kəsilən Atamanı qanına necə bələyib?!

Qan itkisindən halsız vəziyyətə düşən Atamanı kameradan çıxarıb apardılar. Dalınca da milis işçiləri İsmayılı qərargaha götürdülər.

Ağbulaqda danışılırdı ki, Əhmədovlu aranda adam vurandan sonra qalada da bir nəfəri yaralayıb.

Hər ağızdan bir avaz gəlirdi. Kimi deyirdi bununla da Əhmədovlunun kitabı bağlandı, bəziləri deyirdi ki, onu Rusiya həbsxanalarına göndərəcəklər. Kimi də deyirdi ki, ona İsmayıl deyərlər, indicə bir vasitə ilə qurtarıb aradan çıxacaq. Əlbəttə, bütün insanlar kimi İsmayılı istəyənlərlə bərabər istəməyənlər də var idi. Xüsusilə İsmayılın dikbaşlığı, əyilməzliyi, qorxmazlığı bəzi adamların xoşuna gəlmirdi. Ancaq İsmayıl öz zinyətində qalırdı. İstəyən üçün də, istəməyən üçün də İsmayıl İsmayılığında qalırdı. Qaladakı hadisədən on gün keçirdi. Qohum-əqrəba İsmayılı ilə toplaşmışdı. Yolçu, Ekiz Musa, Ələkbər, Sadıq oğlu Məhəmməd, Kalva Məhərrəm, Mir Yaqub ağa və İsmayılın bacıları Əfruzla Hava burada idilər.

Yolçu söhbətin isti yerində dedi:

-Bu dəfə İsmayılın işi ağır olacaq. Dalbadal baş verən hadisələr, xüsusilə qalada Atamanı vurmağı işi ağırlaşdıracaq.

İsmayılın ortancıl oğlu Ələsgər dilləndi:

-Namazlı ismaric göndərib ki, gələn bazar ertəsi İsmayılın məhkəməsi olacaq, gəlmək istəsələr gəlsinlər.

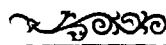
Yolçu, Ekiz Musa və Ələsgər bir qədər sovqat götürüb Qazaxa getdilər. Əvvəlcə Namazlının evinə gedib onunla görüşdülər.

Namazlı hadisəni onlara danışdı. Sonra dedi ki, həmin adam qalanı bir-birinə qatırdı. O qədər həyasızlaşmışdı ki, qala rəhbərliyi də ondan çəkinirdi. Heç kəs ona toxunmaq istəmirdi. Hamı bu xatanı özündən uzağa buraxmağa çalışırdı. Xüsusilə Leninə söyüş yağdırması hamını narahat edirdi. Bunun üstündə rəhbərlik məsuliyyətə cəlb oluna bilərdi.

Yüzlərlə adamı susdurmuş, pis vəziyyətə salmış Ataman Nurunun İsmayılın vurub, təsirsiz hala gətirməsi qala rəhbərliyini, eləcə də dustaqları sevindirmişdi. Qalada heç kəs Ataman Nurunun qorxusundan səsinə hündürdən çıxarmırdı.

Bir neçə gündür ki, Moskvadan yoxlanış gəlib. Qaladakı sənədləri yoxlayır, vəziyyəti aydınlaşdırırlar. Yoxlanışa gələnələr iki nəfər cavan rus qadınıdı. Onların da Ataman Nurudan, onun hərəkətlərindən xəbərləri var idi. İsmayıl Atamanı vuranda onlar İsmayılı yanına çağırtdırdı. İsmayıl ilk görünüşdə orta boylu, arıq, çəlimsiz bir adam təsiri bağışlayır. Onlar İsmayılı görəndə bir-birinin üzünə baxdılar. Bu baxışlardakı mənanı duymamaq mümkün deyildi: onlar deyirdilər: belə bir çəlimsiz adam div boyda atamanı necə vura bilər?

İsmayıl salam verdi. Hər ikisi «zdrastvuyte» deyib ona stulda yer göstərdilər.

Mən İsmayıla qabaqcadan dedim ki, sən onlara de ki, mən onunla Leninə söydüyünə görə dalaşdım.

Mən İsmayılın yanında idim. Həm də tərcüməçi kimi getmişdim. Qızlar qalanın rəisini də dəvət etdilər.

Natalya adında olan gözəl qadın İsmayılı süzüb xoş bir təbəssümlə soruşdu:

-İsmayıldı sizin adınız?

-Bəli, - deyə o, cavab verdi.

-Sən Atamandan qorxmadın, onunla dalaşdın?

-O, çox ağ eləmişdi. Həyasızlıq edirdi?

-Necə yəni?

-Rəhbərə həqarət edirdi.

-Hansı rəhbərə?

-Bizim dahi rəhbərimizə.

-Sənin nə işinə qalmışdı. Həbsxananın rəhbərliyi onun cəzasını verərdi.

-Mənim ürəyim götürmürdü. O, həm də həbsxana rəhbərliyini çətin durumda qoymaq üçün yaradırdı bu vəziyyəti.

-Demək sən dahi rəhbərimiz Vladimir İliç Leninə həqarət etdiyinə görə atamanlıq eləyən adama qabaq-qarşı gəlmisən?

-Bəli, yalnız belə olub.

-Bəs siz bir adamı da vurubsunuz, o necə olub?

-Mən qərib adamam. Oğlum və kəndçilərım burada bir kolxozda fəhlə işləmişlər. Mən burada qohum vəfat eləmişdi, hüzdə iştirak etməyə gəlmişdim. Oğlumgilin vəziyyəti ilə maraqlandım. Dedilər ki, kolxoz sədri haqqımızı kəsir, vermək istəmir. Yenə ürəyim durmadı, oraya getdim. Sədr dedi ki, sabah tarla dü-

şərgəsinə gəl, orada verərik. Səhərisi mən də getdim. Burada bizə hücum çəkdilər, ağır zərbələr endirdilər. Mən orağı götürüb özümü müdafiə edərkən mənim üstümə atılan adam orağa dolaşdı, oraq onu doğradı.

Natalya rus dilində o biri qıza dedi:

-Bu adam hər şeyi düz danışır. Görünür bu ərazidə hələ Sosializm quruluşunun qanunlarından xəbərsizdilər. Fəhləni işlət, haqqını vermə! Bu, ən böyük cinayətdir!

Sonra qala rəisinə dedi:

-Bu hadisə də öyrənilsin, doğrudan da belədirsə bu adama bu günlərdə məhkəmə olsun və oradan da azadlığa buraxılsın.

Onlar İsmayıla səmimi görüşüb yola saldılar və:

-Gedin, məhkəmədə görüşərik, - dedilər.

Sonra Namazalı sözüünə azca ara verib dedi:

-İnşallah yaxşı olacaq. Mənə elə gəlir ki, sabahkı məhkəmədə İsmayılı buraxacaqlar.

Ertəsi gün həbsxanada İsmayılın məhkəməsi oldu. Məhkəməyə kənar adamlar buraxılmırdı. Dörd saata qədər çəkən məhkəmənin hökmü oxundu:

1. Müttəhim İsmayıl Əhməd oğlu İsmayılov azadlığa buraxılsın.

2. Müttəhim Nuru Salman oğlu Osmanov 10 il həbs cəzasına məhkum olunsun və cəza müddətini çəkmək üçün Rusiyanın cəza həbsxanalarından birinə göndərilsin.

İsmayıl iki gün idi ki, Qaraqoyunlu dərəsinə getmişdi. O, bacısıgilə çatanda Hava xanım yenə də xana arxasında əyləşib xalça toxuyur, Məmməd isə bağ ağaclarına qulluq edirdi. Onu çox səmimi qarşıladılar. Qohumlar ona otaq üçün millik ağac düzəltməyə söz vermişdilər. Həmin dövrdə kolxoz sədri işləyən Məcid Namazov İsmayıla bir neçə dəfə demişdi ki, sənə bir otaq tikmək lazımdı. Nə vaxt başlasan mən sənə köməklik göstərəcəyəm. Aradan xeyli müddət keçəndən sonra bir də həmin məsələyə toxunmuşdur, İsmayıl əmi, deyəsən hələ tərpenmirsən, otaq məsələsi nə oldu, niyə başlamırsan? İsmayıl onda demişdi ki, Əmirxeyirdə ağaca söz veriblər, gedim görüm nə yerdədi...

İsmayıl bu niyyətlə də Əmirxeyirə ağac dalınca getmişdi. Bu işi Qələndər oğlu Məmməd boynuna götürmüşdü. O, İsmayılı aparıb meşədə manşirlədiyi palıd ağacını göstərdi. Bu ağacı İsmayıl bəyəndi. İri gövdəli, qollu-budaqlı bir palıd ağacı idi. Onu kəsib doğramaq, hazırlayıb ağac çəkən mişara vermək lazım idi. Məmmədgil ağacı kəsib nizamlayandan sonra İsmayıl iki araba gətirib ağacı Krasnoseloya aparmaq qərarına gəldi. Çünki ağacın diametri böyük idi. Çaykənddəki ağac çəkən mişar onu doğraya bilməzdi. Krasnoselodakı malakanların mişarı böyük idi, oraya aparmaq lazım gəlirdi. İsmayıl ağac məsələsini həll edəndən sonra Məmmədə tapşırırdı ki, hazır olanda mənə bildirərsən. Ata minib «Armudlu»dan «Pəyələr»ə, «Göyərçinli» obasından ötüb Toxlucaya girdi. Günorta

üstü Ağbulaqda oldu. Onu həyətdə Bahar xanım qarşıladı. İsmayıl sevimli həyat yoldaşını süzüb, soruşdu:

-Nə var, nə yox, uşaqlar necədirlər?

-Hamı yaxşıdı, - deyə Bahar xanımın gözləri İsmayılın yanağındakı xala sataşdı. Bu xal onun ağ bənizinə, geniş alınına, qartal baxışlarına necə də yaraşırı. Bunları Bahar ürəyində dolandırır, bir anlığa xəyalından keçirdi. Bacısı Əfruza oxşayır, - deyə do-dağının ucunda pıçıldadı.

O, İsmayılı çox istəyirdi. Bir dəfə qonşu arvadlardan biri Bahara deyəndə ki, İsmayılı həddindən artıq çox istəyirsən. Qolunu da bir tufəngin ağzına verdi, yenə onun pərvanəsisən.

Bahar demişdi:

-Mən İsmayılı ona görə çox istəyirəm. O, hər kişinin görə bilmədiyi çox şeyə sahibdi. Mən onu qoçaqlığına, mərdliyinə, dönməzliyinə görə çox istəyirəm!

-Düz deyirsən, Bahar, - deyə qonşu arvad cavab vermişdi. - Kişi sayılan hər adam hünəri və cəsarəti ilə seçilməlidir.

Bahar xanım özü də at minməyi, yeri gələndə tufəng götürməyi də bacarırdı.

Atın cilovundan tutub İsmayılın atını tövləyə çəkdi. Sonra qayıdıb aftava, dəsmal və sabun gətirib İsmayıla dedi:

-Gəl əl-üzünü yu.

İsmayıl əynindəki pencəyi çıxarıb çardağın dirəyindən asdı. Köynəyinin qolunu çırmağıb Bahar xanımın aftavasının lüləyinin altına tutdu.

Bahar xanım:

-Zeynalabdı əmi oğlun Qoşabulaqdan gəlib.

İsmayıl:

-Nə vaxt, kimlə gəlib?

-Bir aşıqla gəlib.

-İndi hardadı?

-Məmmədgilə.

-Uşaq göndər, çağırtdır.

-Zeynalabdı gələne kimi sən çay iç, çörək ye. Bir az dincəl...

İsmayıl həyətdən evə keçdi.

Aradan bir az keçəndən sonra Zeynalabdı içəri girdi. Onlar bir-birinə sarılıb öpüşüb görüşdülər. İsmayıl onu çay süfrəsi ətrafında əyləşdirdi. Nə var, nə yoxdan sonra Zeynalabdı dedi:

-İsmayıl, mən Aşıq Hüseynlə gəlmişəm. Mən atlı idim, Aşıq Hüseyn piyada. Sıra-sıra ata otururduq. Sədənəxaçın altında, gölün qırağında iki silahlı adam qabağımızı kəsib atın cilovunu buraxmağımızı tələb etdilər. Biz atı vermək istəmədik. Daha çox mən təzyiq göstərirdim. Onlardan biri əlindəki qamçı ilə məni vurdu. Sonra tüfəngi hərləyib döşümə tutdu. Üstümüzü yoxladılar, pulumuzu əlimizdən aldılar.

-Pulunuz nə qədər idi? - deyə İsmayıl dilləndi.

Zeynalabdı:

-Azıydı. Elə çox pulumuz yox idi...

-Aşığın üstünü axtardılar?

-Onun da üstündə elə pul yox idi. Ancaq belində yaxşı bir kəmər varıydı, onu açdılar.

İsmayıl Zeynalabdını yaxşı-yaxşı süzdü, başını buladı. Zeynalabdı boylu-buxunlu, iri gövdəli olsa da hələ uşağıydı. 15-16 yaş olardı.

İsmayıl soruşdu:

-Atınızı da aldılar?

Zeynalabdı bir az susub dilləndi:

-Qabaqca almışdılar. Mən yalvarıb-yaxardım ki, Ağbulağa gedirəm, qayıdanda həmənin burada onu sizə verib gedəcəyəm. Atı alsanız gərək mən geri qayıdam...

Onlar atı verdilər və qayıdanda onu əlimizdən alacaqlarını bildirdilər.

-Sən nə vaxt geri qayıdacaqsan? - deyə İsmayıl maraqlı bir nəzərlə gözlərini Zeynalabdıya dikdi.

Zeynalabdı:

-Sabah yox, birisi gün.

-Bəlkə bir neçə gün yubanasan?

-Xeyri yoxdu, həmin quldurlar yalnız günlərini oralarda keçirirlər.

-Onda sizi mən aparıb ötürəcəyəm.

Sanki Zeynalabdının gözlərinə işıq gəldi.

-Yaxşı olar, əmi oğlu. Yoxsa atı əlimdən alacaqlar.

Zeynalabdı Ağbulağa Məmmədgilə iş dalınca gəlmişdi. İndi isə İsmayıl ilə görüşmək, söhbət etmək ona ləzzət verirdi. O, İsmayıl ilə fəxr edirdi. Onun haqqında deyilən xoş sözləri eşitdikcə qürur duyurdu.

İsmayıl ara verən sükutu pozdu:

-Aşıq hardadı?

-O, Qaraqoyunlu dərəsinə yola düşdü. Gölkənddə toya dəvət ediblər.

Zeynalabdı gəlidiyi işi həll eləmişdi. Vaxt gəlib çatdı, yola düşmək zamanında İsmayıl atını çəkib, -gedək, - dedi.

Onlar birlikdə yola düşərkən İsmayıl ciddi bir tərzdə xəbər aldı:

-O adamlar silahlı idilər?

Zeynalabdı ağır-ağır dilləndi:

-Bəli, tufəngləri varıydı.

-Sovet hökumətinin bu asıb-kəsən vaxtında silah gəzdirməyə necə cəsarət edirlər!

O, qayıdıb evə girdi. Taxçada, qoyun dərisinin arasında saxladığı beşaçılan tufəngi və bir neçə güllə götürüb əynindəki yapınçının altında gizlədi. Həyətə çıxıb atın belinə qalxdı.

İki atlı «Duzdağ» deyilən yerdən keçib, «Arxanc»dan Basarkeçər istiqamətinə düzəldilər. Sədənə-xaça yaxınlaşanda İsmayıl dedi:

-Qabağınızı harda kəsmişdilər?

Zeynalabdı əlinin işarəsi ilə göstərdi:

-Kəndin içindən keçən dərəni görürsən?

İsmayıl:

-Görürəm.

-Həmin dərənin ayağında.

-Sən məndən qabaqda get, mən arxanca gələcəyəm.

Zeynalabdı atını sürüb getdi. Həmin yerə çatanda gördü ki, quldurlar yolun kənarında dayanıblar. Aydın məsələ idi ki, onlar gəlib-gedəni soyurlar. Zeynalabdı onlara yaxınlaşıb atın cilovunu çəkdi:

-Salamün əleyküm! - dedi.

-Əleykəməssalam, - deyə quldurlardan biri dilləndi.

Zeynalabdı:

-Mən gəlib çıxmışam, qoyun rahat yoluma davam edirəm...

Yekə burun, qalın bıçlı quldur sərt cavab verdi:

-Düş atdan! Rədd ol, hara gedirsən get!

O biri quldur irəli yeriyib atın cilovundan tutdu. Zeynalabdı yəhərdən düşüb atdan aralandı.

Yekəburun quldur qışqırdı:

-Niyə çıxıb getmirsən? Gərək başına bir güllə vurub o qamışlığım içinə atam!

Zeynalabdı geri dönüb incə belli kəhər atını dərinə seyr edib köksünü ötürdü. Sonra asta-asta aralanıb yoluna düzəldi. Təxminən yüz addım atar-atmaz, toz-duman içində bir atlı göründü. Quldurlardan biri atın üstündə bir az kənarında dayanmışdı. Biri isə yolun içinə endi. Bu atının da qabağını kəsmək fikrindəydilər.

Atlı 40-50 metr aradan dalbadal atəş açdı. Atın üstündəkini hədəfə almışdı. Artıq quldurun əlində nə cilov vardı, nə də yəhərin qaşığı. Güllə silib aparmışdı. Quldur elə təntimişdi ki, hürküb qaçan atını saxlamağa imkan tapa bilmirdi.

Yola çıxan quldurun da başının üstündən iki güllə buraxdı və səsləndi:

-Əllərini qaldır!

Zeynalabdının atının cilovundan yapışan quldur quruyub qalmışdı. Əlləri yuxarıda dayanmışdı. O birini isə öz atı yerə çırpıb qaçıb gözdən itmişdi. İsmayıl hündürdən:

-Sən də gəl buraya! Tez gəl, yoxsa meyidinizi sərəcəyəm!

Əllərindən qan axan, üst-başı toza-torpağa bulaşan iri burunlu quldur qılçını çəkə-çəkə İsmayıla yaxınlaşdı:

-Dayan orda! - deyə İsmayılın zəhmli səsi eşidildi və əlavə etdi, - o cavan oğlanın atını niyə alıbsınız?!

Sovet hökuməti «dovşanı araba ilə tutur» deyimini eşitməmiş deyilsiniz. O cavanın atını verin!

Zeynalabdı irəli yeriyib atının cilovundan yapışdı və dedi:

-Bu kişi nə yaxşı gəldi çıxdı. Yoxsa siz atımı aparıb gedəcəydiniz...

-Bu kişini sən gətiribsen, ay cavan oğlan, onu biz yaxşı tanıyırdıq. O, Ağbulaqlı Dəli İsmayıldı.

İsmayıl onu süzüb dedi:

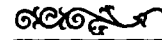
-Niyə namərdlik edirsiniz? Adam da öz millətinə, öz elinə-obasına sataşarmı? Gəlin, indi mən sizi aparım hökumətə təhvil verim, cəzanızı hökumət versin!

Onlar İsmayılın ayağının altına döşəndilər.

-İsmayıl, balalarına qurban olum. Səni Allaha and verirəm, bizi hökumətə vermə. Hərəmizin neçə uşağı var, qələt eləmişik. Bir də bu çirkin işə qoşulsaq gəl bizi milisə ver. Allaha and olsun bununla da qurtardıq!

İsmayıl Zeynalabdını Qoşabulağa yola saldı. Allahın adını çəkdiklərinə görə quldurları azad edib, atının ağzını Ağbulağa tərəf çevirib, cilovunu boşaltdı...

Ölkədə gərginlik davam edirdi. İnsanlar yerli-yersiz suçlanır, bir bəhanə ilə aradan götürülürdü. Hər kəs öz evinin içində də danışmağa ehtiyat edirdi. Daha çox yetim uşaqları və kasıb uşaqlarını komsomolçu adı ilə öz tərəflərinə çəkib onlara «Allahsız» vəsiqəsi vermişdilər. Bu «allahsız»lar yeni qurulmuş Sovet hökumətinə elə inanmışdılar ki, onlar hətta öz ailə

üzvlərini də güdaza verməyə hazır idilər. Aldadılmış bu gənclərə gələcəkdə böyük vəzifələr veriləcəyinə, onlar üçün gözəl şərait yaradılacağına bol-bol vədlər verilməkdə idi. Bu vədlərə inanan gənclər kənd şəraitində hər bir insanın nə danışdığına, nə dediyinə diqqətlə qulaq asır, sonra təhlükəsizlik orqanlarına çatdırırdılar. Öz doğma əmisini, dayısını, qohum-əqrəbasını, qonşusunu satanlar az deyildi. Alıqulu oğlu Camalın məktubu Sibirdən gəlirdi. Guya Camal deyib ki, Leninin başı da mənim başım kimi keçəldir. Bu sözü Camalın öz qohumlarından biri hökumət işçilərinə çatdırıb. Dahi rəhbərə «söydüyünə» görə Camala 10 il iş kəsinib göndəriblər Sibirə.

Ermənilər isə bu repressiyadan gen-bol istifadə edirdilər. Əsasən Ermənistan adlanan (əslində türk torpaqları) məkanda dilini saxlaya bilməyən türk «millətçi» adı altında sorğu-sualsız aradan götürülürdü. Moskvaya yazılan şikayət məktubları da cavabsız qalırdı. Çünki Stalin türklərin bu ərazidən çıxarılması üçün ermənilərə gen-bol şərait yaratmışdı. Erməni rəhbərliyi bu ərazinin köklü sakinlərini-türkləri millətçi, yaxud qolçomaq, sovet hökumətinə düşmən adı ilə suçlayaraq ya həbsə atır, ya da ölümə məhkum edirdi. Bütün bunlar sosializm quruluşunun çağırışlarına və ideyalarına tamamilə zidd idi... Hər yerdə xalqlar dostluğundan danışılırkən Stalinin verdiyi qərara əsasən 150 min Azərbaycan türkü Ermənistan ərazisindən Azərbaycana köçürüldü. Əslində bu köçürmənin arxasında sürgünlük siyasəti, xəyanəti dururdu.

Həmin günlərdə Əhməd oğlunu rayona prokurorluğa çağırıdılar. Heç nədən xəbəri olmayan İsmayıl prokurorluğa getdi. Onu təzə təyin olunmuş rayon prokuroru Manaf Babayev qəbul etdi. Milliyətcə türk olan Manaf Babayev əslən Meğri rayonundan idi.

İsmayılın salamını alan prokuror ona yer göstərdi:

-Əyləşin.

İsmayıl masanın ətrafına düzülmüş stullardan birinə əyləşdi, sonra:

-Buyurun, eşidirəm sizi, yoldaş prokuror, - dedi.

Prokuror qabağındakı vərəqlərə göz gəzdirdi:

-İsmayılov İsmayıl Əhməd oğlu sizsiniz? - deyə başını qaldırıb gözünü İsmayılın gözlərinə dikdi. Onun gözlərində qaynar bir həyat eşqi, qartal cəsarəti müşahidə etdi.

-Bəli, - deyə İsmayıl dilləndi.

Prokuror:

-İsmayıl kişi, bizə sizin haqqınızda məlumat daxil olub.

İsmayıl gənc prokuroru mənalı baxışlarla süzüb:

-Məlumat nə barədə yazılıb? - deyə soruşdu.

Babayev əlindəki məktubu yuxarı qaldırıb dedi:

-Yazırlar ki, siz hökumətin mövcud siyasətinə qarşı-sınız. Vladimir İliç Leninə həqarətli sözlər danışmışınız.

-Kim yazıb? - İsmayıl soruşdu.

-İmzasız məktubdu.

-Əgər belə bir şey varsa, o adam niyə adını yazmır, bəs siz niyə buna inanırsınız?

-Yazmasa da biz yoxlamaq zorundayıq.

-Yoxlayın, ancaq mən Leninə həqarətin üstündə həbsdən azad olmuşam.

-Necə yəni?

-Lenini təhqir edən adamı vurdum. Məni azadlığa buraxdılar.

-Danışın görüm.

İsmayıl qalada başına gələnləri əvvəldən-axıra Babayevə danışdı. Prokuror sonda dedi:

-İsmayıl kişi, mən sənə haqqında eşitmişəm. Sən qoçaq adamsan. Ancaq sənə dolaşdırıla bilərlər. Azərbaycan hökumətinin sənə verdiyi bəraət kağızı bunların qabağını kəsib. Amma yenə ehtiyatlı olun. Söz gəzir ki, siz deyibsiniz türk adının azərbaycanlı sözü ilə əvəz edilməsi xəyanətdir. Bizi Türkiyədən ayırmaq üçün atılan addımdır.

Sürəkli olmayan sükutdan sonra İsmayıl özünə-məxsus bir ciddiyyətlə dilləndi:

-Demişəm!

Prokuror onun cəsarətinə təəccüb etdi:

-Necə yəni, siz nə cəsarətlə bu sözü deyirsiniz?!

İsmayıl ciddiyyətlə baxışlarını 30-35 yaşlı ağ bənizli, qara gözlü prokurorun çöhrəsində dolandırdı.

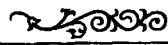
-Yoldaş prokuror, mən yalan danışa bilmirəm. Bu söhbət olub.

-Bəs siz necə çəkinmədən bu sözü boynunuza al-dınız?

-Siz türk olduğunuza, mənim millətim olduğunuza görə...

-Mənə nə qədər inanırsınız?

-Mən öz mənfəətim üçün heç nə deməmişəm. Yalnız xalqın sözünü demişəm. Siz də bu millətin oğlusunuz. Cəza veriləcəksə qoy sizin əlinizlə olsun.

Babayev:

-İsmayıl kişi, sən bu sözü də deyibsənmi Rus Qarabağa ona görə muxtariyyat verib ki, Azərbaycanla Ermənistan arasında həmişə konflikt olsun. Qarabağ rusun əlində bir ocaqdır, istəyəndə onu tüstüləndirəcək...

-Demişəm, yoldaş prokuror.

Babayev:

-İsmayıl kişi, mən sizi həbs etməyəm. Amma ermənilər bu sözə görə sizi buraxmayacaqlar. Yenə deyirəm çox ehtiyatlı olun.

-Baş üstə, yoldaş Babayev! Allah sizin kimi qeyrətli millət oğullarını var eləsin!

İsmayıl prokurorluqdan kəndə dönəndə kəndin içində adamlar toplaşan yerdə atdan düşdü. Hamının diqqəti ona yönəlmişdi. Kalva Məsim soruşdu:

-İsmayıl, prokuror səni nə üçün çağırmışdı?

-Məndən oraya bir sıra xəbərlər çatdırıblar, - deyər İsmayıl səsinin tonunu bir qədər qaldırdı.

Kalva Məsim:

-Bu xəbərçi köpəy uşaqları kəndə viran qoyacaqlar. Öyrənə bildinmi kimdi o xəbəri çatdıranlar?

İsmayıl:

-Öyrəndim! Bilmişəm kimlərdi! Ya onlar bu kənddən getməlidirlər, ya da ki, mən analarını ağlar qoymalıyam!

Oradakılar Əhməd oğlunun qəzəbdən qızarmış gözlərinə və titrəyən əllərini görüb heç nə demədilər...

İsmayıl eşitmişdi ki, kənd rəhbərlərindən biri demişdir:

-Görərsiniz ağbulaqlılar, mən sizə yumurta yükləyəcəm!

Bunu deyən rəhbər işçi kənardan gəlmişdi, ağbulaqlı deyildi.

Bu söz İsmayılı çox narahat edirdi. Necə yəni, həm bu camaatın çörəyini yeyəsən, həm də «yumurta yükləyəcəm» deyəsən?!

Qocalar, qadınlar müharibənin dəhşətini yaşayır. Gündə neçə dənə qarakağız gəlir. Hər gün vay-şüvəndir. Gəlinlər yetim böyüdür, evdəki qocalara xidmət edir, gündüzlər yer şumlayır, dırmıq çəkir, kərənti götürüb ot biçir... Bu ağrının-acının yaşandığı bir vaxtda kənd rəhbəri «sizə yumurta yükləyəcəm» deyir. Bu söz camaata olan böyük nifrətdən yaranır.

Gecə yuxuda da bu söz onun yadından çıxmırdı. İçində necə deyərlər dəmir gəmirirdi: «Yox, bu sözü mən sənə yedirtməliyəm! - deyirdi. Məgər Əhmədoğlu ölübdü sən onun kəndində atamanlıq eləyəsən! Sən müharibədə qoluna güllə vurub, əlil adıyla saxta sənət düzəldib vəzifəyə gəlibsən... Şümşad boylu ağbulaqlı igidlər Rusiyanın, Ukraynanın çöllərində, qarda-boranda vuruşurlar! Sən də gəlib onların ailəsinə «yumurta yükləmək» istəyirsən! Yox, Qasımoğlu, mən bu sözü sənə yedirməsəm dincələ bilmərəm! Sən ağbulaqlılara yumurta yükləyəsən, Əhmədoğlu da ağzını açıb sənə maddım-maddım baxa! Bunu görməyəcəksən!

İsmayıl bu sözü eşidəndən sonra Qasımoğlu ilə ayrı-ayrılıqda görüşüb söhbət etmək istəsə də buna fürsət yaranmamışdı.

Kolxoz partiya təşkilatının katibi işləyən Aslan Əhmədov bir qədər sərt təbiətli görünsə də namuslu və qeyrətli adam idi. İsmayıl onu bəyəniirdi. Həmişə ona deyirdi:

-Asdan, bu kəndi biz qorumalıyıq, bu camaatın yaxşısı da, pisi də bizimdi.

Aslan da hər vaxt demişdi:

-Doğrudu, İsmayıl əmi, əsgərlikdə vuruşan oğulların ac-susuz qalan ailə üzvlərinin vəziyyəti bizi hər vaxt düşündürməlidir. Xüsusilə, mən bir təşkilat katibi olaraq bu camaatın təsibini çəkməliyəm!

İsmayıl dilləndi:

-Sağ ol, sən namuslu adamsan, təsib çəkənsən. Ancaq Qasımoğlunun hərəkətləri məni narahat edir. Sən düşəndə ona tapşır ki, camaatla düzgün rəftar etsin. Onun bir sözünü eşitmişəm. Deyib ki, «ağbulaqlılara yumurta yükləyəcəm». Bu söz məni heç rahat buraxmır.

Aslan əyilməz və hirsli adam idi. O, başını qaldırıb, gözlərini İsmayılın zəhmli üzündə gəzdirdi. Bir anlıq onun diqqəti İsmayılın qartal baxışlarına dikildi. Dərhal hiss etdi ki, Əhmədoğlunun Qasımoğlunun hərəkətlərindən narahatlığı var. Aslan bilirdi ki, İsmayılın gözündən düşmək yaxşı nəticə verməz. Qayıdıb onun sözlərini cavablandırdı:

-İsmayıl əmi, Qasımoğlu həmişə mənimlə bir yerdədi, mən ondan belə söz eşitməmişəm.

İsmayıl:

-O, sənin yanında belə söz deməz axı. Bilir ki, sən bu sözə qarşı çıxacaqsan.

Aslan:

-Ola bilər. Mən ona deyərəm ki, camaat arasında sən belə bir sözün yayılıb. Bu nə məsələdi?

İsmayıl onun sözünü yarımçıq kəsdi:

-Asdan, sən ona de ki, ayağını yorğanına düzgün uzatsın. Onu bu kənddən qulaqsız yola salaram!

Aslan:

-Sən bilirsən ki, belə əxlaqsız sözü mən də sindirən deyiləm. Əgər o, belə deyibsə, demək qarnında xırnası var. Bu söz düz çıxsa ona yaşamağı haram eləməliyik!

İsmayıl son sözünü dilə gətirdi:

-Bu kənddə qalanlar qoca, uşaq, qadınlardı. Beş-altı başı papaqlı qalıb. Onlardan biri də mənəm. Bu papağı yerə vuraram, başıma qoymaram!

Çəmbərək bazarı o ətrafda olan ən məşhur bazar idi. Bu bazara Şınıx, Gədəbəy, Qaraqoyunlu, Qazax, Tovuz, Gəncə camaatı, İrəvandan sənətkarlar gəlirdi. Bazar çox qələbəlik olardı. Yaylaq camaatı sürü-sürü qoyun-quzu, mal-qara, ilxı ilə at çıxarardı. Hər tərəfdən alıcılar gəlirdi. Yeməxanalar, kababçılar, dərzixana, bərbər, dəmirçixana işlərdi. Göyçə və Qaraqoyunlu camaatı Çəmbərək bazarına atla gəlirdi. Xurcun və heybələrə mer-meyvə doldurar, atın yəhərinə aşırardılar. Bazardan qayıdanlar üçün ən xoş mənzərənin biri də malakan qızlarının sürü ilə qazları otarmaları idi. «Darama»dan axıb «Tərsə» çaya tökü-

lən çayın ətrafı yaşıl bir vadini xatırladırdı. 4-5 kilometr uzunluğunda olan yolun sol kənarı rus qızlarının saysız-hesabsız qaz sürüləri ilə möhtəşəm bir görüntü yaradırdı.

Əhmədovlu bazarda bir qədər ləngimişdi. Həmin gün o, Sadıq oğlu Məhəmməd və Kalva Məhərrəmlə birlikdə Çəmbərəkə Tovuzlu Səlim və Qədim qardaşları ilə görüşüb kababxanada oturmuşdular. Əziz qohumlar kimi şirin söhbətləri çox çəkmişdi. Qalxıb yola düşəndə bazar soğulmuşdu. Səlimgil Tovuz, İsmayıl Ağbulağa yola düşdülər. Qaz otaran malakan qızlarının toplam halında baş-başa verib xor oxumaları onun diqqətini cəlb etdi. İsmayıl atın başını çəkib dedi:

-Gəlsəniz bir az bunlara qulaq asaq.

-Mən də xoşlayıram, - deyə Məhəmməd dilləndi.

Onlar atın üstündən enib, yolun kənarında atın tovlamıxını yerə çaldılar. Bir qədər aralıdakı dikdirdə uzanıb böyürlərini yerə verdilər.

13-15 yaşlı dəstə düzəltdirmiş qızların qazları hərləyib çayın gölmələnən yerlərinə doldurması, bəzilərinin qazları bu yerdən başqa yerə sürməsi maraqlı görünürdü. Xüsusilə qızların rus xalq mahnılarını xor ilə oxumaları adama ləzzət verirdi. Xor oxuyan qızlar birdən əllərindəki raqatkalarla balaca daş qoyub yolnan piyada, atlı keçən cavan oğlanları nişan alır, sonra da qəhqəhə çəkib ürəkdən gülürdülər.

İsmayıl maraqlı, xoş bir mənzərədən sonra atlarına minib kəndə tərəf üz tutdular. «Dikdaş»a çatanda gördülər ki, belində yük olan bir adam gəlir. Onlar «Sarı yoxuş»un dikində çatdılar. Yaxınlaşanda gördülər ki, belinə kəndirlə yeşik bağlamış bu adam Yetim

Əli adında 33-35 yaşlı bir cavandır. Əli həm də İsmayılın qohumu idi. Əliyə çatanda İsmayıl həyəcanla soruşdu:

-Bu nədi, bu nə yükü, Əli?

Əlinin rəngində qan qalmadı. O, bilirdi ki, İsmayıl belə şeyləri bağışlamır. Əli dodağı əsə-əsə dilləndi:

-Rayona aparıram.

İsmayıl:

-Nədi apardığın?

-Yumurtadı, - deyə Əli suçuqmuş halda dilləndi.

-Kimə aparırsan?

Əli:

-Prokurora...

-Kim göndərib?

-Əli əmim.

-Əli əmin kimdi?

-Qasım oğlu Əli...

-Hə...

-Hə.

-Tez aç, yerə qoy!

İsmayılın gözləri qızarmış, əlləri əsirdi. Əli başını aşağı salmışdı. İsmayıl ona baxıb qəzəblə dedi:

-Səninlə deyiləm, niyə açmırsan?!

Sonra üzünü Məhəmmədə tutdu:

-Kəndiri kəs, onun şələsini yerə endir!

Məhəmməd cibindən çıxardığı bıçaqla kəndiri kəsib yeşiyi yerə endirdi.

İsmayıl od püskürdü:

-Əli, sən nə qarnıqadasan, de görüm, kənddə səndən başqa bir yazıq yox idi, bu yumurtanı sənə yüklədilər?!

Əli quruyub qalmışdı:

-Nə bilim, Qasım oğlu mənə dedi, mən də sözünü yerə salmadım.

İsmayıl Kalva Məhərrəmin üzünə baxıb hiddətlə dedi:

-Sən bilirsən Qasım oğlu nə deyib?

Kalvayı Məhərrəm:

-Bilmirəm.

-Deyib ki, ağbulaqlılara yumurta yükləyəcəm!

Kalva Məhərrəm:

-Gör hələ nə qələt eləyib, belə söz demək olarmı?

İsmayıl:

-Olar, niyə olmur, biz belələrini başımıza çıxaran da o da nə bilir onu eləməli idi. İndi görürsənmi ağbulaqlıya yumurta yüklədiyini təsdiq etdi...

Qoy etsin, mən onun anasını ağlar qoyanda görürsünüz. Köpək oğlu köpək! Camaata ağalığ elədiyi yetirmiş kimi indi də yumurta yükləmək fikrinə düşüb!

Məhəmməd:

-Bu camaatın ona pisliliyimi var?

Kalva Məhərrəm:

-Görünür ürəyində xırnası var.

İsmayılın gözləri qan çanağına dönmüşdü. Üzünü Məhəmmədə tutdu:

-Götür o yumurta yeşiyini atm yəhərinə bağla, idarəyə gətir. - Gəl Kalvayı, biz gedək.

Onlar ata oturub birbaşa idarənin qabağına gəldilər. İdarədə heç kim yox idi. İdarənin qabağında iki azyaşlı uşaq varıydı. İsmayıl onlardan soruşdu:

-Qasım oğlunu görmədiniz? İdarəyə gəlmişdimi?

Uşaqlar dedilər:

-İsmayıl əmi, görməmişik.

Kalva Məhərrəm İsmayılın qəzəbləndiyindən ehtiyat edirdi. Bilirdi ki, o, belə vaxtlarında nə desən eləyər. Onu sakitləşdirmək üçün dedi:

-İsmayıl, gəl gedək evə, burda heç kim yoxdu. Mən də gəlib Qasım oğluna dişimin dibindən çıxanı deyəcəyəm.

İsmayıl:

-Gedək, sonra gəlib onu tapmalıyam!

Bir azdan sonra kənd adamları danışdı ki, Qasım oğlu rayon rəhbərlərindən birinə yumurta göndərmiş, Əhməd oğlu geri qaytarıb, Qasım oğlunu da idarədə tapmayıb... Əsas səbəb də o olub ki, Qasım oğlu deyibmiş ki, ağbulaqlılara yumurta yükləyəcəm. Bu söz İsmayılı hövsələdən çıxarıb...

Hərə bir cür yozur, hər kəs öz bildiyi, düşündüyü kimi danışdı.

Yumurtanın geri qaytarılması xəbəri Qasım oğluna çatmışdı. İndi o, çətin bir durumda idi. Əhməd oğlunun əlindən necə qurtaracağını düşünürdü. İdarəyə gəlməyə cəsarət etmirdi. Gələndə də tez dəyib çıxırdı. İsmayıl isə onu görməyə can atır, adamlara tapşırırdı ki, Qasım oğlu idarədə olanda mənə deyin.

Nəhayət, bir gün Qasım oğlunun idarədə olduğunu öyrənib oraya getdi. Dalanda partiya təşkilat katibi Aslanla qabaqlaşdı. Deyəsən İsmayılın idarəyə gəldiyi xəbərini Aslana demişdilər. Ona görə də o, Əhməd oğlunu dalanda qarşılamaşdı. İsmayıl Aslanı gören kimi:

-Salamün əleyküm, - deyib üz-üzə dayandı.

Aslan çöhrəsinə xoş bir təbəssüm verərək:

-Əleyküməssalam, - dedi. Ara vermədən soruşdu, - nə yaxşı gəlibsən, nə var, nə yox? Gəl mənim kabinətimə...

İsmayıl Aslana ciddi bir tərzdə:

-Asdan, mən sənə demişdim ki, Qasım oğlu deyib ki, ağbulaqlılara yumurta yükləyəcəm. İndi gördünmü yumurta yüklədir?!

-İsmayıl əmi, - Aslan dilləndi, - adamdı da nəyəsə acığı tutub belə bir söz işlədib. Ancaq Qasımoğlu bu sözü ciddi və pis fikirlə deməyib.

İsmayıl Qasımoğlunun kabinetinə tərəf yeriyəndə Aslan Əhmədov və bir neçə adam onun qabağına durdu.

-Sən ora girmə, xahiş eləyirəm, - deyə Aslan onun gözlərinin içinə baxdı.

İsmayılın gözləri pələng gözləri kimi qızarmış, alınının damarları şişmişdi. Onun əlləri əsirdi. Hiss olunurdu ki, çiyinə atdığı boynu dərilə gödəkçənin altında silah var. Buna görə də onu içəri buraxmaq olmazdı.

Qızmış pələng kimi özünü içəri soxmağa çalışan İsmayılı bu xatalı işdən qurtarmaq üçün adamlar onun qabağını kəsmişdilər.

Bu anda içəridən Qasımoğlunun səsi eşidildi:

-İsmayıl, Allaha and olsun yumurta məsələsində mənim heç bir qəsd-i-qərəzdiyim yoxdu. Mənə inanın, bu söz dilimdən təsadüfən çıxıb.

Ekiz Musa onun əllərindən tutub dedi:

-İsmayıl, bir az toxda, bu qədər hirsələnmək olmaz. Görürsən Qasımoğlu da etiraf eləyir ki, təsadüfən olub. Bu qədər qəzəblənirsən, xəstələne bilərsən.

İsmayıl sərt və ciddi bir ahənglə dedi:

-Musa, niyə qoymursunuz mən onun, quduzlaşmış, xalqın varını-dövlətini talayan canavarın dərşini verəm?! İndi ki, deyirsiniz mən onu öldürməyəcəyəm. Ancaq ona elə bir dərş verəcəyəm ki, bundan sonra vəzifəyə gələnlərə o dərş olsun!

Əhmədoğlunun ciddi cəhdinə baxmayaraq qohum-əqrəba, dost-tanış onu bu xatalı işdən uzaqlaşdırdılar. Kalva Məhərrəm, Musa və Yolçu onu çəkib evə apardılar.

Bu əhvalat təkcə Ağbulağa deyil, qonşu kəndlərə də yayılmışdı. Qəzəbini söndürməyə macal tapmayan İsmayılın həmin gün qızdırması qalxmış, möhkəm xəstələnmişdi. Bir gündən sonra məlum oldu ki, əsəbləri pozulub.

İki ay sonra Qasımoğlu vəzifəsindən çıxaraq kənddən köçüb getmişdi.

Al-əlvan donlu may ayı idi. Çöllər-çəmənələr gül-çiçəyə bürünmüşdü. Çayların zümzüməsi quşların səsinə qarışmış xoş bir ahəng yaradırdı. «Darama çiçəyi» «Dəvə gəzdəyi»nə «Darama»nın başına, «Yemilqara»nın sinəsinə çeşidli naxışlarla xalı sərmışdi. Uzaqdan baxanda elə bilirdin ki, bu yerlərə qar yağmış. Ancaq bu ağ çiçəklərin ətri yüz metrərlə kənarda insana ləzzət verirdi. Xoş ətri gələn «Darama çiçəyi» çox gözəl bir tanrı payı idi. Göz onun füsunkar görüntüsündən doymaz, könül onun xoş ətrindən duyulanardı.

Rayon mərkəzindən qayıdan İsmayıl «Darama»dan ötüb, «Sallama» ilə Toxlucaya döndü. Xalası oğlu Məşədi Məmməd xəstələnmişdi. Onun yanına

gedirdi. Bir-iki saat Məşədi Məmmədlə söhbət edəndən sonra Ağbulağa döndü. Ağbulaq yolu «Bicoylar» tayfası yaşayan məhəllədən keçirdi. Məhəllədə onun dostları yaşayırdı. Aslan onun qabağını kəsib, onu atdan endirdi və –«bu gecə qonağımsan», - dedi.

İsmayıl getmək istədiyini təkid etsə də Aslan onu buraxmadı. Bir azdan tayfanın ağsaqqalları və cavanları da İsmayılın başına toplaşdılar. Aslan İsmayılın əlini ovcunun içinə alıb gözlərini onun gözlərinə dikdi:

-İsmayıl, nə vaxtdan istəyirəm qonağım olasan, sən qabağında bir erkək kəsəm. Bu gün öz ayağınla gəlib sən. İndi sən üçün erkək yox, öküz kəsəcəyəm!

İsmayıl təəccüb dolu bir maraqla dilləndi:

-Ay kişi, nə danışırısan, öküz-zad nədi? Mən bir tikəni zorla yeyirəm... Öküz söhbətini kənara qoy...

Aslan kişi gülümsəyərək:

-Qardaşım, mən bu öküzü bir neçə gündən sonra kəsəydim. Kəsməliyəm də... Ancaq sən gəlişinlə elə bu gün kəsmək istəyirəm.

İsmayıl yenə etirazını bildirdi:

-Ay Aslan, dərdin alım, öküzü nə vaxt kəsəcəksən onda kəs. Mən bir beçə ilə də kifayətlənə bilərəm.

Aslan yarıciddi, yarızarafat dedi:

-Qardaş, qonaq ev yiyəsi nə desə onu eşitməlidir.

İsmayıl:

-Nə deyirəm, ay Aslan, nə eləyirsən elə. Daha dinən deyiləm.

Öküz kəsilənə kimi süfrəyə beçə qızartması gətirildi. Yanında da müxtəlif yeməklər. Masa ətrafında əyləşənlər süfrəyə əl uzadandan sonra Aslan özünə-məxsus bir tərdə ağır-ağır dilləndi:

-Bilirsiniz ki, mən Əhməd oğlunu çox istəyirəm. Bu istək məndə çoxdan baş qaldırmışdı. Onun mərdliyi, doğru-dürüst, halallığı sevən olmağı və nəhayət yenilməzliyi məni özünə sevdirmişdi. Bir neçə il əvvəl sən söhbətidir. İsmayıl Məşədi Məmməd oğlu Ağəlinin toyuna gəlmişdi. Bizim evdən yuxarıda, yolun kənarında bir neçə Toxluca gəncləri nişan qoymuşdular. İsmayıl gəlib oraya çıxdı. Elə bir hünər göstərdi ki, hamı ona heyran qaldı. Məsafəsinə, yerinə, nişan qoyulan əşyanın böyük-kiçikliyinə baxmayaraq tufəngi üzünə qaldıran kimi dalbadal hədəfi düzgün nişan aldı...

İstədim İsmayıl şəxsən görüşüm. Bu mənim ən şirin arzularımdan biri idi. Ancaq biz İsmayıl Basarkeçər döyüşlərində görüşdük. Bir neçə nəfər toxlucalı, ardışı, cilli Basarkeçərin müdafiəsinə getmişdi. Ağbulaqdan da İsmayılın başçılığı ilə bir dəstə adam döyüşlərə qatılmışdı. Camal oğlu İbrahim, Ekiz Musa, Kalvayı Bayram, Kalvayı Abbas oğlu Yolçu, Ələkbər oğlu Allahverdi və başqaları ermənilərə qarşı çox mərdliklə vuruşdular. O döyüşlərdə də İsmayılın gülləsinin boşa keçdiyini mən görmədim. Çox cəsarətli, çevik və quşun gözünə güllə atan bir igid, bir qəhrəmandır. İsmayıl sözün arasına girdi:

-Ay Aslan, məni utandırırısan, az təriflə. Hamımız bacardığımızı edirdik. Siz özünüz də orada böyük hünər göstərdiniz.

Aslan:

-Vallah mən tərifləmirəm, olanı deyirəm. «Həqiqəti görəndə göz yumulsa kor, danışan dil lal olar» - deyiblər.

Həmin orda mən Qayabaşılı İskəndərlə Ələsgər oğlu Bəşirin İsmayıl haqda dediyi sözü də eşitdim. Onlar söhbət edərkən Bəşir dedi:

-Ağbulaqlı Dəli İsmayıl döyüşə qatılan gündən bəri bir gülləsi boşa keçməyib.

İskəndər onun sözünə qüvvət verdi:

-Dəli İsmayıl çox cəsarətli və hünərli igiddir!

Mən İsmayilla Basarkeçərdə daha yaxından tanış oldum, biz onunla qardaş kimi bir ünsiyyət bağladıq. İndi Allaha şükür, İsmayıl da sağdır, mən də salamatam. İsmayılın başı yüz müsibət, yüz bəla çəksə də Allah-təala həmişə onun tərəfində olub, onu odun-közün içindən salamat qurtarıb.

Kimsə dilləndi:

-Allaha şükür! İsmayılı hamımız tanıyırdıq. Erməni milislərinin silahını yığışdırıb qaladan qaçdığını camaat hələ də unutmayıb.

Gecə çox şirin keçirdi. Hərə öz eşidib-bildiyindən danışır, xüsusilə Hüsənnilərdən, Cığallardan daha çox söz açırdılar. Əsas söhbət yenə də İsmayılın ətrafında gedirdi.

Axşamdan xeyli keçəndən sonra öküz ətindən bişirilmiş bozartma və lülə kabab süfrəyə gəldi. İsmayıl bunu yeyə bilməyəcəyini bildirdi. Adətən o, çox az yeyən adam idi.

Aslan dedi:

-İsmayıl, heç olmasa bir tikə ye, bu öküz sənin adına kəsilib.

-Çox hörmətli olun, çox razıyam, - deyə Əhməd oğlu ev sahibinə minnətdarlığını bildirdi. Həmin gecə nə ev sahibləri yatdı, nə də İsmayıl. Bir-birini əvəz eləyən dadlı-duzlu söhbətlər bitib-tükənmək bilmirdi...

Rusiya ilə Almaniya arasında başlayan müharibə bütün dünyanı lərzəyə gətirmişdi. Hitler Almaniyanı dünyaya meydan oxuyurdu. Bir çox ölkələrin də qoşulduğu bu müharibə ikinci dünya müharibəsi adı ilə böyük fəlakətlər törədirdi. Sovetlər məkanında bu müharibəyə Böyük Vətən Müharibəsi adı verilmişdi. Bu dəhşətli müharibəyə Sovetlər İttifaqında yaşayan bütün xalqlar cəlb edilmişdi. O cümlədən Ağbulaq kəndindən də 350-dən artıq adam müharibədə idi. Sonralar bunlardan 150-dən artıq ağbulaqlı geri qayıtmadı. Elə ailə oldu ki, iki, ya üç nəfər müharibə qurbanı oldu. Zülfi Kalva Əli, qızının həyat yoldaşı və oğlu qayıtmadı. Sultan adlı ana ömrünün sonuna kimi üç oğlunun yolunu gözlədi.

Müharibə dövrü arxa cəbhədə olduqca ağır vəziyyət idi. Camaat ac-susuz qalır, kənddə kişilərin sayı tamam azalıb, qadınlar və uşaqlar tarlada, fermada çalışır, axşam evinə əliboş dönürdü.

Kolxoz sədrləri, sovet sədrləri, partiya təşkilat katibləri əhalini çox incidirdi. Xüsusilə, kənddə başı papaqlı olmadığına görə qadınları və uşaqları döyür, söyür və incidirdilər.

Əhməd oğlu bu illərdə anbardar işləyirdi. Üç oğlu Xalıqverdi, Ələsgər və Məhərrəm döyüş cəbhəsində idi. Qadınlar anbarda taxılı xəlbirə vurur, daşını, zibilini çıxarırdılar. Hər qadına səhər neçə kiloqram taxıl təhvil versələr həmin çəkiddə axşam təhvil alırdılar. Təmizlədiyi zibil və taxıl tərəzidə çəkilirdi. Çəki düz olmalıydı. Komisyalar tərəziyə nəzarət edirdilər.

Anbarda qadınlarla işləməyi Əhməd oğlu gəlini Səkinə xanıma tapşırmışdı. Səkinə Kalva Nəsim oğlu Musanın qızı, Əhmədoğlunun ortancıl oğlu Ələsgərin həyat yoldaşıydı. Ələsgər müharibəyə gedəndən üç ay sonra Eldar adlı bir oğlu olmuşdu. İsmayıl da, Səkinə də balaca Eldarla nəfəs alırdı. İsmayıl hər gün Eldarı özü ilə anbara və xırmana aparardı. Səkinəyə və Bəsti nənəyə tapşırardı ki, Eldarın çəkisini aşağı salmaq olmaz. Bəsti Qərib qızı İsmayılın sonuncu həyat yoldaşıydı.

İsmayıl bilirdi ki, kənd camaatı uşağına istidən-ildən eləməyə heç nə tapmır. Ona görə də Səkinəyə tapşırmışdı ki, işləyən qadınların hər birinə bir qoşa ovuc taxıl ver, aparıb yarma eləsinlər. Yerinə o çəkiddə daşqır və toz-torpaq at. Axşamlar komisyaya təhvil götürəndə çəki düz çıxsın. Stalinin fərmanı ilə bir kilo taxılın üstündə iki ilə qədər həbs düşürdü.

Səkinə bu işini çox həssaslıqla və ürək yanğısı ilə yerinə yetirirdi. Bir dəfə komisyaya üzvlərindən biri demişdi:

-Olarını taxılı götürüb, zir-zibil qatırlar?

İsmayıl gözünü hərleyib zəhmli baxışlarını onun gözlərinə dikərək demişdi:

-Başını aşağı salma, gözümün içinə bax! Sən o sözü bir də təkrar elə görüm!

Həmin adam Əhməd oğlundan dərhal üzr istəmişdi:

-Bağışla, İsmayıl əmi, nə isə söz idi dilimə gəldi. Bilirəm ki, sizin yanınızda elə şey olmaz.

İsmayıl qəzəbini gizlətmədən:

-Yeri gələndə hər şey olar! Biri acından ölürsə mən ağzımdan tikəmi çıxarıb ona verərəm!

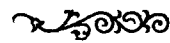
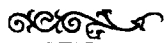
Sizə bir məsləhət verim. Axşama kimi çalışsan, əlləri qabarlı o qadınların ərləri, oğulları cəbhədə qanını axıdır. Sizlər öz evinizdə, isti yorğan-döşəkdə yatıb yuxu görürsünüz. Məsləhətdən sonra tapşırıram: hər kəs ayağını yorğanına görə uzatsın! Hamı çalışsın ki, dövlətin işi də getsin, camaatımız da qırılıb batmasın! Qulağım bəzi sözlər eşidib. And olsun Allaha özünü düz aparmayanın anasını ağlar qoyacam! İndi gedin işinizlə məşğul olun!

Bu kənddə namussuza, qudurğana, xəbərçiyə, oğruya, dələduza yer yoxdur. Kim tülkü libasına girib yaltaqlıqla dələduzluq edəcəksə bu kənddən başını bu gündən götürüb getsin!

Əhməd oğlunun bu sözü həmin gün bütün ailələrə çatdı. Doğrudan da İsmayıl belə deyibsə itdən-qurddan qorxmaq lazım deyil, - deyə Kərbəlayı Rza razılıqla və qürurla dillənmişdi.

Bütün Sovet İttifaqı vətəndaşları bu müharibəyə cəlb olunmuşdu. Kişilər ön cəbhəyə yollanırlar, qadınlar arxa cəbhədə-zavodda, fabrikdə, tarlada çalışırdılar.

Müharibə cəbhəsində qeyri rus millətləri üçün çətinlik yaranmışdı. Rus dilini bilməyən müsəlmanlar, xüsusilə türk soylu əsgərlər çətinlik çəkirdilər. Hətta rus komandirlər onların sinəsinə güllə sıxmaqdan da çəkinmirdilər. Elə vəziyyət yaranmışdı ki, cəbhə xə-

tindən qaçıb dağlara sığınan, qaçaqçılıqla məşğul olanların sayı xeyli artmışdı.

Əhməd oğlunun üç oğlu döyüş xəttində idi. Oğlu Məhərrəm 1939-cu ildə orduya çağırılma da tərxis olunma vaxtı müharibə başlamışdı. Məhərrəm ordudan tərxis olunmamışdı.

Belarusiya cəbhəsində alman əsgərlərinə əsir düşür. Bir neçə gündən sonra alman əsgərlərinin gözdən yayınaraq daha iki yoldaşı ilə qaçır. Onlar gündüzlər taxıl zəmilərinin içində gizlənir, axşamlar sürünə-sürünə üç gün, üç gecədən sonra Belarusiyanın yaxın kəndlərindən birinə çatırlar. Onları bir qadın öz evində gizlədir. Üç gün saxladıqdan sonra yaxınlıqda yerləşən Sovet ordusunun qərargahına aparıb təhvil verir. Qərargahda Məhərrəmgilin batalyonunun döyüş-döyüşə əsir düşdüyü bilinirdi. Məhərrəmin və yoldaşlarının almanların əsirliyindən qaçıb gəldikləri barədə Moskvaya teleqram göndərilir. Məhərrəmə və əsgər yoldaşlarına bir aylıq məzuniyyət verilir. Məhərrəm Tiflisə gəlir, hazırlaşır ki, ordan Qazağa və ata ocağına yola düşsün. Tiflisdə onu hərbi patrullar burda yerləşən ordu hissələrindən birinə aparırlar. O, sənədlərini göstərsə də onu buraxmırlar. Deyirlər ki, müharibənin belə şiddətli vaxtında məzuniyyət olmaz, orduya qayıtmalısan! Tiflisdə onu Ağbulaqdan təzə müharibəyə gedənlər görürlər. Böyük qardaşı Xalqverdi ilə görüşür. Başına gələnləri ona danışır. Orda kəsinliklə deyir ki, mən bu gündən sonra sovet ordusuna xidmət etməyəcəm!

Belə bir əhvalat da Ələsgərin qayını Musa oğlu Şəmilin həyatında baş vermişdi. Şəmili müharibədən yerli hərbi komissarın sərəncamına buraxmışdılar. Lakin Krasnoselo hərbi komissarı onu geri döyüş cəbhəsinə qaytarmışdı. O, komissarın kabinetində hökumətə və onun qulluqçularına ağır söyüşlər işlədərək demişdi: «Mən bu hökumətin əsgəri olmayacağam!»

Müharibənin şiddətli dövrü idi. Lakin qaçaqların da sayı artmışdı. Ağbulaqdan Kalva Məcid, Əddələr tayfasından olan Hüseyn İbrahim oğlu, Salman Məşədi Hübət oğlu, Toxlucadan İmanqulu oğlu, Tamaşa, Şəkər Mirzəli oğlu, Teymur Bordum oğlu, Abbasəli Şirəli oğlu, Vəlullah Məşədi Yolçu oğlu, Səməd Kalva Məhəmməd oğlu, Əhməd Kalva Məhəmməd oğlu, Mehvalı Hüseyn oğlu, İsmayıl Məşədi Məhəmməd oğlu və başqaları cəbhədən qaçıb Göyçə və Qaraqoyunlu dağlarına çəkilməmişdilər. Basarkeçər rayonu ərazisində qaçaqların sayı daha çox idi.

Ağbulaqlı qaçaqlar tez-tez yerlərini dəyişirdilər. Onlar gah Qaraqoyunlu kəndlərinin ərazisinə keçir, gah Gədəbəy, gah da Ağbulağın, Ardanışın, Cilin üstündəki dağlarda, qayaların altında keçinirdilər. Bəzən də Toxlucanın özüündə və ona yaxın olan «Dəniz güneyi»ndəki qoyun komlarında gecələyirdilər. Dəfələrlə milislərlə atışmaya çıxmışdılar. Onların cəsurluğu milis idarəsində vahimə yaratmışdı.

İsmayılın bacısı Hava xanım Əmirxeyirdə yaşayırdı. Qaçaqlar Əmirxeyirdə daha çox olurdular. Axşam olanda kəndə gəlir ərzaq götürüb öz yerlərinə çəkildilər. Qaçaq Kalva Məcidin həyat yoldaşı Zəh-

ranın anası Əsli xanım Hava xanımın əmisi qızı idi. Ona görə də Kalva Məcid Əmirxeyir kəndinin ərazisinə daxil olanda gəlib Hava xanımgildən ərzaq götürüb yerinə dönürdü. Çox vaxt Hava xanımın həyat yoldaşı Qələndər oğlu Məmməd Kalva Məcidgilə ərzaq çatdırırdı. Qaçaqların bu ailəyə inamı böyük idi. Bilirdilər ki, Hava ilə Məmməd qaçaqlar barədə heç kimə heç nə deməzlər. Kalva Məcid Hüseynin, Salmanın yanında deyirdi ki, Hava İsmayılın bacısıdır. O da qardaşına oxşayıb, aslan kimi bir qadıdır.

Qaçaqların güclü fəaliyyətdə olduğu vaxtlarda kəndlərdə baş verən hadisələri çox vaxt onların adına çıxırdılar.

Kalva Məcidin və onun digər yoldaşlarının qohum-əqrəbası hökumət adamları tərəfindən incidilirdi. Onların qardaş-bacılarını, yaxın qohumlarını tez-tez milis idarəsinə çağırır, tələb edirdilər ki, qaçaqlara deyir ki, gəlib təslim olsunlar. Bu cür sıxışdırmalar davam edən günlərin birində Ağbulaq kolxozunun sədri Şirəli İsmayılov axşam qaranlıq düşəndən sonra idarədən gələrkən öz həyatında dalbadal açılan güllə ilə öldürülmüşdü.

Bu ölüm haqda hərə bir söz deyirdi. Ancaq İsmayıl ağsaqqallarla söhbətində demişdi ki, hər kəs bu camaatın qeydinə qalmalıdır. Camaatdan ayrı düşünən hər adamın başına hər cür fəlakət gələ bilər. Qaçaq da bizimkilərdir. Onların adamlarını çuğulluqla erməni milisinin əlinə verməyin sonucu belə nəticələndir!

Rayona yeni katib göndərmişdilər. Milliyyətçə erməni olan bu adamın familiyası Martirosyan idi. Krasnoselo rayonunda azərbaycanlılar, ermənilər və ruslar yaşayırdılar. Rayon sakinləri ona dəli raykom deyirdilər. Martirosyan ağıldan az, inadkar, vəzifəsindən sui istifadə edən, millətçi tipik bir erməni idi. Bu fikirdə idi ki, hamı onun dediyinə bəli deməli, boyun əyməlidir. Vay o gündən ki, Martirosyanın fikrinə qarşı çıxasan. Vay o gündən ki, onun tapşırığını vaxtında yerinə yetirə bilməyəsən. İşin çətinliyi, asanlıığı onu düşündürməzdi. Tapşırığı gec yerinə yetirəni camaatın arasındaca söyüb, biabır edirdi. Çox ədəbsiz, raykom katibinə yaraşmayan sözlər işlədirdi. O, kəndlərə gedəndə hamı qaçıb içəri dolurdu. Kim əlinə keçsə yanına çağırırdı:

-Ara, köpək oğlu, bura gəl! Kolxoz sədri hardadı?

-Buralardaydı, bilmirəm hara gedib, - sözünü eşidən kimi dəli kimi bağırırdı.

-Ara, köpək oğlu, sən bilmirsən kolxoz sədri hara gedib? Bilirsən, özün demək istəmirsən, türk şun dığa! (*Sun dığa* ermənicə it oğlu deməkdir).

Onun belə xasiyyətinə görə heç kəs yaxasını onun əlinə vermək istəmirdi. Rayon və kənd rəhbərləri onun əlindən bezmişdilər. Hər kəsi söyüzlə dindirirdi. Martirosyan sentyabr ayının əvvəllərində kəndlərə gəzintiyə çıxmışdı. Anbarlara baxır, toplanmış, istehsal olunmuş taxıl məhsullarını öz gözləri ilə görmək istəyirdi. İstehsal olunan taxıl bir başa hazırlığa göndərilirdi. Hazırlıq o demək idi ki, döyüşən cəbhə, əs-

gərlər nəzərdə tutulurdu. Demək olar ki, yalnız taxıl məhsulu toxumluq üçün saxlanırdı.

Gözəl payız günlərindən biri idi. Ağbulaq camaatı xırmanda taxıl istehsalı ilə məşğuldu. Kimi dəni küləşdən çıxarmaq üçün vəl qoşulmuş öküzləri sürür, kimi taxılı samandan çıxarmaq üçün şana ilə havaya sovurur, kimi hazır olmuş məhsulu kisələrə doldurub anbara yerləşdirirdi. Qadınlar isə sovurulmuş taxılı xəlbirdən keçirirdilər. Otuzdan artıq qadın bu işlə məşğul idi. «Qara bulağın diki» deyilən yerdə qəfildən raykomun vilisi göründü. Hamı dərhal bir həyəcan içində özünü düzəltməyə çalışdı. Hər kəs tez öz işinin üstünə çəkildi. İsmayıl taxılı sovuranların yanında dayanmışdı. O, bir anbardar kimi taxılın təmizliyinə, quruluşuna, itkisizliyinə nəzarət edir, qapan tərəzidə çəkib təhvil götürürdü.

İsmayıl həmişə üzündə yuxa xətt saxlayır, çox da qalın olmayan biğ qoyurdu. Bu onun nurlu və zəhimli simasını daha da yaraşığı edirdi. Bu gün yenə həmişəki kimi başına qoyun dərisindən tikilmiş papaq qoymuş, çiyinə boynu dəri gödəkçə atmışdı. Dəli raykomun gəlişi hamını təşvişə salsada İsmayıl əhval-ruhiyyəsini dəyişmədi.

Vilis anbarın arxasından hərlənib qabağa keçdi və adamların işlədiyi yerdə dayandı. Maşından Martirosyan, kolxoz sədri Xalıqverdi Musayev və rayon prokuroru düşdülər. Katib salam verdi:

-Salam əleyküm!

-Əleykümə salam, - deyə yerlərdən səslər gəldi.

-Nə iş görürsünüz? - deyə o üzünü kolxoz sədrinə tutdu.

Xalıqverdi Musayev sakit bir tərzdə dilləndi:

-Taxılı hazırlayıb anbara verməyə çalışırıq. Havalar indi yaxşıdı, sonra yağsa, çən-çiskin olsa işimiz çətinləşər...

Martirosyan istehza ilə:

-Yağış yağar, Allaha dua edərsiniz dayandırar. O, sizin müsəlmanları eşidər.

Heç kəs dinmədi. Hamı bir-birinin üzünə baxdı. Musayev gözünün ucu ilə Əhməd oğlunu süzdü. O, indi ən çox katibin İsmayıl sız deməsindən ehtiyat edirdi. Bilirdi ki, Martirosyan Əhməd oğluna bir söz desə cavabını alacaq, bu da heç yaxşı olmayacaq. Katib qabaqca vəl sürənlərin, sonra tıqlayanların, küləyə sovuranların, taxılı kisələrə vurub anbara daşıyanların yanında oldu. Daha sonra taxılı xəlbirdən keçirən qadınlara yaxınlaşdı:

-Təmiz eləməyə çalışın. Bunlar hamısı əsgərlərə göndərilir. Sizin də əriniz, oğullarınız əsgərlikdədi.

Əksəriyyətinin ağzında yaşmaq olan qadınlardan səs çıxmıdı. Ancaq bəziləri başlarının işarəsi ilə «bəli» dediyini anlatdı.

Martirosyan geri dönüb kolxoz sədrinin üzünə baxdı və sərt tərzdə dilləndi:

-Bunlar niyə dillənmir, laldılar?

Musayev:

-Yoldaş Martirosyan, utanırlar. Başlarının işarəsi ilə razılıqlarını bildirirlər.

Martirosyan:

-Qoyunluqdu da...

İsmayıl Əhməd oğlu iki addım kənarında dayanıb söhbətə qulaq asırdı. Amma bu erməni katibin mədəniyyətsiz, kobud söhbəti onun içini gəmirirdi.

Martirosyan sağa-sola baxıb, kolxoz sədrindən soruşdu:

-Anbardar kimdir?

Musayev dillənənə kimi 50-55 yaşlarında olan adam irəli durdu:

-Mənəm, - dedi. Bu İsmayıl Əhməd oğlu idi.

Raykom katibi onu təpədən-dırnağa süzüb dedi:

-Bu nə saqqaldı saxlayırsan?

İsmayıl:

-Yoldaş katib, bu mənim şəxsi işimdi. Heç nəyə, heç kimə maneçilik etmir, nə də ziyan vermir!

Anbardarın belə dikbaş cavab verməsi Martirosyanın xoşuna gəlmədi. Çünki heç kəs onun qabağında hələ belə kəskin danışmamışdı.

Raykomun katibi bir az geri çəkildi, əlini belinə qoyub Əhməd oğlunu kinayə ilə süzərək:

-Kişi, o nə biğdı qoyubsan?

Katib üzünü təzəcə qırxdırmışdı. Musayevin və digər ağbulaqlıların ürəyi döyünürdü. Bilirdilər ki, bu söhbətin sonu yaxşı olmayacaq.

İsmayıl dilləndi:

-Katib, sən niyə burdakı işlərin gedişatı ilə maraqlanmırsan, atmacalar atmaqla məşğulsan? Bu, raykom katibinə yaraşır mı?

Martirosyan qabağında qartal kimi dayanmış bir türkün qan saçan gözlərinə baxıb vahimə keçirdi. İsmayıl gözlərini bu nadan, dəli erməni katibin gözlərinə dikib qəzəblə dedi:

-Mənim biğımın sənə dəxli var? Kişilər həmişə biğ qoymuşlar! Şalvar geyinən kişiləri demirəm, ərən kişiləri deyirəm. Kişi biğ qoyar, mən də qoymuşam! – deyib əlini uzadıb raykomun biləyindən tutdu və qadınları göstərdi, - bax gör bir qadında biğ varmı?

Üzünü təzəcə tərəş elətməmiş Martirosyan dilinin oduna düşmüşdü. Ətəyini aparıb kəl buynuzuna keçirdiyini indi anladı.

Xırmandakılar işini buraxıb Əhməd oğlu ilə Martirosyanın toqquşması səhnəsinə baxırdı. Kimi deyirdi, ona da Əhməd oğlu deyərlər, al payını, köpək oğlu, çəkil geri!

Kimi də deyirdi ki, daha Əhməd oğlunun işi bununla da bitdi. Martirosyan indicə onu qolubağlı apardıracaq!

Hiss olunurdu ki, katib özünü itirmişdi. O, İsmayıldan ağır cavablar alandan sonra dəli kimi dönüb Vilis məşinına tərəf yeridi:

-Gəlin oturun, - deyib özü də yerində əyləşdi. Vilis kəndin arası yolla süzüb kolxoz idarəsinə çatdı. Bayaqdan bəri hökm sürən sükutu yenə katib özü pozdu, Musayevə üzünü tutub sərt bir ittihamla dilləndi:

-Aya, yekəbaş, niyə demirsən ki, o anbardar dəlinin biridi. Ona ağır söz demə!

Musayev dilləndi:

-Yoldaş Martirosyan, mən hardan biləydim ki, siz ona belə sözlər deyəcəksiniz?

-Hə, o necə adamdı?

-Çox qoçaq, mərd, əyilməz adamdı.

-Qalada olmayıb ki?

-İki dəfə olub, birində qaçıb, birində də atamanı vurub, azad ediblər.

-Bəlkə o adam məni öldürəydi? Bu ola bilərdimi?

-Olardı! Çox dərinə getsəydiniz orda hər şey olardı.

-Utanmırsan, Musayev, sən orda gərək məni başa salaydın ki, bu adama heç nə demə!

-Mən sizin qorxunuzdan bunu deməyə cürət etməzdim.

-Yaxşı, onda maşın göndər, o adamı gətirt bura.

-Oldu, yoldaş katib!

Yarım saatdan sonra Əhməd oğlu kolxoz sədrinin kabinetinə daxil oldu. Martirosyan:

-Əhməd oğlu, niyə salam vermədin?

-Bir yerdə olmuşduq ona görə.

-Səndə günah yoxdu, məndədi. Xasiyyətini bilmədiyin atın arxasından keçmə deyiblər. Amma mən əməl etmirəm. Bu, mənim günahımdır. Məni bağışla, sizə ağır söz dedim və cavabını daha ağır aldım. Gərək siz camaatın içində bunu etməyəydiniz...

İsmayıl:

-Mən sizinlə bu söhbətə camaatın içində qoşuldum. Ancaq neyləyək belə alındı.

Martirosyan dişini ağardıb gülümsəyərək:

-Dur get işlə məşğul ol, sən kişi adamsan! Hər oğulun işi deyildi Martirosyanı yerində oturtmaq. Sən məni yaxşıca oturtdun! Ancaq sənənlə dost oldum, heç kəs sənənin işinə qarışa bilməz, sənə söz deyə bilməz! Neçə ki, mən bu rayondayam, sənə dəyib toxunan olmayacaq!

İsmayıl yenə öfkəli danışdı:

-Mənə dəyib-toxunan xeyir tapa bilməz!

Katib:

-Bilirəm, get işinin üstündə ol!

İsmayıl oturduğu yerdən ayağa qalxanda Martirosyan ona üz tutdu:

-Gəl görüşək, ondan sonra get!

İsmayıl irəli yeriyib ona əl uzatdı. Katib onun əlini sıxıb dedi:

-Siz türklərin bir atalar sözü var, çox gözəldi: «Kösöv yana-yana gödələr». Yaxşı yol!

Əhmədoğlu günorta yeməyini yeyəndən sonra evdən çıxıb xırmana gedirdi. O, adəti üzrə yenə çiyinə yapıncı salmış, başına papaq qoymuşdu. Yapıncını ona görə götürürdü ki, xırmanda təmizlənen taxılı axşamüstü çəkib anbara yığmaq xeyli vaxt tələb edirdi. Gecənin bir vaxtına qədər çəkirdi. Döyülüb hasıla gəlmiş buğda və arpa dənini qadınlar xəlbirdən keçirdikdən sonra kişilər kisələrə doldurub anbara təhvil verirdilər. Kişilər az idi. Bu işdə də qadınlar əsas qüvvə sayılırdı. Xırmandakı anbardan başqa kəndin bir neçə yerində anbar var idi. Əsasən taxıl məscidə yığılırdı.

O, «Qarabulaq»ın döşünə çıxanda xırmanda işləyən bir dəstə qadın bulağın başına toplaşmışdı. Onlar söhbət edir, danışib gülürdülər. Əhməd oğlu onlara xeyli yaxınlaşmışdı. Birdən Münəvvər adlı orta yaşlı qadının xısıltı ilə dedi: İsmayıl da eşitdi:

-A günü qaralar, İsmayıl dayım gəlir, səsinizi eşitdi.

Dərhal qadınlar susub başlarını aşağı saldılar. İsmayıl onların yanından ötüb 50-60 metr aralıda olan xırmandakı olacağa keçdi. Yenə qələbəlik idi. Hamı işləyirdi, hərə öz işini yerinə yetirməyə cəhd göstərirdi. İsmayıl qalxıb xırmanda gedən ayrı-ayrı iş prosesləri ilə maraqlandı. Sonra xəlbirlə taxıl təmizləyən qadınların işi ilə tanış oldu. Bir neçə addımlıqda dayanıb Münəvvəri yanına çağırırdı.

Münəvvər Əhməd oğlu İsmayılın əmisi qızı Əslinin qızı idi. Həm də Əsli onun baldızıydı. Münəvvər xanım-xatın, gözəl çöhrəli bir qadın idi. İsmayıl onun xətrini çox istəyirdi. Bu ağır müharibə günlərində Münəvvər özünü qeyrətli, namuslu, təsibkeş bir qadın kimi göstərmişdi. İsmayıl da belə qadınlardan qürur duyurdu. Məhz Münəvvəri olduqca çox istəyirdi. İndi də onun «a günü qaralar, İsmayıl dayım səsinizi eşitdi» deməsi Əhmədoğluna bir cür təsir eləmişdi... Ürəyindən keçirdi ki, necə yəni, İsmayıl zalımdımı, qəddardımı, niyə belə desinlər, belə düşünsünlər?

Münəvvər xəfif addımlarla gəlib dayısının yanında durdu. O, İsmayıla həmişə dayı deyirdi.

İsmayıl onu açıq alınla süzüb, istiqanlıqla soruşdu:

-Bacı qızı, nə var, nə yox? Necəsiniz?

Münəvvər utancaq bir tövrlə:

-Sağ ol, dayı, dolanırıq, Allaha pənah.

-İnşallah düzələr, bir az dözmək lazımdı. Mən bayaq bulağın üstü ilə sizə yaxınlaşanda sən dedin ki, İsmayıl dayım səsinizi eşitdi! Doğrusu, mən çox pis

oldum. Düşündüm ki, mənə Dəli İsmayıl, Feda İsmayıl, Əhmədoğlu kimi tanıyanlar həm də zalımmı, qəddarmı hesab edirlər?

Münəvvər xanım utancaq bir görkəm alıb yumşaq səslə dilləndi:

-Dayı, yox, heç kəs səni elə tanımır. Sən zalımsanmı, yenə onları bu qıtlıq zamanında dolandıran sən-sən. Hamısı sənə hörmət edir. Həm də sənə zəhmindən, hökmündən çəkinirlər. Onlar bilir ki, yersiz, layiqsiz hərəkəti sən sevmirsən.

İsmayıl ağır-ağır dilləndi:

-Bacı qızı, bilirsen nə var, indi müharibə dövrüdü. Kənddə beş-on başpapaqlı qoca-qoltuq qalıb. Qadınları gərək qoruyasan. Onların cilovunu möhkəm tutasan. Bəziləri müharibədə əlinə-ayağına vurub gəlib kənddə yekəxana hərəkətlərə yol verməyə çalışırlar. Mən zəiflik göstərsəm onlar bu kəndi alt-üst edərlər. Mən elə adamlara çatdırmışam ki, mənəim kəndimdə hər kəs ayağını yorğanına görə uzatmalıdı. Yorğandan çıxan ayaqlar kəsiləcək!

Allahın köməkliyi ilə bu kəndin cavanları qayıdanda kəndə, ailəyə sahib çıxacaqlar. Mən onda çəkilib evdə oturacam.

Münəvvər xanım:

-İnşallah dayı. Allah o gündən pay versin. Analar-atalar gözüyaşlı oğul yolu gözləyirlər. Nə yaxşı sən varsan, qaçaqlar da, mal-qara oğruları da sənə görə bu kəndə ayaq basmırlar. Onu deyim ki, həm sənə böyük hörmət var, həm də qorxu var...

İsmayıl:

-Yəqin ki, qorxu olmasa hörmət get-gedə hörmətdən düşər.

Münəvvər başını qaldırıb İsmayılın üzünə baxdı. Doğrudan da bu nurani simada mərhəmətlə yanaşı, həm də bir cəngavərlik duyulurdu. Dəli raykom deyilən Martirosyanı hamı görəndə qaçıb gizlənməyinə baxmayaraq Münəvvərin gözü önündə İsmayıl onu biabır eləyib, hörmətdən salmışdı. Münəvvər dayısının bu qeyrətindən qürur duyurdu, hər yerdə iftixarla həmin səhnəni danışırdu.

İsmayıl Münəvvərin xətrini bir də ona görə çox istəyirdi ki, Camal adlı kənd rəhbərlərindən biri iş üstə gələndə başı aşağı işləyən qadınlara demişdi:

-Başınızı yuxarı tutun, gülün, gülümsəyin! Çox qəmlənməyin!

Onun cavabını Münəvvər vermişdi:

-Bizim gülməli günümüz varmı gülək. Oğullarımız cəbhədə qan axıdır, biz də burda gülüb şadlanan deyilik! Gedin siz gülün də, oynayın da!

Bu sözü deyən adam itdən düşmüşə döndü. Rəngi qaçdı, tez ordan aralandı. Bir az aradan keçəndən sonra Ayna adlı yaşlı qadın Münəvvərə dedi:

-Camal üzr istədi dediyi sözə görə. Deyir düşünməmiş ağızından çıxdı. Münəvvərdən xahiş eləyirəm bu sözü Əhmədoğluna çatdırmasın.

-Mən heç kimin sözünü heç kimə demərəm. Ancaq hamı ağızından çıxardığı sözə vaxtında sahib olmalıdı, - deyər Münəvvər cavab verdi.

İsmayılın Martirosyanla qabaq-qarşı gəlməsi səhnəsi bir saatın içində hər evdə danışılırdı. Həmin günün axşamı qohum-əqrəba, qonşular, istəyib bilənlər İsmayılıgılə toplaşmışdılar. Ozanlar Məşədi Həsən, Miryaqub ağa, Məşədi Hüseyin, Kalva Məsim, Məmməd Bağır oğlu Məsmalı da burada idilər.

Doğrusu, Əhmədoğlu çox çətin bir məsələyə toxunmuşdu. Martirosyan elə katib idi ki, Sovet qanunları onun yanında keçmirdi. O, nə bilirdi onu da edirdi. Onun qabağından qayıdanların hamısı milis əli ilə içəri salınmışdı.

Həmin axşam kolxoz sədri Xalıqverdi Musayev də İsmayılıgılə gəldi. Söhbət çoxşaxəli keçirdi. Kimi deyirdi Martirosyan erməni millətçisidi, kimi deyirdi o, özü elə o xasiyyətdədi, biri deyirdi ki, hər kimdisə zırramanın biridi.

Xalıqverdi Musayev də bir qədər təmkinli, sakit halda ətrafına göz gəzdirib dilləndi:

-Martirosyandan qorxmamaq olmaz, özünü rayonun Allahı kimi aparır. Bir kəlmə sözün üstündə Krasnoselo rayon mərkəzindəki kolxozun sədri Dmitri İvanovun başına nə oyun açdı. Moskvaya, Kremlə qədər gedib bir təhər özünü qurtara bildi. Amma hələ o İsmayıl dayının təkisini heç kəsdən görməmişdi. O, yəqin etdi ki, belə kəl kişilərin buynuzuna ətəyini keçirmək olmaz. Sonra söhbət etdi. Dedi ki, sizin anbardar məni yuxudan ayıldı. Mən artıq-əskik danışsam o, məni öldürərdi. Mən vəzifəmə güvənib hər yetənə söyür, təpik atıram. Bu, belə olmaz. Həm də məndən

asılı deyil. Bu xasiyyət məndə anadangəlmədi. Anam deyirdi ki, sən bir dəqiqə bir yerdə durmurdun. Mən inək sağanda sən mənim başıma oyun açırdın. Əlacım kəsilir, səni iplə dirəyə sarıyır, sonra inəyi sağırdım. Bəli, mən əzəldən belə təbiətə sahibəm.

İsmayıl azca gülümsünüb söhbətə qoşuldu:

-Deməli anadangəlmə zırramadı. Beləsinə deyiblər: «Lotu arvadın bic balası, dəli arvadın gic balası».

Yolçu təəccüblü bir tərzdə soruşdu:

-Ay Xalıqverdi qağa, bu hökumət vəzifəyə adam qoyanda baxmır ki, bu ağıllıdı, ya dəli? İş bacarandı, yoxsa yox? Hökumət nümayəndələri görmür ki, Martirosyan yetənə yetir, yetməyəne bir daş atır?

Məşədi Həsən əlindəki əsanın ucunu yerə bərkidib dərinədən nəfəs aldı, sonra Yolçunun sözünə cavab verdi:

-Ay rəhmətliyin oğlu, seçim apararmı var? Kiminsə adamıdı gətirib qoyub o stolun başına. Kimin nə həddi var ki, Martirosyana toxunsun. Neçə ki, vəzifədədi bildiyini edəcək. Belələrini azmı görmüşük. Məni tutsalar da deyəcəyəm, Stalin Martirosyandan yaxşıdımı?

Məşədi Hüseyin hövlnak dilləndi:

-Ay Məşədi, Stalinin adını çəkmə!

Xalıqverdinin bədənindən bir gizilti keçdi:

-Gəlin söhbəti dəyişək...

Sonra üzünü İsmayıla tutdu:

-İsmayıl əmi, mənə elə gəlir ki, bundan əvvəlki rayon partiya komitəsinin birinci katibi Qazaryan pis adam deyildi. O, türklərlə ermənilər arasında bir o qədər də fərq yaratmırdı.

İsmayıl Xalıqverdinin bu sözünə etiraz etdi:

-Xalıqverdi, biz elə düşünsək uduzarıq. Mən elə erməni tanımıram ki, bizə qarşı xəyanət eləməsin. Bizə qarşı qəlbində kin-küdurət yaşatmasın! Müdrik ağsaqqalların bir məsəli var: «O iti vurdum cinsidi, bu iti vurdum cinsidi. O it də bu itin cinsidi».

Məşədi Həsən:

-Elə də var, erməni deyilənə etibar eləmək olmaz!

1945-ci ilin may ayında Sovet ordusu faşist Almaniyası üzərində qələbə çaldı. Mühəribə dayandı. İnsanlar sevinib-şadlandılar. Analar, atalar, bacılar, cavan gəlinlər gözlərini yollara dikib oğullarını, qardaşlarını, ərlərini gözlədilər. Artıq əsgərlər geri dönməyə başladılar. Hər gün kəndə əsgər gəlirdi. Bütün kənd camaatı elinə-obasına, evinə, ailəsinə dönmüş əsgərlərlə görüşə gəlirdi.

Ağbulaq kəndinin girəcəyində qədim kənd qəbristanlığı yerləşirdi. Qəbristanlığın yanından baxanda Krasnoselodan gələn yolun xeyli hissəsi görünürdü. «Sarı yoxuş»un başında artıq hər şey müşahidə olunurdu. Ürəyi tab etməyən analar yollara səpələnib gəlinlərin qabağına qaçırdılar. Kənd camaatı yollara səpələnmişdi. Vaxtı ilə oğlunun qara kağızını alan analar da bir ümid işığı ilə yolların kənarında dayanıb xoş bir xəbər eşitmək istəyirdi. Eh... Bunlar haradaydı... Ümid qırılan yerdə ümid neyləsin. Ümid insana səbr, dözümlü verə bilər. Ümid oğlunu itirmiş anaya oğul verə bilməz.

Günlər keçdi, gələn gəldi, gəlməyənlər gəlmədi. «Ümid yaxşı şeydi gözləyək hələ» deyənlərin bir çoxu bu ümidlə də dünyadan köçüb getdi.

Müharibə dayandı. Bir çox evlərin pəncərəsində işıq görüldü. Bir çox evlərin qapısı kilidləndi, işığı həmişəlik söndü. 150-dən artıq ağbulaqlı gənc Stalin-Hitler hikkəsinin qurbanı oldu. Övlad həsrətiylə yaşayan nə qədər ata-ana ah-vay içində dünyasını dəyişdi.

Müharibənin bitməsi xəbəri Əhmədoğlunu da sevindirdi. O da hamı kimi övladlarının yolunu gözlədi. Oğlu Xalıqverdi, Ələsgər cəbhədən ata ocağına döndülər. Ancaq 24 yaşlı Məhərrəm müharibənin qurbanı oldu. Belə dedilər ki, Sovet ordusunun zabitlərindən inciyən Məhərrəm başqa dövlətin ərazisinə keçib, hətta sonralar Türkiyədə məskunlaşıb. İsmayıl belə bir söhbəti Ələsgərin qayını Musa oğlu Şəmil barədə də eşitmişdi. Deyilənlərə görə, Şəmil də sovet ordusunda döyüşməkdən imtina edib, müharibə aparən ölkələrdən birinin qoşununa qatılıb.

Müharibə başa çatandan 1 il keçdi. Bir ildən sonra Əhmədoğlu məsləhət gördü ki, müharibədə həlak olanların xatirəsinə ehsan qazanları asılsın, xatirələri yad edilsin. Bu fikri Mirəli ağa, Məşədi Mir Yaqub ağa da bəyənib camaata müraciət etdilər. Qədim Ağbulaq Məscidinin yaxınlığında mallar kəsildi, qazanlar asıldı, dualar oxundu. Ehsandan əvvəl Əhməd oğlu dedi:

-Mən istəyirəm müharibədə həlak olan övladlarımızın xatirəsini yad etmək üçün onların adları bir-bir oxunsun, hər birinə Allahdan rəhmət diləyək.

Məşədi Mir Yaqub ağa bu fikri bəyəndi:

-Çox doğrudu, eləmək lazımdı. Şəhidlərimizin siyahısı varmı? Kim oxuyacaq?

Məşədi Hüseyin kişi söhbətə qoşuldu:

-Mənim bildiyimə görə həlak olanların siyahısını Əhmədov Ayvaz tərtib eləyib, onda var...

Əhməd oğlu dilləndi:

-Ayvaz burdadımı?

Kimsə dilləndi:

-Rayona gedib, indi gələr...

Məşədi Mir Yaqub ağa dilləndi:

-Ona kimi gec olar, siyahı başqa kimdə var?

Ekiz Musa dilləndi:

-Eşitdiyimə görə Meydanəli müəllimdə də var. O da Ayvaz tərtib edən siyahının surətidir.

Meydanəli Əliyev Ağbulaq məktəbində dil-ədəbiyyat müəllimi işləyirdi.

Meydanəli müəllimi soruşdular.

-Burdayam, - deyə onun səsi eşidildi.

Məşədi Mir Yaqub ağa:

-Meydanəli müəllim, kəndimizdən həlak olanların siyahısı səndə varmı?

-Var, - deyə o dilləndi.

Məşədi Mir Yaqub ağa:

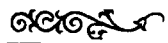
-Adı və soyadı ilə bir-bir oxu, hamı eşitsin.

-Baş üstə, ağa, - deyə Meydanəli müəllim razılığını bildirdi.

Məşədi Mir Yaqub ağa üzünü camaata tutaraq dedi:

-Ay camaat, siyahı oxunacaq, hər bir addan sonra salavat çevirin, Allah rəhmət eləsin deməyi unutmayın.

Yerdən səslər gəldi:

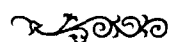

-Oldu, ağa!
Meydanəli müəllim qoltuq cibindən dəftər kağızına yazılmış siyahını çıxarıb hündürdən oxumağa başladı.

1. Abbasov	Ağəli	Bədəl oğlu	1912
2. Abbasov	Həşim	Məşdi oğlu	1913
3. Abbasov	Hüseyn	İbrahim oğlu	1906
4. Abbasov	Mehdi	M.Həsən oğlu	1918
5. Abdullayev	Allahverdi	Oruc oğlu	1897
6. Abdullayev	İsmayıl	Oruc oğlu	1905
7. Abdullayev	Səfər	Tağı oğlu	1903
8. Abdullayev	Məcid	Yusif oğlu	1910
9. Abdullayev	Abdulla	Yusif oğlu	1916
10. Abdullayev	Tapdıq	Yusif oğlu	1918
11. Abdullayev	Həsən	Səməd oğlu	1907
12. Abdullayev	İskəndər	Ələsgər oğlu	1901
13. Allahverdiyev	Nəsib	Yusif oğlu	1902
14. Allahverdiyev	Mürsəl	Zeynal oğlu	1912
15. Alməmmədov	Süleyman	Yusif oğlu	1917
16. Allahverdiyev	İskəndər	Yusif oğlu	1910
17. Allahverdiyev	Məmməd	Mehdi oğlu	1911
18. Bayramov	Əli	Musa oğlu	1917
19. Babayev	Mehralı	Yolçu oğlu	1918
20. Babayev	Mehvalı	Yolçu oğlu	1921
21. Babayev	Yusif	Bayram oğlu	1916
22. Vəliyev	Camal	Zülfüqar oğlu	1916
23. Qasimov	Əsrəf	M.Süleyman oğlu	1904
24. Qasimov	Nəcəf	Əli oğlu	1897
25. Qasimov	Əsəd	Əli oğlu	1909
26. Qasimov	Həmid	Hüseyn oğlu	1902

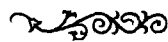
27. Qasimov	Əsəd	Hüseyn oğlu	1907
28. Qasimov	Əkbər	Hüseyn oğlu	1916
29. Qafarov	Niftəli	Qafar oğlu	1899
30. Qafarov	Məhərrəm	Qafar oğlu	1909
31. Qurbanov	Alsöyün	Hüseyn oğlu	1920
32. Qəribov	Mehvalı	Məhərrəm oğlu	1910
33. Qəribov	Əsrəf	Məhərrəm oğlu	1918
34. Qəribov	Qoşun	Məhərrəm oğlu	1921
35. Əhmədov	Ağamalı	Həsən oğlu	1909
36. Əhmədov	Qoşunalı	Həsən oğlu	1914
37. Əhmədov	Allahverdi	Həsən oğlu	1918
38. Əhmədov	İsgəndər	Abbas oğlu	1906
39. Əhmədov	Dünyamalı	Sadiq oğlu	1905
40. Əhmədov	Balı	Sadiq oğlu	1916
41. Əhmədov	Məhərrəm	İsmayıl oğlu	1919
42. Əliyev	Oruc	Zülfüqar oğlu	1918
43. Əliyev	İsgəndər	Məhərrəm oğlu	1909
44. Əliyev	Ayvaz	Hatəm oğlu	1910
45. Əliyev	Ayvaz	Abbasəli oğlu	1904
46. Əliyev	Balı	M.Mamoy oğlu	1910
47. Əliyev	Gülməmməd	M.Mamoy oğlu	1917
48. Əliyev	Məhərrəm	M.Mamoy oğlu	1919
49. Əliyev	Şirali	Namaz oğlu	1909
50. Əliyev	Bayram	M.Səməd oğlu	1921
51. Əliyev	İsmayıl	M.Xamoy oğlu	1918
52. Əliyev	İslam	Abdulla oğlu	1916
53. Ələsgərov	Sayad	M.Məmməd oğlu	1905
54. Ələsgərov	Əli	Abuzər oğlu	1910
55. Ələsgərov	Əli	Zeynalabdı oğlu	1894
56. Ələsgərov	Albaba	Zeynalabdı oğlu	1906
57. Ələsgərov	Gülməmməd	Zeynalabdı oğlu	1908

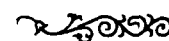
58. Ələsgərov	Bayraməli	İsgəndər oğlu	1915
59. Ələkbərov	Zülfüqar	Vəli oğlu	1910
60. Ələkbərov	Cavad	Əli oğlu	1910
61. Ələkbərov	Əli	Həsən oğlu	1911
62. Ələkbərov	Adil	Həsən oğlu	1916
63. Əsədov	Sayad	K.Məsim oğlu	1913
64. Əsgərov	Əsgər	Zeynalabdı oğlu	1915
65. Əmiraslanov	Məmmərzə	Həsən oğlu	1904
66. Zamanov	Həbib	Əsgər oğlu	1907
67. Zeynalov	Adil	Abdulla oğlu	1909
68. Zeynalov	Əmiraslan	Abdulla oğlu	1911
69. Zeynalov	Sarı	Əsəd oğlu	1911
70. Zeynalov	Müsəllim	K.Ələkbər oğlu	1913
71. Zeynalov	Elbəyi	Zülfüqar oğlu	1922
72. Zeynalov	Qara	Sadiq oğlu	1913
73. Zeynalov	Həmid	Mustafa oğlu	1920
74. İsgəndərov	İsmayıl	Hacı oğlu	1910
75. İsgəndərov	Məhəmməd	M.Əli oğlu	1913
76. İsgəndərov	Oruc	M.Əli oğlu	1898
77. İsgəndərov	Tahir	Oruc oğlu	1925
78. İsmayılov	Niftəli	Səməd oğlu	1909
79. İsmayılov	Qurban	Abbas oğlu	1905
80. İsmayılov	Cəfərqulu	Abbas oğlu	1910
81. İsmayılov	Həmid	İsrafil oğlu	1910
82. İsmayılov	Tahir	Məhərrəm oğlu	1918
83. İbrahimov	Əmiraslan	Abutalıb oğlu	1905
84. İbrahimov	Məhərrəm	Cəfər oğlu	1909
85. İbrahimov	Əsgər	Abutalıb oğlu	1917
86. Məmmədov	Məhəmmədəli	K.Nadir oğlu	1910
87. Məmmədov	Adil	K.Nadir oğlu	1913
88. Məmmədov	Məhəmməd	Sadiq oğlu	1905

89. Məmmədov	Əli	Sadiq oğlu	1921
90. Məmmədov	Köçəri	Teymur oğlu	1917
91. Məmmədov	Zülfüqar	Mürsəl oğlu	1909
92. Məmmədov	Ağamalı	Rüstəm oğlu	1907
93. Məmmədov	Musa	Rüstəm oğlu	1915
94. Məmmədov	Məhəmməd	Zal oğlu	1906
95. Məmmədov	İsmayıl	Hüseyn oğlu	1910
96. Məmmədov	Cəfər	Hüseyn oğlu	1912
97. Məmmədov	Xıdır	Əli oğlu	1905
98. Məmmədov	İbrahim	M.Zeynalabdı oğlu	1910
99. Məmmədov	Əkbər	M.Zeynalabdı oğlu	1910
100. Məhərrəm	Bayraməli	Mahmud oğlu	1905
101. Musayev	Qədimalı	Bayram oğlu	1925
102. Mürsəlov	Abbas	K.Rza oğlu	1907
103. Mürsəlov	İsmayıl	Əhməd oğlu	1910
104. Mürsəlov	Vəli	Əhməd oğlu	1914
105. Namazov	Həsən	M.Alı oğlu	1909
106. Nəsimov	Şamil	Musa oğlu	1915
107. Nəsimov	Nəsib	Musa oğlu	1915
108. Nəsimov	Əlöysər	Məhəmməd oğlu	1917
109. Nəsirov	Məcic	Baxşəli oğlu	1905
110. Nəsirov	Şamil	Baxşəli oğlu	1910
111. Novruzov	İmaməli	Salman oğlu	1910
112. Orucov	Məmmərzə	Məhəmməd oğlu	1910
113. Ramazanov	Müseyyib	M.Yolçu oğlu	1924
114. Rüstəmov	Nəcəf	Zal oğlu	1905
115. Rüstəmov	Rəcəb	Zal oğlu	1910
116. Rüstəmov	Rüstəm	Zal oğlu	1913
117. Sadiqov	Mustafa	Əsəd oğlu	1908
118. Tanrıverdiyev	İsmayıl	Muxtar oğlu	1906
119. Tanrıverdiyev	Əli	Muxtar oğlu	1910

120.	Tanrıverdiyev	Əkbər	Muxtar oğlu	1916
121.	Fərəcov	Tanrıqulu	Vəli oğlu	1910
122.	Hacıyev	Dostumalı	Cəfərqulu oğlu	1909
123.	Hacıyev	Məhəmmədəli	Həsən oğlu	1910
124.	Hacıyev	Mərdan	Məsmalı oğlu	1908
125.	Hacıyev	Bayram	Məsmalı oğlu	1913
126.	Hacıyev	Həmid	K.Abdu oğlu	1914
127.	Hüseynov	M.Niftəli	Hüseyn oğlu	1898
128.	Hüseynov	Hüseyn	İbrahim oğlu	1920
129.	Hüseynov	Xalıqverdi	H.Kazım oğlu	1896
130.	Hüseynov	Məhərrəm	Pənah oğlu	1917
131.	Hüseynov	Qələndər	Sadiq oğlu	1918
132.	Hüseynov	Səfər	Oruc oğlu	1920
133.	Hüseynov	Bayram	M.MollaHəsənoğlu	1905
134.	Hüseynov	Ovalar	M.MollaHəsənoğlu	1910
135.	Hüseynov	İsmayıl	Zal oğlu	1910
136.	Hüseynov	Nəcəf	Zal oğlu	1917
137.	Hüseynov	Abbasəli	İsgəndər oğlu	1916
138.	Hüseynov	Dünyamalı	Həsənəli oğlu	1892
139.	Hüseynov	Məmmərzə	Əli oğlu	1905
140.	Hüseynov	Lətif	M.Abbasəli oğlu	1904
141.	Hüseynov	Xanbaba	M.Abbasəli oğlu	1917
142.	Hüseynov	Köçəri	Hüseyn oğlu	1916
143.	Hüseynov	Şirəli	K.Hümbət oğlu	1909
144.	Hüseynov	Niftəli	Məhəmməd oğlu	1907
145.	Həsənov	Dünyamalı	Əli oğlu	1904
146.	Həsənov	Əli	Şamil oğlu	1913
147.	Həsənov	Teymur	Şamil oğlu	1916
148.	Camalov	Məhəmməd	Abbas oğlu	1921
149.	Şabanov	Əsəd	Hüseyn oğlu	1917
150.	Şabanov	Nəbi	Müslüm oğlu	1917

Meydanəli müəllim siyahıdakı adları oxuyub başa çatdırandan sonra əlindəki kağıza baxıb dedi:

-Hörmətli camaatımız, bu oğullar hamımızındı, onların dərdi hər bir ağbulaqlının dərdididi. Ancaq atalar deyib «atəş düşdü yeri yandırar». Elə ailə var ki, iki, üç nəfər geri qayıtmayıb. Mən onların adını da sizə xatırlatmaq istəyirəm.

Qərib oğlu Məhərrəmin üç oğlu: Mehvalı, Əsrəf, Qoşun.

Seyidlilər Yusifin üç oğlu: Məcid, Abdulla, Tapdıq.

M.Mamoyun üç oğlu: Gülməmməd, Balı, Məhərrəm.

Rüstəm oğlu Zalin üç oğlu: Nəcəf, Rəcəb, Rüstəm.

Muxtarın üç oğlu: İsmayıl, Əli, Əkbər.

Hacı Mərdan oğlu Məsmalının iki oğlu: Mərdan, Bayram.

M.Əli oğlu Orucun həm özü, həm oğlu Tahir.

K.Abbas oğlu Yolçunun iki oğlu: Mehvalı, Mehralı.

Hüseyn oğlu Sadıqın iki oğlu: Məhəmməd, Əli.

M.M.Həsənin iki oğlu: Bayram, Obalar.

Həsən oğlu Şəmilin iki oğlu: Əli, Teymur.

K.Nadirin iki oğlu: Məhəmmədəli, Adil.

K.Zeynalabdı oğlu Abdullanın iki oğlu: Əmiraslan, Adil.

Mürsəl oğlu Əhmədin iki oğlu: İsmayıl, Vəli.

M.Abbasəlinin iki oğlu: Lətif, Xanbaba.

Ağır kədərlə və gözyaşları ilə keçirilən bu mərasim başa çatdı.

Kəndinə, ailəsinə dönməyən ağbulaqlı cavanların xatirəsi yad edildi, böyük ehsan verildi. Hamı evinə döndü. Əhməd oğlu dörd yaşlı nəvəsinin əlindən tutub:

-Gəl biz də gedək, - dedi.

Nəvə:

-Baba, hara gedək?

-Evimizə.

-Bəs anbardakı tərəzidə mənə çəkməyəcəksən?

-İndən sonra nə anbara gedəcəm, nə də sənə çəkəcəyəm.

-Niyə, nə oldu, baba?

-Atan gəlib, indi iş yerinə sən onunla gedəcəksən. Mən daha heç yerdə işləməyəcəm. Demişdim ki, kəndin cavanları müharibədən qayıdandan sonra mən işləməyəcəyəm.

-Bəs sən neyləyəcəksən?

-Mən indi sənə dastan damşacam, nağıl, hekayə, şeirlər söyləyəcəm. Sən onları dinləyib babalarımız haqda çox şey öyrənəcəksən...

-Onda gedək evimizə, baba, - danış onları mənə.

-Gedək mənə Elişim, gedək...

Bu vaxt arxadan üç oğul itirmiş Güldostu ananın göynəyə-göynəyə dediyi bayatı hamını geri dönüb ona baxmağa səslədi:

Eləmi balamanı,

Asta çal balamanı.

Hamının balası gəldi,

Bəs mənə balam hanı?

O bu sözləri elə yanıqlı, elə təsirli bir tərzdə deyirdi ki, anaların bir çoxu özündən asılı olmayaraq səsinə Güldostu ananın səsinə qatmışdı.

Həmin gün ağbulaqlılar o bayatının təsiri altında ağlaya-ağlaya evlərinə paylaşıdılar.

Kalva Məsim əmi çox sevdiyi, yaxın dostu İsmayıl Əhməd oğlunun həyatı yolundan bəhs edən hekayətini burda başa çatdırıb dərinədən nəfəs aldı. Sanki Əhməd oğlunun haqqında söylədiklərini bu gün söyləməsəydi o, çox şey itirəcəkdi. Onun bu hekayəti bitirdiyindən böyük qürur duyduğu hiss olunurdu.

Kalva Məsim əmi onu dinləyənləri bir-bir süzüb dedi:

-Yəqin etdinizmi indi Əhməd oğlu necə bir igid olub. Əyilməyib, ölümün gözünün içinə dik baxıb, xalqın qədrini bilib, təsibini saxlayıb, namusu hər şeydən uca tutub. Əgər mən İsmayılın həyat yolunu sizə danışmasaydım, bu hekayəti gələcək nəsillər hardan biləcəydi...

Mən bununla da hekayətimə nöqtə qoyub üzümü Cahangir oğlu Tapdığa tuturam:

-Tapdıq, oğul, sənənin Əhmədoğluna müxəmməs üstündə həsr etdiyən şeir xoşuma gəldi. İstəyirəm sən o şeiri indi hamıya oxuyasan.

Tapdıq:

-Baş üstə, Kalva Məsim əmi, - deyib əlindəki dəftəri vərəqlədi.

Dəli İsmayılın vəsfini
 Yazıram, hər yana deyim.
 Yer üzündə bəşər bilsin,
 Göydəki qılmana deyim.
 Gəzim Göyçə mahalını,
 Anlayıb qanana deyim.
 Əlinə silah alanda
 Həm pirə, cavana deyim.
 Süzən qolda, qılinc beldə
 Düz nişan alana deyim.

İgidlərdə çoxdu dostu,
 Hörmətini el saxlayıb.
 Bozalğanlı Telli Əsəd
 Onunla ilqar bağlayıb.
 Toxlucalı Topal Oruc
 Dar gündə onu yoxlayıb.
 Ələsgərin oğlu Bəşir
 Mərdin mərdliyin haxlayıb.
 Qoy eşitsin Qafqaz yanı
 Bu mərddən mərdana deyim.

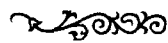
Mərd İsmayıl kəmər bəsdə,
 Süd verən ananı tanı.
 Böyük dağda nişan alıb
 Təkəni vuranı tanı.
 Çənmərəkdə pristavın
 Qoşunun qıranı tanı.
 Mərdliyində kişi kimi,
 Öluncə duranı tanı.
 Qoy eşitsin Qazax, Gəncə,
 Gəlsin Ziyadxana deyim.

Səxavətnən yolu tutdu,
 Şəriətdən şəfa tapdı.
 Naməhrəmdən etdi həya,
 Halallığı göydə qapdı.
 Ordu pozdu halayları,
 Atını dörd nala çapdı.
 Yetimlərə köynək oldu,
 Çox sınıq könüllər yapdı.
 Peyğəmbərə tabe oldu,
 Yetişdi Qurana deyim.

El bilir, mahal bilir
 Bu iyidin hünərini.
 Heydəri kərrar qurşayıb
 Mərd kişinin kəmərinə.
 Tək alıbdı yarış günü
 İgidlərin nəmərinə.
 Mən naşıyam, aqıl gələ
 Yaza sözün təhərini.
 Ələsgərtək ustad gərək,
 Can verə dastana deyim.

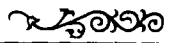
Köhlən üstə Şah dağını,
 Gəzdi, dolaşdı xan kimi.
 «Topaşan»dan güllə atdı
 Səs qaldırdı tufan kimi.
 Yağıblını, Xaşbulağı
 Dolandı pəhlivan kimi.
 Pəhlivana tay etməmə,
 Tanıdım bir aslan kimi.
 Koyxalara qan ağlatdı,
 Yetişdi divana deyim.

Dəli İsmayıl nəre çəkər,
Koroğluya taydı bilin.
El üçün bir şam-çıraqdı,
Üstümüzdə aydı bilin.
Tanrı verən qənimətdi,
Bir əvəzsiz paydı bilin.
Gəncədə də Dəli Alı
Bu ad-sanı qoydu bilin.
Bu mərdlərin tərifini
Xotkara, həm xana deyim.

Sındırdı tilsimləri,
Zindanı dağıtdı belə.
Rüstəmi Zaldan üstün,
Belə igid yoxdu hələ.
Toxlucadan Cığal Hasan,
Bəlkə ona bir tay gələ.
Kərəmlə İsrafil ağa
Görsə onun qədrin bilə.
Qurulsun haqqın divanı,
Sözüm haqq-divana deyim.

Tehran ilə İstanbulda
Bu mərdə qiymət verilsin.
Qurulsun bir divanxana,
Düzgün haqq-hesab görülsün.
Düyərlidə İsmayılın
Adına köhlən sürülsün.
Eşitsin Şəmsəddin eli
Gül üzüb, çiçək dərilsin.
Amin Allah, xəbər çatsın
Misirdə Kənana deyim.

Qorxmadı heç bir divannan,
Tərifli düşdü cahana.
Şahlar şahı fürsət verdi
Bir belə kamil insana.
Ata halal, ana halal,
Məkandan gəldi məkana.
Divan tutdu, zərbə vurdu,
Daşnaktək yağı düşmana.
Şahdağının tərlanıdı,
Sardan ov alana deyim.

Özü igid, nəslə əsil,
Hatəmdən üstün səxalı.
Qırx birdən qırx beşə tək
Saxladı eli, mahalı.
Kəndi gözlədi xatadan
Qorudu gənci, ahılı.
Çiyində çərkəz yapıncı
Qeyrəti zərdən bahalı.
Ata oldu, qardaş oldu
O hər bir zənana deyim.

Oğlanları, nəvələri
Layiqdi hər ada-sana.
Bu ocağın qismətində
Yer yoxdu şərə-şeytana.
Nizaminin yadigarı
Eldar tək gəlib cahana.
İsmayılın nişanəsi
Minbir əhsən bu cavana!
Əgər qurban lazım olsa
Canımı qurbana deyim.

Sorulsa əsli haralı
Çənmərək, Göyçə mahalı...
Elmi Sahib salavatdan,
Kəlməsi ləldən bahalı.
Ağbulaq qartal yuvası,
Yaylağı, yurdu səfalı.
Qafqaz adlı bu torpaqda
Görmədik belə cahalı.
Tapdıq deyər: belə igid
Gəlməyib cahana deyim.

Kalva Məsim babanın nurani çöhrəsində xoş bir təbəssüm görüdü. Üzünü Tapdığa tutub dedi:

-Sağ ol, oğul, gözəl şeirdi. Sən bu şeirdə bir tarix yaratmışan. Əhmədoğlunun kimliyini bu günkü və gələcək nəsillə tövsiyə etmişən.

Əhmədoğlunun həyatı müəyyən zaman kəsiyində xalqımızın həyatı, xalqımızın taleyidir. Biz tariximizi yaşatmalıyıq. Bu tarixdə canlanan hadisələr bizim başımıza gələn həqiqətlərdir. Atalar deyib: «Dərdini deməyənin dərdi bilinməz!»

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Əfşan M. Göyçənin tərlanı B., 2006

Rovesnik (jurnal), 1967, oktyabr

Sabir Ə., Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, B., 2000

Eldar İ., Məndən ötrü Ermənisan yoxdu, yox, B., 2002

Eldar İ., Hüseyn İ. Göyçənin qisası qalır, B., 2011

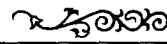
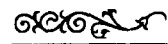
Eldar İ., Oğuz yurdun övladları, B., 1999

Faiq H., Qaraqoyunlu, qaraqoyunlular və mən, B., 2007

Eldar İsmayıl

BİR İGİDİN ÖMRÜ

Bakı-2013

Yığılmağa verilmiş: 01.02.2013

Çapa imzalanmış: 10.05.2013

Şərti çap vərəqi: 18,5. Sifariş № 21

Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj: 500.

*Kitab F.Ş. Vuqar Əhmədov poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.*

Rəssam: Bulud Qasimov

Texniki redaktor: Araz Yaquboğlu

Korrektor: Vəfa, Səma

Kompüterdə yığan:

Röya Kəlbizti,

Ümmi İbrahim qızı